

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA V MARIBORU

21

Wiz.
2.

10/120

olskih knjig in učil v Ljubljani.

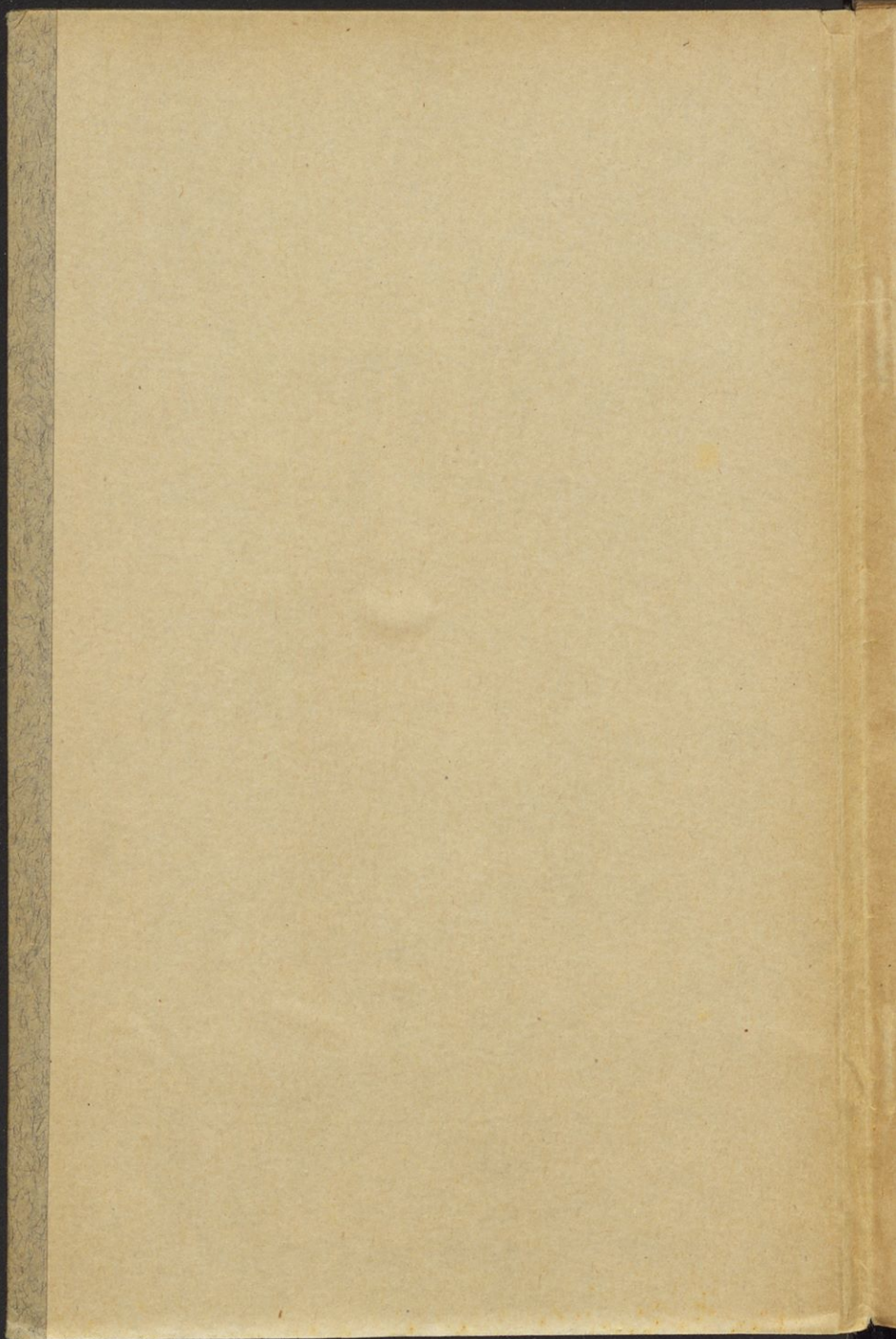
Prof. Karl Prijatelj:

Zemljepis

za srednje in njim sorodne šole.

II. del.

id=36502814

ZEMLJEPIS

za srednje in njim sorodne šole.

II. DEL.

Sestavil prof. MILAN PAJK.

Izpopolnil in priredil
prof. KARL PRIJATELJ.

Odobril prosvetni oddelek za Slovenijo z razpisom z dne 31. avgusta
1924., št. 14.469

CENA 30 DIN.

V LJUBLJANI, 1924.

ZALOŽILA KR. ZALOGA ŠOLSKIH KNJIG V LJUBLJANI.

TISK TISKARNE J. BLASNIKA NASL. V LJUBLJANI.

Šolske knjige, izdane v kr. zalogi šolskih knjig in učil v Ljubljani, se ne smejo prodajati za višjo nego na čelni strani označeno ceno.

Pridržujejo se vse pravice.

Q 1246 / 2

10189

Kazalo.

	Stran
I. Razširitev in poglobitev osnovnih zemljepisnih pojmov	1—20
1. Osnovni pojmi matematičnega zemljepisa	1—14
Pravi horizont	1
Orientacija na nebesni obli	2
Določevanje tečajne višine	3
Dozdevno gibanje solnea na raznih krajih na zemlji	5
Zvezde	10
Resnično gibanje zemlje	12
2. Nauk o podnebnju ali klimatologija	14—20
Toplina	14
Zrak in vetrovi	16
Padavine	18
Podnebni pasovi	18
II. Pokrajinski opis	21—140
Azija	21—72
Splošni pregled	21
A. Prednja Azija	21—39
Mala Azija	21
Armenija	24
Kavkazija	25
Mezopotamija	27
Sirija s Palestino in Sinajski polotok	29
Arabija	33
Politični pregled	36
Iran	37
B. Osrednja Azija	39—45
C. Severozahodna in severna Azija	45—52
Turan in Kirgiška stepa	45
Sibirija	47
Politični pregled	51
Č. Vzhodna Azija	52—60
Kitajska	52
Japonska	57
D. Južna Azija	60—72
Prednja Indija	61
Zadnja Indija	66
Malajski arhipel	69
Ponovitev Azije	72

Afrika	72—102
Splošni pregled	72
Atlasove dežele	73
Sahara	76
Egipet z Nubijo in Egiptovskim Sudanom	80
Sudan z Zgornjo Gvinejo	84
Kongova kotlina in Južna Gvineja	87
Vzhodnoafriško višavje	90
Južnoafriško višavje	94
Afriški otoki	100
Ponovitev Afrike	102
Evropa	103—140
Splošni pregled	103
A. Južna Evropa	105—140
1. Balkanski polotok	105
2. Apeninski polotok	121
3. Pirenejski polotok	132

Popravki.

Na sliki 6. (str. 8) čitaj 21. marca namesto 23. marca.

Na strani 45 v 6. vrsti zgoraj čitaj Severozahodna namesto Severnovzhodna.

Na strani 49 v 5. vrsti od spodaj čitaj 72° 45' s. š.

Na strani 85 v 13. vrsti od zgoraj čitaj zvene namesto zveni.

Na strani 99 v toč. 4. čitaj Južnozahodna namesto Južnovzhodna.

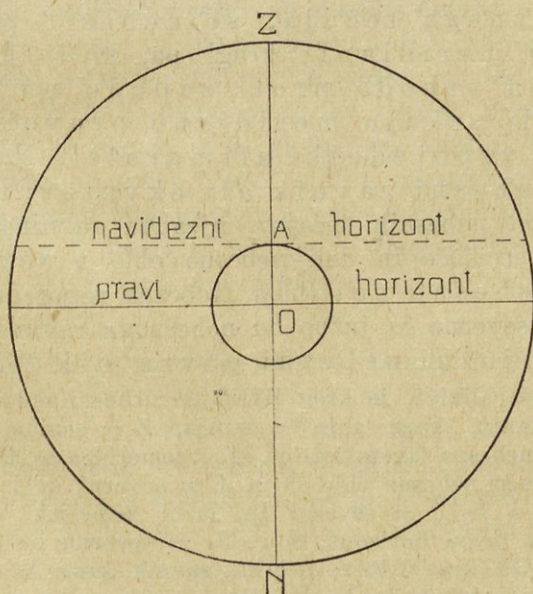
Na strani 100 v 15. vrsti od zgoraj čitaj fortunatae namesto fortuneae.

I. Razširitev in poglobitev osnovnih zemljepisnih pojmov.

(Ponovi: Pajk-Kržišnik, Zemljepis I. del od str. 1.—6., 22.—34.)

1. Osnovni pojmi matematičnega zemljepisa.

Pravi horizont. Obzor ali horizont, ki ga vidimo s kakega kraja na površju naše zemlje, točneje označimo kot naravni obzor. Ta se vsled velikosti zemeljske oble skoro popolnoma strinja z ravnino, ki si jo mislimo položeno skozi naše stojišče tako, da se dotika zemeljske oble; imenujemo jo navidezni horizont. Ravnina pa, ki si jo mislimo položeno skozi središče naše zemlje vzporedno navideznemu horizontu, je pravi obzor. (Slika 1.)

Slika 1.

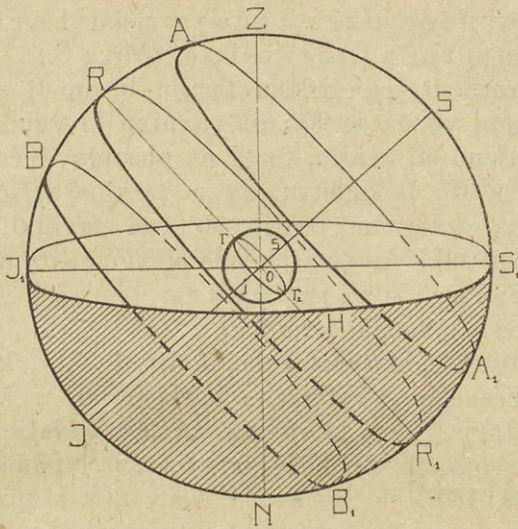
Na sliki 1. predstavlja veliki krog nebesni oblok, mali krog zemljo, črtkana premica navidezni horizont, tej

vzporedna premica pravi horizont, točka A naše stojišče na zemlji, O središče zemlje, Z zenit, N nadir. Oba horizonta sta risana s premima črtama zato, ker vidimo vsako ravnino, če jo držimo vodoravno pred očmi, kot premico. Povsod, kjer rišemo sredi nebesne oble našo zemljo kot krog, jo rišemo nesorazmerno veliko, kajti če bi jo risali v pravem razmerju, tedaj bi bila zemlja komaj vidna točka in bi se pravi in navidezni horizont strnila v eno ravnino.

Orientacija na nebesni obli. Zdi se nam, da obdaja nebo kakor velikanska votla obla našo zemljo, katera prosto plava v sredini te oble, tako da je središče zemlje obenem središče nebesne oble. Pravi horizont deli nebesno oblo v dve polobli, v vidno poloblo nad horizontom in nevidno pod horizontom. Do nebesne oble podaljšana zemeljska os je nebesna ali svetovna os in konca nebesne osi sta nebesna tečaja.

Nad zemeljskim severnim tečajem je nebesni severni tečaj, nad zemeljskim južnim tečajem nebesni južni tečaj. Polkrogi, ki si jih mislimo položene od nebesnega severnega tečaja do nebesnega južnega tečaja, so nebesni poldnevnik ali meridiani; krogi pa, ki si jih mislimo položene od vzhoda proti zapadu po nebesni obli in ki sekajo meridiane pravokotno, so nebesni vzporedniki ali paraleli. Največji med njimi je nebesni ravnik ali ekvator; ta je enako oddaljen od nebesnih tečajev, njegova ravnina gre skoz zemeljsko središče in deli nebesno oblo v severno in južno nebesno poloblo. Nebesna vzporednika, ki ležita $23\frac{1}{2}^{\circ}$ severno in južno od nebesnega ravnika, sta severni in južni nebesni povratnik. (Slika 2.)

Na sliki 2. je krog ZJNS = nebesni oblok (prerez v meridianu), krog srj₁ = zemlja, Z = zenit, N = nadir, SJ = nebesna (svetovna) os, sj = zemeljska os, O = središče zemlje in nebesne oble, S in J = severni in južni nebesni tečaj, s in j = severni in južni zemeljski tečaj, krog S₁J₁ = pravi horizont, S₁ in J₁ = severna in južna točka horizonta, krog RR₁ = nebesni ravnik, krog AA₁ = severni nebesni povratnik, krog BB₁ = južni nebesni povratnik. Slika predstavlja horizont in vzporednike v pogledu od desne zgoraj, zato jih vidimo in rišemo ne kot kroge, ampak kot elipse. To velja tudi za naslednje slike.

Slika 2.

Določevanje tečajne višine in višine nebesnega ravnika za horizonte različnih krajev na zemlji. Zvezde opazujemo s površja naše zemlje in jih vidimo zaradi velike oddaljenosti kakor drobne točke na nebu; tudi solnce se vidi kakor mala obla, čeprav je milijonkrat večje od zemlje. Predstavljajmo si, da bi bili na solncu in bi gledali na zemljo! Videli bi jo kot prav majhno točko. Zato je tudi nasprotno vseeno, ali opazujemo solnce in zvezde in merimo njihove poti s površja ali iz središča te točke — zemlje; z drugimi besedami: vseeno je, ali opazujemo z navideznega ali s pravega horizonta, ki se na točki strneta v eno ravnino.

Da določimo na vidni nebesni polobli tečaj in ravnik za horizont našega kraja, recimo za Ljubljano (46° s. š.), moramo izmeriti s kotomerom, kako visoko je zvezda severnica (tečajnica) nad horizontom. Obrnjeni k tečajnici držimo en krak kotomera v vodoravni legi pred očesom, drugi krak pa odpiramo toliko časa, da zadene podaljšani krak severnico. Kot v kotomeru meri 46° ; temu kotu pripadajoči lok na nebu je lok poldnevnika med severno točko obzora in severnico, torej meri tudi ta lok 46° in severnica, ki znači severni nebesni tečaj, je 46° visoko nad horizontom. T o v i -

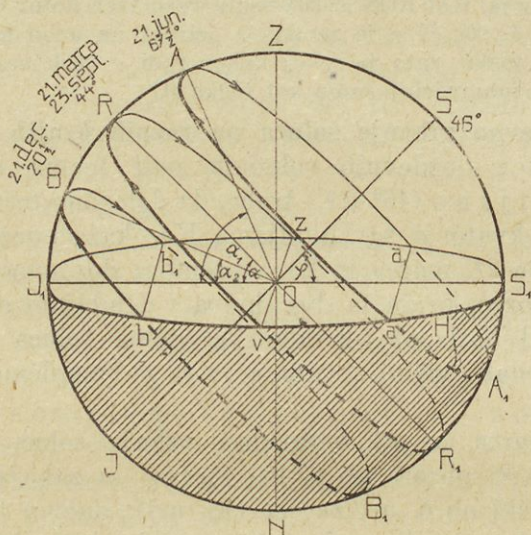
Na sliki 3. je krog ZJNS = nebesni oblok, O = središče nebesne oble in zemlje, S₁ in J₁ = severna in južna točka na horizontu, SJ = nebesna os, lok SS₁ ozir. $\sphericalangle \varphi$ = tečajna višina, krog RvR₁₂ = nebesni ravnik, lok RJ₁ ozir. $\sphericalangle \alpha$ = višina ekvatorja. Kot ROS = 90°, vsota vseh treh kotov = 180°, torej $\alpha + \varphi = 90^\circ$. Ker je zemlja z ozirom na nebo tako majhna kakor točka, zato jo v tej kakor tudi v vseh naslednjih slikah zaznamujemo samo kot točko (O).

Dozdevno gibanje solncea na raznih krajih na zemlji.

Za določitev dozdevnih solnčnih poti tekom leta n. pr. za Ljubljano (46° s. š.) treba, da določimo tečajno višino in višino ekvatorja za Ljubljano. Ker kaže opazovanje, da kroži solnce 21. marca in 23. septembra dozdevno po nebesnem ekvatorju, pride ta dva dneva v Ljubljani opoldne 44° visoko nad horizont (opoldanska višina solncea 21./III. in 23./IX. je enaka višini ekvatorja in ta je komplement tečajne višine 46°).

21. marca in 23. septembra vzhaja solnce ravno na vzhodni točki obzora ob 6. uri zjutraj in zahaja ravno na zahodni točki ob 6. uri zvečer (18. uri); dnevni lok solnčne poti nad obzorom je enak nočnemu loku pod obzorom, dan in noč sta enako dolga (enakonočje ali ekvinokcij). Po 21. marcu se dan daljša, noč krajša; solnce vzhaja in zahaja vsak dan bolj proti severni strani obzora in se 21. junija najbolj (v vsem letu) oddalji zjutraj od vzhodne in zvečer od zahodne točke obzora; tega dne vzhaja skoro na severovzhodu in zahaja na severozapadu. Opoldne je 23½° više od nebesnega ekvatorja ($44^\circ + 23\frac{1}{2}^\circ = 67\frac{1}{2}^\circ$ nad horizontom, najviše v vsem letu) ter gre po severnem nebesnem povratniku. Vzhaja okrog 4. ure zjutraj in zahaja okrog 8. ure zvečer (20. ure); takrat imamo najdaljši dan in najkrajšo noč v letu, dnevni lok solncea je jako dolg, nočni jako kratek. Po 21. juniju se solnce obrne od povratnika in se vsak dan vedno bolj bliža nebesnemu ekvatorju. 23. septembra je jesensko enakonočje. Po 23./IX. so dnevi krajši od noči. Vzhajališče in zahajališče solncea se pomičeta proti jugu obzora; solnce stoji opoldne vedno niže nad obzorom, dokler ne vzide 21. dec. blizu jugovzhoda okrog 8. ure zjutraj in ne zaide popoldne okrog 4. ure (16. ure) blizu jugozapada. Opoldne tega dne stoji 23½° niže od nebesnega ekvatorja, torej samo $44^\circ - 23\frac{1}{2}^\circ = 20\frac{1}{2}^\circ$ nad

horizontom in gre po južnem nebesnem povratniku; dnevni lok solnea je jako kratek, nočni jako dolg; 21. dec. imamo najkrajši dan in najdaljšo noč leta.

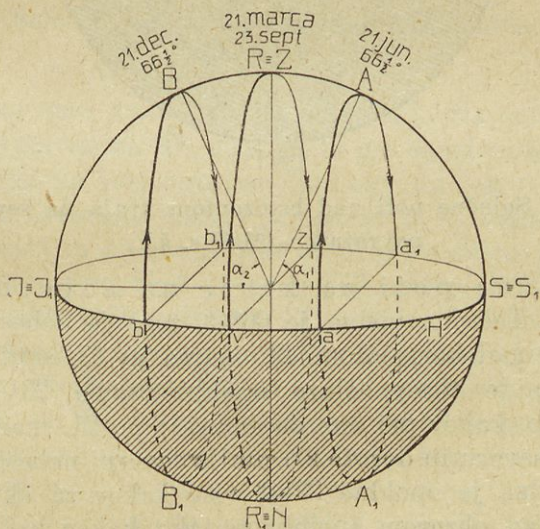
Slika 4. Solnečne poti nad horizontom Ljubljane (46° s. š.).

Na sliki 4. je krog S_1vJ_1z = horizont Ljubljane, v = vzhajališče solnea 21./III. in 23./IX., z = zahajališče v istih dneh, a = vzhajališče, a_1 = zahajališče 21./VI., b = vzhajališče, b_1 = zahajališče 21./XII., koti α , α_1 in α_2 ozir. pripadajoči loki = opoldanska višina solnea 21./III. (oziroma 23./IX.), 21./VI. in 21./XII., $\alpha = 90^\circ - 46^\circ = 44^\circ$, $\alpha_1 = 44^\circ + 23\frac{1}{2}^\circ = 67\frac{1}{2}^\circ$, $\alpha_2 = 44^\circ - 23\frac{1}{2}^\circ = 20\frac{1}{2}^\circ$. Nadobzorni deli ekvatorja in povratnikov so dnevni loki, podobzorni (črtkani) deli so nočni loki.

Določitev solnčnih poti za kraje na ravniku (0° š.). Tečajna višina za ekvatorijalne kraje je 0° , zato leži nebesna os v poldnevnicu, nebesni ekvator pa gre skozi zenit in nadir in stoji navpično na horizontu. Solnce vzhaja 21./III. in 23./IX. ob 6. uri zjutraj na vzhodni točki navpično izza horizonta in stoji opoldne v nadglavišču, zahaja ob 6. uri zvečer na zahodni točki navpično za horizont in je opolnoči v nadirju; dan in noč sta enako dolga. Po 21./III. se pomiče solnce proti severu in doseže 21./VI. severni povratnik; vzhaja navpično blizu severovzhoda, stoji

opoldne $23\frac{1}{2}^{\circ}$ niže od zenita proti severni strani, t. j. $66\frac{1}{2}^{\circ}$ nad horizontom in zahaja navpično za obzor; 23./IX. doseže zopet ravnik in se pomiče potem proti jugu, da doseže 21./XII. južni povratnik; tega dne vzhaja navpično izza obzora, stoji opoldne $66\frac{1}{2}^{\circ}$ nad njim na južni strani in zahaja navpično za obzor.

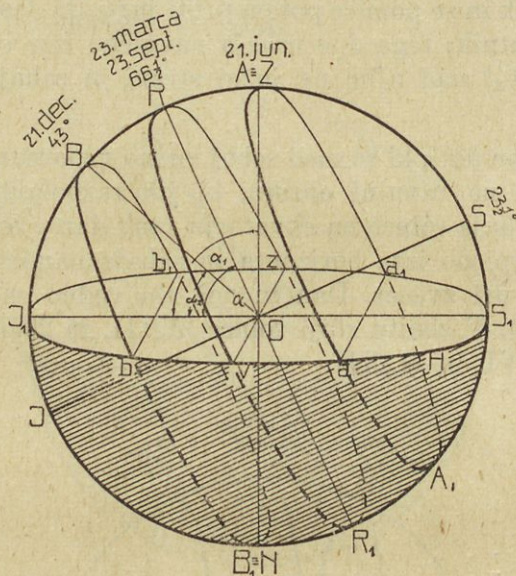
Solnčne poti, ki so med seboj vedno vzporedne, stoje vse pravokotno na ravnini obzora, ki jih razpolavlja; iz tega sledi, da vzhaja solnce na ekvatorju vsak dan v letu ob 6. uri zjutraj navpično izza horizonta in zahaja navpično za horizont ob 6. uri zvečer. Dan in noč sta vedno enaka (vedno enakonočje). V zenitu stoji solnce 21./III. in 23./IX., najnižje ($66\frac{1}{2}^{\circ}$) 21./VI. in 21./XII.

Slika 5. Solnčne poti nad horizontom kraja na ekvatorju (0° š.).

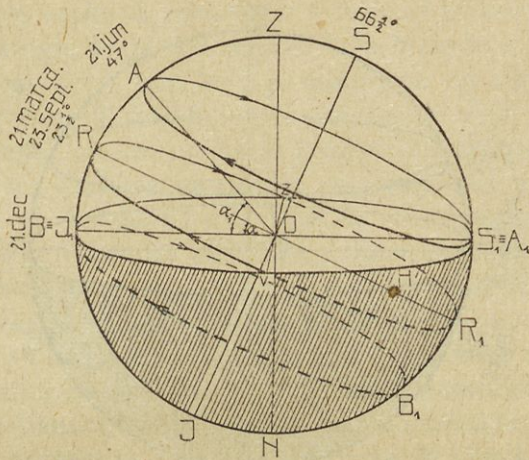
Določitev solnčnih poti za kraje na severnem povratniku. Na severnem povratniku je tečajna višina $23\frac{1}{2}^{\circ}$, višina ravnika $66\frac{1}{2}^{\circ}$; tako visoko ($66\frac{1}{2}^{\circ}$) stoji solnce v teh krajih 21./III. in 23./IX. Ko se pomakne solnce 21. junija na severni nebesni povratnik, stoji opoldne $23\frac{1}{2}^{\circ}$ više kakor 21./III., torej 90° nad obzorom, to je v zenitu; 23./IX. doseže zopet nebesni ravnik, potem se pomiče

proti jugu in gre 21./XII. po južnem povratniku; tega dne je opoldne 43° nad horizontom, t. j. najnižje v letu.

Slika 6. Solnčne poti nad horizontom kraja na severnem povratniku ($23\frac{1}{2}^{\circ}$ s. š.).

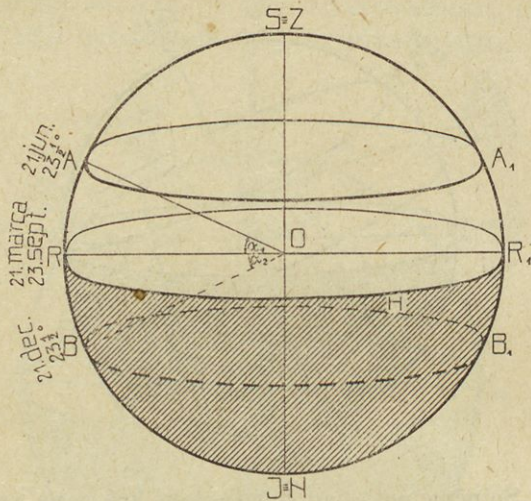
Solnčne poti za kraje na severnem tečajniku. Tečajna višina je $66\frac{1}{2}^{\circ}$, zato je nebesni ravnik samo $23\frac{1}{2}^{\circ}$ nad horizontom. 21. marca in 23. sept., za časa enakonočja, je torej solnce opoldne samo $23\frac{1}{2}^{\circ}$ visoko (skoraj tako, kakor pri nas decembra); po 21. marcu se pomiče proti severu in doseže 21. junija severni nebesni povratnik; tega dne je opoldne $23\frac{1}{2}^{\circ}$ više kakor za ekvinokcija, torej 47° nad obzorom (približno tako kakor pri nas spomladi), o polnoči pa ravno na horizontu; solnce tega dne sploh ne zaide, ampak je ves dan nad horizontom; dan je 24 ur dolg. Po 23. sept. se pomiče solnce proti jugu in gre 21. dec. po južnem povratniku. Opoldne je $23\frac{1}{2}^{\circ}$ niže kakor za časa enakonočja, torej na horizontu ($23\frac{1}{2}^{\circ} - 23\frac{1}{2}^{\circ} = 0^{\circ}$). Iz tega sledi, da v teh krajih solnce 21. dec. sploh ne vziđe; opoldne se pokaže na horizontu, drugače pa je njegova pot pod horizontom; noč traja 24 ur.

Slika 7. Solnčne poti nad horizontom kraja na severnem tečajniku ($66\frac{1}{2}^{\circ}$ s. š.).

Solnčne poti za severni tečaj. Na severnem tečaju je tečajna višina 90° , nebesna os gre skozi nadglavišče in stoji navpično na horizontu; nebesni ekvator leži v horizontu, solnce je na severnem tečaju 21. marca in 23. septembra ves dan na obzoru in ne zaide. Ker so druge solnčne poti vzporedne z ekvatorjem, kroži solnce od 21. marca do 23. sept. po nebu vzporedno s horizontom; 21. junija je najvišje ($23\frac{1}{2}^{\circ}$) nad horizontom v sev. povratniku. Na tečaju je pol leta dan. Po 23. sept. izgine solnce pod horizont in ga ni na izpregled do 21. marca. V nevidni polobli se pomiče paralelno z obzorom proti južnemu povratniku, ki ga doseže 21. dec. Solnce se pol leta ne prikaže nad horizont; vendar ne vlada tu ves ta čas popolna tema. Ko zaide solnce, traja mrak poldrugi mesec, toliko časa tudi, predno zopet vzide. Polarno noč razsvetljuje tudi takozvana polarna svetloba, ki se od časa do časa pojavlja na nebu teh krajev v raznobarnih svetlikajočih se pramenih.

Kraji na južni poluti zemlje imajo iste višine solnca, iste dolžine dneva itd. kakor kraji na severni poluti v isti zemljepisni širini, toda ravno nasprotno letne čase. Ko je n. pr. pri nas (46° s. š.) solnce najvišje (21. junija) in se pričinja poletje, je v krajih s 46° j. š. najnižje in se zanje pri-

Slika 8. Solnečne poti nad horizontom severnega tečaja (90° s. š.).

čenja zima. V zmernem pasu Južne Amerike, Južne Afrike in Avstralije zori žito v januarju, torej je takrat tam poletje.

Namesto severnega nebesnega tečaja imajo na južni poluti južni nebesni tečaj nad obzorom, nebesni paraleli, torej tudi solnečne poti so nagnjene na severno stran.

(Kako padajo sence pokončnih predmetov v krajih med povratnikoma, kako v krajih med povratnikoma in tečajema?)

Najdaljši dan traja za kraje:

na	0°	zemlj. širine	12^h	na	70°	z. š.	solnce ne zaide	ne izide
"	20°	"	$13^h 13'$	"	80°	"	65 dni	60 dni
"	46°	"	$15^h 58'$	"	90°	"	134 "	127 "
"	60°	"	$18^h 30'$	"	"	"	186 "	179 "
"	$66\frac{1}{2}$	"	24^h					

Zvezde. Opazujemo zvezdnato večerno nebo! Vidimo, da spreminjajo zvezde svoje stališče napram horizontu, četudi ostane njihova medsebojna lega vedno enaka in se nam zdi, kakor da bi bile pritrjene na nebo. Te zvezde imenujemo nepremičnice ali stalnice. Edina nepremičnica, ki ostane vedno na enem mestu (na severnem neb. tečaju) je tečajnica ali severnica (polarna zvezda). Vse stalnice se vrte od vzhoda proti zahodu z nebom vred okrog

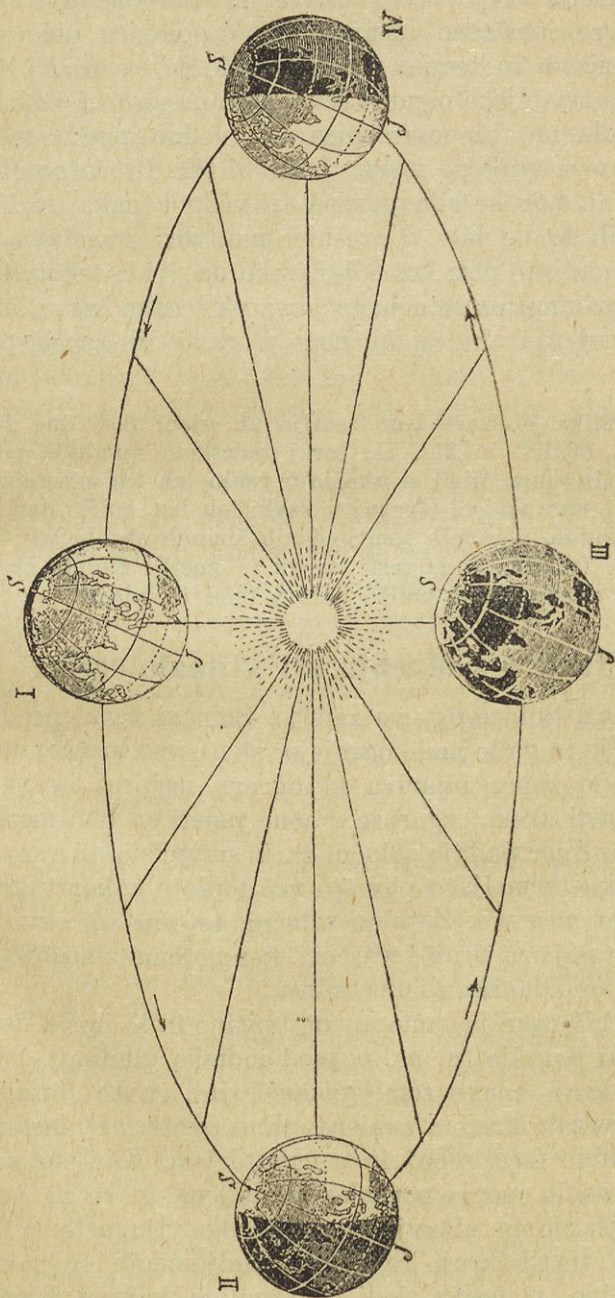
$\alpha_2, \beta_2, \gamma_2, \delta_2$ so spodnje kulminacije dotičnih zvezd. Vzporednik zvezde β , ki mu je razdalja od nebesnega tečaja (lok $S\beta_2$ ozir. kot SOS_1) enaka višini tečaja SOS_1 , je meja nadobzornice za horizont s tečajno višino SOS_1 . (Katere zvezde na sliki so nadobzornice, katere vzhajalke, katere podobzornice?)

Zvezde, ki imajo svojo lastno pot po nebu brez ozira na stalno medsebojno lego drugih zvezd, se imenujejo p r e m i č n i c e ali planeti.

Planeti so: Venera (kadar je zjutraj vidna, jo imenujemo Danico ali Jutranjico, zvečer Večernico), Merkur, Mars, Jupiter, Saturn, Neptun, Uran. K planetom prištevamo tudi Zemljo in Lunò.

Resnično gibanje zemlje. Kroženje solnca, lune in zvezd okoli zemlje je samo dozdevno, v resnici se vrtil zemlja okoli svoje osi, nam pa se godi kakor v železniškem vozu popotniku, ki opazuje mimo hiteče hiše, drevesa, polja itd. Zemlja se zavrti enkrat v 24 urah od zapada proti vzhodu okoli svoje osi. To vrtenje imenujemo rotacijo, čas enega obrata pa s o l n č n i d a n. (Razlike v krajevnem času glej P.-Kr., Z. I., str. 28!) Kraji bliže ravnika so bolj oddaljeni od osi kakor kraji bolj severno in južno, pretečejo torej v 24 urah večje kroge, njih vrtilna hitrost je večja. Severni in južni zemeljski tečaj sploh mirujeta. Mislimo si nad zemeljskim površjem severne polute ravno nad meridianom proti jugu leteče telo (puškino ali topovsko kroglo i. dr.)! Ker se med poletom južnejši deli meridiana, ki se hitreje vrte, prehitevajoč izpodmikajo izpod smeri letečega telesa, ki torej zaostaja, zato telo ne doseže cilja v svojem meridianu, ampak prileti nekoliko bolj na desno od njega. Z ozirom na izhodno točko poleta torej cilj ne leži južno, ampak bolj jugozapadno od nje, polet se ni vršil v smeri sever-jug, ampak v smeri bolj severovzhod-jugozapad. Podobno se godi z vsakim v katerikoli smeri letečim telesom. Na splošno moremo reči: Vsako gibanje nad zemeljskim površjem spremeni vsled rotacije svojo smer na severni poluti proti desni, na južni poluti proti levi. To je važno za razumevanje smeri stalnih vetrov (str. 17.) in morskih tokov.

Zemlja pa kroži tudi okoli solnca tako kakor drugi planeti; to gibanje imenujemo r e v o l u c i j o. Zemeljska pot okoli solnca je e l i p s a, v čigar enem žarišču stoji solnce.

Slika 10. Zemlja v različnih legah napram solncu. (I. 21. marca,
II. 21. jun., III. 23. sept., IV. 21. dec.)

Ena revolucija traja $365\frac{1}{4}$ dneva, ta čas imenujemo leto. Solnce more istočasno obsijati samo polovico oble; meja med obsolnčeno in temno polovico oble je somračnica. Ko bi stala zemeljska os med revolucijo na ravnini zemeljske poti pravokotno, bi somračnica šla vedno preko tečajev, ravno polovica vsakega vzporednika bi bila istočasno obsolnčena, dan in noč bi bila povsod in vedno enaka, razlike v letnih časih bi ne bilo. V resnici pa tvori zemeljska os z ravnino zemeljske poti kot $66\frac{1}{2}^{\circ}$, tako da pride tekem leta v različne lege napram solncu; to je vzrok letnim časom in različnemu trajanju dneva in noči v različnih zemljepisnih širinah.

Slika 10. kaže lego zemlje na njeni poti dne 21./III., 21./VI., 23./IX. in 21./XII., torej začetkom pomladi, poletja, jeseni in zime. Misli si zemljo v vsaki teh leg v rotaciji ter opazuj somračnico! Opazuj v vsaki teh leg, koliki deli vzporednikov so v raznih zemljepisnih širinah obsolnčeni, koliki v temi (razlika v dolgosti dneva in noči)! Koliko časa sta tečaja razsvetljena, koliko časa v temi in kdaj?

2. Nauk o podnebjju ali klimatologija.

Toplina. Solnce ogreva zemljo. Solnčni žarki prodirajo skozi ozračje in ga le malo ogrejejo; skoro vso toploto oddajo zemlji, ki jo zopet izžariva in ogreva najprej in najbolj spodnje plasti zraka; zgornje zračne plasti so tem mrzlejše, čim više so. Kjer padajo solnčni žarki navpično ali vsaj jako strmo, prejme zemeljsko površje več toplote kakor v krajih, kjer padajo poševno. Zato je solnčna toplina ob ekvatorju največja in pojema proti tečajema, ker pojema z zemljepisno širino tudi opoldanska višina solnea.

Če bi bila zemlja samo iz ene tvarine in bi imela povsod enakomerno površje (n. pr. povsod morsko gladino), bi morali imeti kraji enake zemljepisne širine enako toplino in érte, ki bi vezale kraje z enako toplino (izoterme), bi morale biti vzporedne med seboj in z ekvatorjem. Ker sta pa na zemlji kopno in morje neenako razdeljena in se na suhem menjuje višavje in nižavje, so izoterme vijugaste. V njih vidimo, da imajo kraji različnih zemljepisnih širin lahko enako toplino, iz česar sledi, da toplina kakega kraja ni

odvisna samo od opoldanske višine solnca, ampak tudi od sledečih okolnosti, ki jih moramo upoštevati pri vsakem kraju. Tako vpliva na toplino: a) razvrstitev suhe zemlje in morja; b) oblikovitost površja (ali je kraj v goratem ali ravnem svetu); c) lega kraja (ali leži blizu morja ali daleč v celini); d) nadmorska višina; e) vetrovi (ali je kraj odprt vlažnim morskim ali suhim celinskim vetrovom); f) morski tokovi (pri obmorskih pokrajinah, ali obliva obal mrzli tečajni ali gorki ekvatorijalni tok); g) kakovost tal (kamenita in peščena tla se hitreje in močneje ogrejejo in ohladi kakor z rastlinstvom porasla). Veliko razliko v toplini vidimo posebno na kopnem in na morju, ki se v isti zemljepisni širini različno razgrejeta.

Morje in zrak nad njim se poleti počasneje ogreva kakor zemlja, obdrži pa pozimi dalj časa toploto in se ne ohladi tako močno kakor zemlja. Celina se pa pozimi hitro in jako shladi, poleti pa hitro in močno razgreje. Zato imajo kraji, ki leže blizu morja ali so pa proti morju odprti, mile zime, hladna poletja in veliko padavine; tako podnebje imenujemo namorsko ali oceansko. V krajih, ki so daleč v celini ali jih pa visoko gorovje loči od morja, vlada celinsko ali kontinentalno podnebje, ki ima mrzle zime, vroča poletja in malo padavine.

V atlantih so zemljevidi, na katerih nam kažejo izoterme, kako je razdeljena toplina na zemlji. Kolika je srednja letna toplina krajev, povedo letne izoterme; kolika je srednja toplina najmrzlejšega mesca, kažejo januarske izoterme, srednjo toplino najgorkejšega mesca julijske izoterme.

Srednjo toplino dneva dobiš, če opazuješ toplomer vsaj trikrat na dan (n. pr. zjutraj ob 7. uri, popoldne ob 14. uri in zvečer ob 21. uri), te tri topline sešteješ in svoto s številom opazovanj deliš; n. pr. toplomer je kazal ob 7. uri $+5^{\circ}\text{C}$, ob 14. uri $+16^{\circ}\text{C}$, ob 21. uri $+9^{\circ}\text{C}$, srednja toplina dneva je bila

$$\frac{5 + 16 + 9}{3} = 10^{\circ}\text{C}.$$

Srednjo mesečno toplino določiš, če deliš svoto vseh srednjih dnevni toplin v mesecu s 30 in srednjo letno toplino, če vsoto 12 srednjih mesečnih toplin deliš s številom 12.

Zrak in vetrovi. Zrak je prozoren in prožen ter obdaja našo zemljo kot velika plinasta obla. Čim bliže je zemeljskemu površju, tem gostejši in težji je zrak, ker pritiska nanj zrak v višini, ki je redkejši in lažji, čim više je. Najtežji je zrak na najnižjem zemeljskem površju, na morski gladini. Pri toplini 0° C dvigne na morski gladini zrak živo srebro v barometru 760 mm visoko (normalni zračni tlak na morju). Vsakih 10 m više je zračni tlak za 1 mm manjši.

Ljubljana ima 300 m nadmorske višine, normalni zračni pritisk je tu za 30 mm manjši kakor na morski gladini, torej 730 mm.

Na težo zraka pa vpliva poleg nadmorske višine tudi toplota. Mrzel zrak je gost, zato težji; kraji z mrzlim zrakom imajo velik zračni pritisk (nadnormalni tlak) ali barometerski maksimum. Gorak zrak se pa razširi na večji prostor, se zredči in postane zato lažji, njegov pritisk je manjši (podnormalni tlak); tam govorimo o malem zračnem tlaku ali o barometerskem minimumu.

Poleti je na celinah zrak močnejše razgret, zato vlada tam barometerski minimum, na morju pa je hladnejši zrak in zato barometerski maksimum; pozimi je ravno obratno: na mrzlih celinah je velik zračni tlak, majhen pa na toplejšem morju.

Če zvežemo kraje, ki imajo enak zračni pritisk, s črtami, dobimo črte, ki jih imenujemo izobare.

Tudi pri zračnem tlaku določimo slično kakor pri temperaturi srednji dnevni, srednji mesečni in srednji letni zračni pritisk in atlanti imajo zemljevide, na katerih so zarisane srednje letne, januarske in julijske izobare.

Različno razgreti zrak se začne premikati in to premikanje zraka imenujemo veter. Mrzel zrak je težak in sili pri tleh tja, kjer je gorak in lažji zrak. Ta lažji zrak se dviga kvišku in odhaja v višini na kraj mrzlega zraka. Čim bliže sta mrzli in vroči zrak, tem hujši je veter. Vetrovi pihajo na splošno v vseh letnih časih in od vseh strani neba. Za nekatere pokrajine pa so značilni stalni vetrovi, ki se pojavljajo redno v nekem letnem času in pihajo vedno z ene strani.

Tak stalen veter nastaja pri izmenjavanju vročega zraka ob ekvatorju in mrzlega ob tečajjih. Znano nam je, da

je najtoplejši zrak v tropskem pasu, ker solnčni žarki v teh krajih padajo najbolj strmo na zemljo. Ob tečajih pa padajo poševno, dajo malo toplote in več dni v letu solнца sploh ni nad horizont, zato je ob tečajih nagromaden mrzel zrak. Od tečajev odteka mrzel zrak proti ekvatorju; ker pa prihaja iz krajev, ki se vrte počasneje kakor ob ekvatorju (vrtenje zemlje okrog osi glej str. 12.), zato zaostaja in piha na severni polobli ne iz severne, ampak iz severnovzhodne, na južni iz južnovzhodne in ne iz južne strani. Ti stalni vetrovi se imenujejo pasatni vetrovi ali pasati in se pojavljajo v bližini ekvatorja samo na oceanih (posebno na Atlantskem in Tihem oceanu), ker omogoča enakomerna morska gladina izmenjavo zraka; na celini pa ovira postanek takega vetra neenakomerno površje, posebno gorovja in visoke planote.

Vroči zrak nad tropskim pasom se dviga in odteka v višini k tečajema; na severni polobli piha visoko nad morskó gladino kot južnozahodni veter, na južni kot severozahodnik; ti vetrovi so antipasati. Ta gorki zrak v antipasatih se v višini in v krajih, ki so od ekvatorja bolj oddaljeni (okoli 30° š.), ohlaja, postane težji, sili k tlom in odhaja kot pasat zopet proti ekvatorju. Med pasatoma je približno ob ekvatorju za 6° širok pas tišín ali kalm, kjer ni vetrov, zato pa tem večja vročina; taka brezvetrna tišina vlada tudi ob 30. vzporedniku severne in južne poloble. Dalje proti severu in jugu je področje premenljivih vetrov. V severnem Atlantskem oceanu vejejo proti Evropi večinoma zapadni vetrovi.

Stalno se menjajoči vetrovi so monzuni. (Glej stran 60!).

Pri nas so krajevni vetrovi burja (posebno ob jadranski obali), vardarac v dolini Vardara in košáva v severni Srbiji; to so mrzli, suhi vetrovi in nastajajo v mrzlem času. Topel in vlažen veter Jadranskega morja je široko.

Povsod ob morskí obali nastanejo krajevni menjajoči se vetrovi. Čez dan piha veter od morja na kopno (posebno v najbolj vročem dnevnem času), ker je na morju hladnejše kakor na sosednjem kopnem; proti večeru in čez noč pa pihlja veter od kopnega na morje, ker se je kopno bolj ohladilo kot morje.

Padavine. Toplota povzroča izhlapevanje vode; čim topleje je, tem več vode izhlapi; zato je izhlapevanje največje v morjih, ki se razprostirajo v vročem pasu, v morjih zmernega podnebnega pasa pa v času poletne vročine.

Vsled vročine se voda spremeni v hlape, ki se dvigajo in odhajajo v višino, kjer se nekoliko ohladi, zgostijo, sprimejo in napravijo oblake.

Vetrovi nosijo oblake z morij v celine in prinašajo tem pokrajinam moč; morski vetrovi so torej vlažni. Pokrajine, ki leže ob morjih, dobe več padavine kakor pokrajine, ki so bolj oddaljene od morja, ker so oblaki oddali večji del moče že na poti v notranjost celine. Največ dežja pa ne prejmejo ravnine, ampak ona pobočja pogorij, ki so obrnjena proti morskim vetrovom. Ko namreč zadenejo oblaki ob pobočje, se dvignejo ob njem kvišku; v višjih, mrzlejših zračnih plasteh se ohladi, zgostijo in izločujejo padavine — dež in sneg. Najmanj dežja prejmejo kotline, ki so obdane od obrobnihi pogorij, ker vetrovi padajo z višjih robov v nižje lege, kjer se segrejejo in osuše, tako da ne izločujejo padavin. Pokrajine, ki ne dobe nobene ali premalo moče, ostanejo puščave in pustinje.

Pri nas je padavina poleti dež, pozimi navadno sneg; v tropskem pasu pada samo dež, ob tečajih in v visokem gorovju samo sneg.

Podnebni pasovi. Toplota, vetrovi in padavine tvorijo podnebje ali klimo kakega kraja. Podnebje je važen činitelj za vse življenje na zemlji, ker vpliva na rastlinstvo, živalstvo in na človeka.

Po višini opoldanskega solnca v raznih zemljepisnih širinah delimo zemljo na podnebne pasove.

Vroči ali tropski pas se razprostira ob ekvatorju med povratnikoma; solnce se v teku leta pomiče nad njim tako, da potuje po 21. juniju od severnega povratnika proti južnemu, ki ga doseže 21. decembra in se od tega dne vrača zopet nazaj. Vsi kraji tega pasu imajo solnce dvakrat v letu v zenitu (kraji na ekvatorju 21. marca in 23. septembra). Zaradi velike opoldanske višine solnca in ker sta dan in noč vse leto skoraj enako dolga, prejme ta pas največ toplote na zemlji. Letnih časov v našem zmislu ne poznajo.

Govoriti moremo le o vročem suhem in o vročem deževnem letnem času. Deževni čas je takrat, kadar je solnce v nadglavišču, dež potuje takorekoč s solncem. V jako razgreto celino z malim pritiskom pihajo vetrovi od hladnejšega morja z visokim pritiskom.

Pokrajine, ki jih dosežejo morski vetrovi, imajo tropsko deževje, ki se vliva v velikih plohah, navadno za časa največje dnevne vročine (to je v opoldanskih urah).

V pokrajinah, ki imajo tropsko deževje, se je razrastlo vsakovrstno drevje tako na gosto, da tvori neprodirne, temne gozdove, takozvane tropske gozdove. Značilno drevo teh gozdov je palma. Ta pas je domovina najraznovrstnejših živali. Nikjer drugod ni toliko pestrosti in obilice v rastlinstvu in živalstvu kakor v tropih.

Človeka pa dela neznosna vročina lenega, nesposobnega za telesno, še bolj za duševno delo, sicer mu pa da narava sama hrane v izobilju. Evropejci se le težko privadijo temu podnebjju.

Zmerno topli pas. Severno in južno od tropskega pasu se razprostirata zmerno topla pasova, ki segata do tečajnikov. V teh krajih solnce nikdar ne pride v zenit, vendar močno ogreva zemljo v poletnem času, ko stoji razmeroma visoko na nebu (pri nas junija $67\frac{1}{2}^{\circ}$) in so jako dolgi dnevi, noči pa kratke. Pozimi se zemlja jako ohladi, ker stoji solnce nizko in kmalu zaide; v dolgih nočeh se zrak še bolj ohlaja, kar povzroča občuten mraz. Zaradi vročine po leti in mraza pozimi imata zmerno topla pasova štiri letne čase: poletje in zimo kot glavna ter spomlad in jesen kot prehodna časa.

Vendar ne smemo misliti, da je nasprotje med poletjem in zimo že ob povratnikih jako veliko; tukaj prehaja tropska vročina polagoma v zmernotoplo podnebje, tako da štejemo pokrajine ob 30. vzporedniku (od 20° — 40° š.) k posebnemu podnebnemu pasu, k subtropskemu pasu. Te pokrajine imajo vroča poletja in tople zime, pa malo padavine; zato se razprostirajo v tem pasu največje puščave na svetu. Zemlje okoli Sredozemskega morja imajo posebno značilno podnebje, t. j. sredozemsko ali me-

diteransko podnebje s toplimi zimami in jako vročimi poletji.

Zmerni pas od približno 40° s. š. do tečajnika dobi dosti padavine, ker jo prinašajo zapadni vetrovi od morja. V tem predelu so se razrastli gozdovi listnatega drevja (hrašt, bukev, gaber); iglavci pokrivajo višja pobočja pogorij in severne pokrajine tega pasu; s travo zarastle planjave se širijo po onih delih, ki jih padavina le malo doseže (step ali pustinja). Značilne rastline sredozemskega podnebja pa so vedno zelene: oljka, lavor, mirta i. dr. ter južno sadje.

Človek si je s trudom in delom krčil gozdove v tem pasu, vzel si je rodovitno zemljo, jo orje in obdeluje, da mu daje živež; goji domače živali. Boj za obstanek je prisilil človeka, da dela in ustvarja, da si podvrže naravo, da mu služijo rastlinstvo, živalstvo in rudnine. Podnebje tega pasu je človeku dalo možnost, da si je ustvaril to omiko, ki jo ima svet danes.

Mrzli ali polarni pas zavzema pokrajine okrog tečajev in sega do tečajnikov. Tu vlada mraz, sneg in led. Solnce tudi poleti ne more dovolj ogreti teh pokrajin, ker stoji nizko (na tečajih najvišje 23½°, kakor pri nas pozimi) in padajo solčni žarki poševno; pozimi pa po cele tedne in mesece ne pride nad horizont. Zato poznajo te pokrajine samo dva letna časa: dolgo mrzlo zimo in kratko hladno poletje. Poletno solnce, ki ostane dolgo nad obzorom, otaja ponekod zemljo le nekoliko na površju, ki se potem prepere z mahovi in lišajem, da daje hrano severnemu jelenu, skoro edini domači živali polarnega prebivalca; globoko v notranjost pa ostane zemlja zamrzla. Take polarne pokrajine imenujemo tundra. Ledeno podnebje zamori skoro vse življenje in redki prebivalci polarne sveta si v vednem boju z naravo le ob morski obali najdejo hrano in bivališče.

II. Pokrajinski opis.

Azija.

Splošni pregled.

(Ponovi: Pajk-Kržišnik, Zemljepis I. d. str. 74.—81.)

Leg. Azija je bližnja sosedinja vseh ostalih 4 zemljin. Od Evrope jo ločijo pogorje Ural, reka Ural, nižina ob Maniču, morski ožini Dardanele in Bospor, ki pa imata samo širino veletoka. Z Afriko jo veže Sueško medmorje, ob Beringovem prelivu je le 90 km oddaljena od Amerike in v Avstralijo vodi Malajsko otočje kot nekak most. Vsi trije veliki oceani oblivajo azijske obale.

Delitev Azije. Po vsej Aziji se vleče višinski pas kot nadaljevanje evropskega. Delimo ga na **Prednje-** in **Zadnje-azijsko** višavje. Na severni strani se razprostira največja nižina na zemlji; na jugu in jugovzhodu je Indija s tropskim podnebjem in rastlinstvom; na vzhodu se razprostirajo pokrajine starodavne kitajske in japonske kulture.

Azijo delimo na 5 delov: A) **Prednja Azija**, ki ji prištevamo še Arabijo, B) **Osrednja**, C) **Severozahodna** in **severna**, Č) **Vzhodna Azija** (Kitajska in Japonska), in D) **Južna Azija** (Indija in Malajsko otočje).

A. PREDNJA AZIJA.

obsega Malo Azijo, Armenijo, Kavkazijo, Mezopotamijo, Sirijo s Palestino, Arabijo s Sinajskim polotokom in Iran.

Mala Azija.

a) **Pokrajinska slika.** Mala Azija ali Anadolija¹ je polotok. Rob tega polotoka je od njegove notranjščine v vsakem oziru zelo različen. Notranjščina je 1000 m do 1300 m visoko višavje, ki ga obroblyajo visoka pogorja, in sicer na severu Pontsko² gorovje, na zahodu

¹ grški: »dežela na vzhodu«, ker leži vzhodno od Grške.

² grški: Pontos Euxeinos, t. j. današnje Črno morje.

krajša vzporedna gorovja, med katera sega Egejsko morje v globokih zalivih. Južni rob tvori Taurus, ki se dviga preko 3500 m, zavije proti severovzhodu (Antitaurus³) in se strne v Armenskem višavju z odrastki Pontskega gorovja.

Maloazijska obrobna gorovja imajo proti morju zelena pobočja, rodovitne doline in bujno rastlinstvo; poleg trte uspeva oljka. Podnebje je tu oceansko (mediteransko); z bližnjega morja prinašajo vetrovi dosti padavine. Največja maloazijska reka se imenuje turški Kizil Irmak (»rdeča reka« po rdeči glini), grški Halys (»solna reka«, po solnih ležiščih); v Egejsko morje se izliva Meander (Mendéres), ki je čudovito krivoljast.

Povsem drugačno je podnebje v notranjščini. Obrobna pogorja zapirajo vlažnim vetrovom pot, zato vlada tu suša. Pokrajine južnozahodno od kolena reke Halysa, nekako $\frac{1}{6}$ Male Azije, so puštinje in deloma peščene puščave. Podnebje je kontinentalno. Voda ne teče v morje, temveč izhlapeva ali se zbira ponajveč v slanih jezerih; solne skorje leže poleti skoró suhe po pesku, so podobne slani, pozimi pa plavajo kakor ledene plošče po vodi. Med jezeri se dvigajo ugasli ognjeniki; najvišji je Erdžijas (4000 m), v čigar zasutem žrelu leži ledenik. Volkovi so najyečja nadloga teh puščav, enogrbi velblodi navadne domače živali. Iz notranjščine polotoka drži prehod preko Tavra skozi Kilikijska vrata (1300 m) v največjo maloazijsko ravan blizu Adane, — iz puščave v rodovitno primorje. To je starodavna pot trgovcev in vojakov (Aleksander Veliki!) iz Male Azije v Sirijo.

b) **Kulturna slika.** Nasprotje med obrobnimi pokrajinami in celinskimi predeli kažejo tudi gospodarske razmere. Po rodovitnih dolinah prevladuje poljedelstvo; tu je obilo žita, vina (izvažajo rozine), smokev, maka (opij!), svile in ponekod tudi mnogo bombaža. Po notranjem višavju pa se bavijo prebivalci z živinorejo; z mesom jih preskrbujejo ovce — ovčarstvo nahajamo sploh po vseh suhih subtropskih in zmernotoplih stepskih pokrajinah na zemlji —; pečena ovče-

³ anti: proti.

tina z rižem (pilav) je priljubljena turška jed. Posebno slové kože iz okolice Angore po svoji svilasti dlaki. Zahodno od tega mesta kopljejo pri Eskişehirju stivo. V novejšem času so odkrili v Mali Aziji tudi pretrolejske viře.

Že zgodaj so se preselili iz sosednje Evrope v Malo Azijo Grki. Pravijo, da je bila ob egejski obali domovina največjega grškega pesnika Homerja. Blizu Dardanel kažejo razvaline starodavne Troje.

Še do nedavna so prebivali Grki pravoslavne vere po mestih ob maloazijskih obalah in so se pečali največ s trgovino in brodarstvom; po grško-turški vojni (mir v Lausanni 1923) so se morali skoro vsi izseliti v Grčijo. Velika večina prebivalstva so Osman ali Turki mohamedanske vere ($\frac{4}{5}$). V nobeni deželi ni toliko Turkov ko v Anatoliji. Bavijo se s poljedelstvom, ki daje mnogo ječmena, pšenice in koruze, in z živinorejo. Na severovzhodu in po obalnih mestih prebivajo tudi Armeni, prebrisani trgovci in dobri poljedelci.

Največje mesto je Smirna (ok. 160.000 pr., prej nad polovico Grkov), eno najbolj cvetočih pristanišč Sredozemskega morja. Odtod izvažajo posebno rozine, smokve in svilo. Predno so Turki stopili na evropska tla, je bila njih prestolnica Brusa, ki slovi po prekrasni legi na vznožju visokih gora. Tu cvete svilarstvo pa izdelovanje preprog. Nekako predmestje Carigrada je Skutari; južnovzhodno odtod je Izmidski zaliv, najlepši del maloazijske obale.

Ob jugovzhodni obali Črnega morja na vznožju Pontskega gorovja, ki je domovina črešnje, leži Trapecúnt⁴ ali Tarabizon, pristanišče za blago, ki ga prinašajo karavane iz sosednje Armenije.

Na maloazijski planoti sta Angora in Konia, obe po železnici zvezani z obmorskimi kraji. Konia ima v okolici bombaževe nasade. Na važni postaji Afiun Karahisar se strneta obe progi Anato lske železnice, speljani iz Smirne in Skutarija. Preden se spusti železnica skozi Kilikijska vrata v nižino, teče mimo maloazijskih premo govnikov pri kraju Eregli, dalje pa v Kilikijo v središče

⁴ grški: trapeca = miza, po obliki gore, ki se dviga nad mestom.

rodovitne ravni, v mesto *A d a n a*. V tej obrežni pokrajini uspeva mnogo bombaža.

Otočje ob egejski obali ima grško, krščansko prebivalstvo; tam pridelajo mnogo vina; blizu obale plavijo gobe. Največji teh otokov je *R o d o s*, ki je od l. 1912. v oblasti Italije; drugi egejski otoki ob maloazijski obali pripadajo Grčiji. Angležem pripada rodovitni otok *C i p e r*, ki je nekoliko manjši ko *Kranjsko*; prebivalstvo je po veliki večini grško. Otok ima ime po bakru (*kypros*), ki so ga že v starodavnih časih tam kopali.

Armenija.

a) **Pokrajinska slika.** Armensko višavje je zrastle iz podaljškov *Pontskega gorovja* in *Tavra* na zahodu in *Iranskih obrobnih pogorij* na vzhodu; ti se družijo v pustinjaško, suho višavje, nad katero se dviga *A r a r a t* (5.200 m), ugasel ognjenik. Doline so globoko zarežane v višavje; tu izvirata *Tigris* in *E v f r a t*, glavna armenska reka, ki teče po ozkih tesneh in tvori več sto brzic. Na planoti je več velikih jezer; največji sta *U r m i j s k o*, plitvo, slano pustinjaško jezero z ravnim obrežjem, in *V a n s k o* jezero s strmimi bregovi v krasni gorski pokrajini.

Notranji predeli Armenije so pustinjaški, imajo malo deževja in kontinentalno podnebje, obkrajni in doline rek pa so rodovitni. Tu je domovina marelic.

b) **Kulturna slika.** Gospodarske razmere Armenije so slabe. Mnogo sveta je za poljedelstvo neporabnega, ker manjka dobrih občil ter je pokrajina težko pristopna.

Polovica prebivalcev so krščanski *Armenci*, ki so ohranili svojo vero, četudi jih obdajajo islamski sosedje. Armenci so pridni poljedelci, a mnogo se jih je izselilo in žive podobno kakor Židi kot pretkani trgovci po *Prednji Aziji* in tudi po južnovzhodni Evropi. Njih najljutejši sovražniki so mohamedanski *Kurdi*, ki prebivajo na jugu Armencev, a segajo čestokrat proti severu med armenske naselbine. *Kurdistan* obsega približno južno Armenijo ter severne dele *Mezopotamije*. Kurdi se bavijo z živinorejo ter so po leti nomadje; kot reven pastirski rod nadlegujejo neprestano armenske kmete.

Najgosteje je obljudena severna Armenija, kjer ležita trdnjavi Eriván in Kars. V Edžmiadzinu je sedež »katólika«, cerkvenega poglavarja armenske cerkve. Glavno mesto zahodne Armenije je Erzerúm; največje armensko mesto je Tebrís (200.000 pr.). Od tam gre karavanska pot preko Erzeruma v Trapecunt ob Črnem morju. Železnice se nahajajo do zdaj le v severnem delu Armenije.

Kavkazija.

Severno od Armenije leži Kavkazija, ki jo loči od Evrope nižina ob Maniču, kjer je bila v davnih časih zveza med Črnim morjem in Kaspiskim jezerom.

a) **Pokrajinska slika.** Pogorje Kavkáz je daljše od Alp; dolgost je enaka razdalji Trst-južni rtič Skandinavskega polotoka. Tudi po višini presega Kavkáz Alpe. Najvišji vrh je Elbrús (5600 m). Posebno veličastno je pogorje od severne strani. Rastlinstvo sega više kakor v Alpah, a tudi Kavkaz se ponaša z velikimi ledeniki. Jezer, ki so poseben okras mnogih alpskih pokrajin, ni v Kavkazu. Tod še biva vident. Pogorje je manj prehodno ko Alpe. Najvažnejši prehod je Gruzinska vojaška cesta, ki drži iz Tiflisa na vzhodni strani mogočnega Kazbéka (5000 m) na Krestovoj pereval (= križ in preval,⁵ prehod, 2380 m) in proti severu skozi slikovito Darjalsko sotesko ob šumečem Tereku v Vladikavkáz. Vsa cesta je dolga nad 200 km.

Pokrajino severno od Kavkaza zovemo Ciskavkazijo (= deželo tostran Kavkaza), južno pa Transkavkazijo (= deželo onstran Kavkaza). Ciskavkazija je odprta mrzlim vetrovom in ima malo deževja, zato se razprostira tu velika puščava s kontinentalnim podnebjem; Transkavkazija ima več padavine in vobče milo podnebje, ker je zavarovana proti severu. Posebno rodovitni je zahodni del ob reki Rion (v starem veku Phasis, kjer je bila pokrajina Kolhida, znana po pravljici o Argonavtih). Tod se vije trta po drevju in tu je domovina fazana.⁶ Pogorje, ki spaja

⁵ Na vrhu stoji križ.

⁶ t. j. fazijanska ptica, po reki Phasis.

Armensko višavje s Kavkazom, loči porečje Riona od nižine ob Kuri. V zahodnem delu rodovitna nižina, postaja proti vzhodu pustinja. Vzporedno teče Arás, čigar spodnji tek izpreminja svojo smer; nekaj časa se je izlival v Kaspijsko jezero, zdaj pa je zopet pritok Kure.

b) **Kulturna slika.** Transkavkazija je bogata dežela. Poleg žita in vina uspeva riž in bombaž; velikega pomena je svilarstvo. Med prirodninami se dobe sol, mangan, predvsem baker in nafta. Nafta je zelenkasta tekočina, ki se, očiščena v petrolejskih rafinerijah, imenuje petrolej. Ostanek pri očiščevanju je masúd, ki služi kot izborna kurivo za parnike po Kaspijskem jezeru in lokomotive po pustinskih predelih Rusije.

Ni ga pogorja, ki bi imelo tako mešano prebivalstvo ko Kavkaz, kamor so v starih časih pribežali različni rodovi pred svojimi preganjalci. Kavkaška plemena severno od glavnega grebena so večinoma mohamedanska, na južni strani pa krščanska.

Pri vseh plemenih so še v navadi krvna osveta, odkupnina⁷ in samopomoč z orožjem. Še nedavno so bili razvpiti roparji. Med severnimi plemeni slovó Čerkesi, ki so se po junaškem boju podali Rusom l. 1864; veliko se jih je izselilo v turško Azijo. Čerkeska noša je zelo slikovita. Znana je čerkeska dolga odpeta suknja, na prsih obšita s patronovkami. To nošo so prevzeli tudi drugi kavkaški narodi; tako se nosijo tudi kavkaški kozaki. Najbolj omikano kavkaško pleme so krščanski Gruzinci ali Georgijci v porečju Kure, ki imajo lastno pisavo in slovstvo. Južnokavkaška plemena slovó po svoji telesni lepoti kot najlepši ljudje na zemlji; odtod netočno nazivanje »kavkaško pleme« za belokožce.

Nadalje prebiva v Kavkaziji mnogo Rusov (skoraj 4 milij., od teh pa le malo v Transkavkaziji), Tatarov in Armencev.

Glavno mesto Kavkazije je Tiflis (330.000 pr.); mesto ima slikovito lego ob deroči Kuri; obdano je od zelenih holmov, za katerimi se dvigajo sneženi vrhovi armenskih in kav-

⁷ Kdor n. pr. komu izbiije oko, mora za to plačati 30 krav, kdor mu odseka desnico, 25 krav, za levico pa 22 kravi.

kaških gora. Ob Kaspijskem jezeru leži Bakú (skoro 240.000 pr.). Okolica je nerodovitna, prašna pustinja brez bilke trave, a je na glasu po vrelecih nafte.

Nafta leži globoko v zemlji. Da jo dosežejo, grade 15—20 m visoke lesene stolpe; v stolpu visi velikansko dleto, ki ga žene parni stroj, da riže vedno globlje v zemljo, včasih do 800 m in več. V nastalo luknjo porinejo 1 m široko cev, da doseže vreclec nafte. Zelenkastorjavi curek šine visoko kvišku (do 60 m); tekočino zajamejo v jarkih. Takih stolpov je bilo 1910. l. čez 4000, med njimi 2600 delujočih. Nekateri dvigajo v 24 urah po več ko 300.000 kg nafte. Neprijeten duh nafte okužuje vso okolico mesta Bakuja in veter nosi čestokrat petrolejske kapljice po vsem mestu. Ob obali južno od Bakuja je 30, na otokih pa 6 gričev, ki bruhajo, kakor ognjeniki, iz žrela nafte.

Nafto spravljajo deloma po železnici, deloma po velikanskih ceveh iz Bakuja v Batúm, ki leži v prekrasni okolici ob Črnem morju; odtod prevažajo nafto in petrolej v Evropo. — Kavkazija je na prirodninah bogata dežela, ki lepo napreduje.

Mezopotamija.

a) **Pokrajinska slika.** Mezopotamijo^s (= Medrečje) imenujemo pokrajino, ki se znižuje od južnega roba Armenskega višavja polagoma proti Perzijskemu zalivu. Večji del ravnine, nekako od Bagdada proti jugu, je bil nekdanj severni konec Perzijskega zaliva, ki so ga zasule napolavine Evfrata in Tigrida. Tigrid prihaja naravnost iz gorskega sveta in sprejema več pritokov; zato si zarezuje v gornjem teku globoko strugo in ima v ravnini obilo vode. Plovba je po njem vsled tega zelo razvita. Do Bagdada vozijo po starodavni navadi ponajveč s splavi iz kozjih kož, ki so napolnjene z zrakom in pokrite z deskami; vozijo le navzdol. Potem prodajo les, kože pa pošljejo nazaj. Običajni so tudi okrogli čolni iz palmovega listja in trstik, zlepljenih z asfaltom, ki ga je dosti v Mezopotamiji. Od Bagdada naprej vozijo parniki. Evfrat dela v gornjem teku velik ovinek

^s grški: mesos = srednji, potamos = reka; prvotno so Mezopotamijo imenovali le pokrajino med Evfratom in Tigridom.

skozi pustinje in izgublja pri tem preveč vode, zato ni važen za plovbo, pač pa zasipava strugo in teče deloma više, kakor je ravnina na obeh bregovih. Vsled tega nastanejo čestokrat povodnji in močvirja; slana jezera se razprostirajo zahodno od njega. Sotočnici Evfrat in Tigris se družita v reko Šat-el-Arab,⁹ čigar delta hitro raste.

Ker ima Mezopotamija premalo padavine, je pretežno puštinja. V severnem delu prevladujeta puštinja in skalna tla, v južnem pa, kjer so tla iz same naplavine, se nahajajo poleg puštinj in rodovitnih krajev tudi prostrana močvirja. Vsako leto, kadar pomladi dežuje in sneg v Armenskem višavju kopni, naraščata Evfrat in Tigris ter voda po prekopi med rekama.

Mezopotamija je imela v starem in srednjem veku do 13. stoletja malo več rodovitnega sveta kakor danes (10 do 12.000 km²). Ob povodnji so prekopi, izkopani, ohranjeni in oskrbovani po volji in zapovedi mogočnih vladarjev, odvajali vodo Evfrata in Tigrisa v oddaljene pokrajine. Tu je živel visokonaobražen narod Babiloncev in Asircev, ki se mu imamo zahvaliti za važne kulturne pridobitve. Iz puštinje se dviga še sedaj mnogo okroglih gričkov, pod katerimi so zakopani ostanki znamenitih svetišč in palač.

Danes so prekopi večinoma zanemarjeni in le ok. 2000 km² je umetno namočenega sveta, ki je prikladen za poljedelstvo. Na severu raste nekaj žita, posebno ječmen, na jugu največ riž; zelo važna je datljeva palma, ki tvori v južni Mezopotamiji cele gozdiče.

Podnebje je zelo kontinentalno. Pozimi ni sneg v ravnini nič nenavadnega, julija mesca pa znaša povprečna toplina 34° C;¹⁰ vrh tega je v južni Mezopotamiji zelo neprijeten tudi vroči veter samum, ki pokrije vse z drobnim žoltim prahom.

V senci doseže vročina včasih 55° C, pesek pa se ogreje na soncu do 78° C. Zato prebijejo v Bagdadu, enem najbolj vročih mest na svetu, poletne mesce podnevi v napol podzemskih prostorih (»serdab«), ponoči pa spe na ploščnatih strehah.

⁹ = arabski Tigris. Šat je drugo ime za Tigris; »arabski« se imenuje, ker prebivajo ob njem Arabci.

¹⁰ v Ljubljani 20° C, v Trstu 24° C.

b) **Kulturna slika.** Mezopotamija je vobče ubožna dežela, njena trgovina pa je znatna; največ izvažajo datljev (posebno v Perzijo). Skoro edina prometna pot je Tigrid in Bagdadska železnica.

Vendar se bodo razmere obrnile na bolje. Izdelan je načrt za umetno namakanje dozdej pustih predelov; pokrajina skoro v obsegu Kranjske bi se tedaj izpremenila v rodovitno polje. Za izvažanje prirodnin pa bo skrbela Bagdadska železnica, ki pelje kot nadaljevanje Anatolske železnice iz Adane v Mosul, Bagdad, Basro in Kovajt ob Perzijskem zalivu.

Kot prehodna dežela iz Evrope in Male Azije v Indijo bo imela Mezopotamija velik pomen, posebno še zato, ker so v zadnjem času odkrili tam ogromne petrolejske vrelce. Prebivalcev ima le 2,800.000; poleg Turkov, Armencev in Kurdiv na severu je največ mohamedanskih Arabcev. Glavno mesto Bagdad (125.000 pr., $\frac{1}{4}$ Židov) je danes le še senca sijajne prestolnice mogočnih kalifov v srednjem veku, čeravno se ponaša s slikovitimi džamijami in pestrimi bazarji. Mesto obdaja krasna oaza z datljevimi palmami, po katerih gnezdiyo jate divjih golobov. Na jugu ob Evfratu so razvaline nekdanjega Babilona, ki je ležal kakor Bagdad nedaleč od one točke, kjer se Evfrat in Tigrid najbolj približata (na 18 km). Največji kraj v severni Mezopotamiji je neprijazni Mosul, nasproti nekdanjemu asirskemu glavnemu mestu Ninive. Po Mosulu ima fina tkanina (mušlin) svoje ime, toda sedaj je tam ne izdelujejo več.

Važno križišče na severu je D j a r b e k r. Morsko pristanišče Mezopotamije je sredi gajev datljevih palm ležeča Basra, kamor priplovejo še morski parniki; tam je živahna trgovina z Indijo.

Sirija s Palestino in Sinajski polotok.

a) **Pokrajinska slika.** Sirija se razprostira ob vzhodni obali Sredozemskega morja in je planota, ki se znižuje proti Evfratu. Nekako 50 km od obale jo preseka globoki S i r s k i u d o r kot nadaljevanje A k a b s k e g a z a l i v a ob Rdečem morju. Po njem tečeta proti jugu L e o n t e s v Sredozemsko in J o r d a n v Mrtvo morje; proti severu odteka O r o n t e s.

V severnem delu omejujeta ta udor Libanon in Antilibanon. Libanon (čez 3000 m) ima v zahodnem delu, ki je obrnjen proti morju, nekoliko gozda in gorske vrelece. Tu nahajamo še majhen gaj znamenitih starodavnih ceder. Nekateri vrhovi nosijo tudi poleti snežišča. Antilibanon (čez 2700 m, nižji od Triglava) je popolnoma gol, južno od njega ležeči Hermon pa zelen. Južni del Sirskega udora premeri Jordan, ki izvira na Hermonu in teče potem skozi dvoje jezer; večje je Genezaretsko ali Tiberijsko jezero. Od tu proti jugu se imenuje dolina Gor. Med 1500 m visokimi, strmimi bregovi, ki so polni votlin (po nekaterih prebivajo ljudje), dela Jordan velike ovinke (njegov tek do Mrtvega morja je trikrat tako dolg ko zračna črta). Radi teh ovinkov in brzic je za plovbo neraben. Obdaja ga grmovje in trstje in ob njem biva mnogo ptic; zelo plitev o suši, je globok in deroč o deževju.

V začetku je Gor dobro obdelan, proti jugu je pa vedno bolj pust; južno od Jeriha ni skoro nobene vegetacije. Kmalu potem se izliva Jordan v Mrtvo morje. Že severno od Genezaretskega jezera leži Jordanova gladina niže od morske. Gladina Mrtvega morja pa leži 394 m pod morsko; to je najgloblja depresija na svetu.

Lepo modro jezero ima mnogo raztopljene soli, zato ne more nobena žival živeti v njegovi vodi (odtod ime); voda je tako težka, da nese človeka. Kadar je vihar na jezeru, butajo težki valovi kakor železo na ladje in jih razbijejo, če niso močno zgrajene. Daleč naokrog ni človeške naselbine. Prirodnin je ob jezeru mnogo, tako asfalt (peklina), ki se prikazuje po velikih viharjih na površini, in žvepleni vreleci.

Južno od Mrtvega morja se dviga do Rdečega morja dno Sirskega udora. Vzhodno od Sirskega udora se razprostira Sirska puščava, iz katere se vzpenja gozdnato pogorje Havrán. Tu izvirajo potoki, ki močijo rodovitno ravnino Havrán zahodno od pogorja istega imena. Podnebje ob široki obali je mediteransko in spomladi milo; zahodni vetrovi prinašajo od morja v zimskih mesecih dosti dežja; v drugih letnih časih in proti vzhodu je pa suša vedno večja in podnebje bolj kontinentalno. Gor ima skoro tropsko vročino, v Jeruzalemu pa je vsako zimo sneg in led.

b) **Kulturna slika.** Ker ima Sirija s Palestino vobče mnogo suše, je rastlinstvo borno. Izza vedno zelenega grmičja lovora, mirt in iglastih opuncij se povsod svetlika neprijazna siva barva apnenca kakor v najbolj pustih kraških predelih; samo tuintam stoji nizko drevo. Stavbni les uvažajo največ iz alpskih pokrajin in le spomladi pokriva planoto pisana preproga cvetlic. Rodovitna tla so le tam; kjer prižubore močni potoki iz sosednjih gora, tako ob zahodnem robu Libanona, v dolini Oronta, v obližju Damaska in ob Havranu. Kakor v Mezopotamiji so tudi tu zanemarili umetno namakanje tal, zato so bile te pokrajine v starem veku bogatejše in bolj obljudene, nego so danes; o tem priča mnogo razvalin in prazni vodnjaki.

Žitnica Sirije je ravnina Havrán, odkoder izvažajo zlasti pšenico in ječmen. Najbolj koristno drevo v Palestini je oljka, ki raste v skupinah po vaseh. Dobro uspeva tudi trta. V obrtnosti je najvažnejše svilarstvo. Za Italijo izvažata Sirija največ svile v francoske tvornice.

Prebivalstvo je bilo od nekdanj semitskega rodu; vladajoči jezik je od srednjega veka arabski. Skoro $\frac{3}{5}$ je mohamedancev, skoré $\frac{1}{3}$ kristjanov (največ pravoslavni); židov je veliko manj. Ob obali zahodno od Libanona so v starem veku prebivali Feničani, ki so sloveli kot brodniki in trgovci ter so prinesli v Evropo črkopis. Najvažnejše sirske pristanišče je Bejrút (185.000 pr.) v prekrasni legi pod Libanonom, ki je v trgovskem oziru kakor tudi po izobrazbi svojih prebivalcev danes najvažnejše sirske mesto. Med prebivalci sta $\frac{2}{3}$ kristjanov; tudi v Libanonu prebivajo skoro sami kristjani. Iz Bejruta, mesta, ki je začelo procvitati šele v novejšem času, drži Libanonska železnica v starodavni D a m a s k (250.000 pr.), ki leži »kakor blesteč biser v skrinjici s temnozelenim baržunom« sredi rodovitnih vrtov, ki jih namakajo reke s sosednjega Antilibanona in Hermona. V tej bujni oazi raste mnogo topolov in sadnega drevja, posebno marelic. Razun Damaska leži tu še krog 80 vasi in več malih mest. Od nekdanj slovi obrtnost Damaska (izdelovanje »damasta«, neke svilenine, in prožnih jeklenih mečev »da-

maščank«). V Damasku prevladujejo mohamedani; tu je začetek romarske železnice v Hedžas. Damask je s svojimi slovečimi džamijami sree Sirije, Bejrut pa glava. Iz Damaska je izpeljana na sever železnica v Alepo (Haleb 200.000 pr.), ki leži v puštinji sredi pota, ki veže morje z Evfratom; tukaj je važno križišče karavanskih poti. Blizu izliva Oronta leži nekdanj sloveča Antiohija (sedaj: Antakije).

Palestina je gospodarsko bolj zanemarjena kakor ostala Sirija. Posamezne evropske naselbine pa nam pričajo, da se more tudi tukaj s pridnostjo dovolj pridelovati.

Jeruzalem leži precej visoko (ok. 800 m) vrh planote, ki jo ločita od drugih višjih hribov na jugovzhodu in jugozahodu globoki dolini, iz katerih dospes le po strmih stezah v mesto; proti severu pa brani vstop vanj visok zid. Kdor se približuje mestu, ga zagleda šele, ko je prav blizu, ker obdajajo Jeruzalem od vseh strani vzpetosti, ki so višje od mesta. Ena teh vzpetosti je na vzhodu Olska gora, ki jo loči od Jeruzalema globoka dolina Kidrona z oljénimi gaji. S tega griča je pogled na mesto najlepši. Jeruzalem ima 85.000 pr. (nad polovico Židov, ostali so povečini kristjani, deloma tudi mohamedanci). Mesto je sveto vsem trem monoteističnim veroizpovedanjem.

Največje krščansko svetišče je Cerkev sv. Groba, ki obsega brez notne zveze razne cerkve in kapelice vseh krščanskih veroizpovedanj razun evangelskega; njeno središče je kupola na 18 stebrih, pod katero stoji kapelica sv. Groba. Ko romarji vstopijo, sezujejo čevlje. Grobna kapelica je vsa prevlečena z marmorjem in s stropa visi 43 svetiljk z večno lučjo. O veliki noči obiskujejo mnogoštevilni krščanski romarji sv. Grob. V vzhodnem delu mesta je stal Salomonov tempelj; tam je obzidan četverkot, ki obsega več slovečih moslemskih džamij (Omarjeva džamija in dr.), ki so najlepše jeruzalemske stavbe.

Južno od Jeruzalema je Betlehem z Marijino cerkvijo; pod korom kažejo votlino s kapelico Jezusovega rojstva. Železnica veže Jeruzalem z Jafom (55.000 pr.), najvažnejšim morskim pristaniščem v Palestini. Edini zaliv je pod goro Karmel. Staro, nekdanj sloveče pristanišče je bila Akka (križarske vojne!), sedaj je važnejša Hajfa, odkoder

drži železnica k progi Damask-Arabija. Hajfa ima lepo prihodnost. Nazaret je mestece v prijazni kotlini.

c) **Sinajski polotok.** Tam, kjer se sečeta smeri Rdečega morja in Sirskega udora, je nastal polotok Sinaj. Notranjščina je skoro povsem pusta in z nje se dvigajo gole granitne gore; najvišja je Džebel (arabski = gora) Katarin (2600 m), na čigar severni strani leži med temnozelenimi cipresami grški Katarinin samostan, ki je zgrajen v spomin na Mozesovo zakonodajo.¹¹ Politično pripada polotok Egiptu.

Arabija.

Arabija je največji polotok na zemlji. Obale so malo členovite.

Pokrajinska slika. Arabija je 1000—1300 m visoka planota, ki je nekoliko nagnjena proti vzhodu. Omejujejo jo obrobna pogorja, ki se posebno na zahodu spuščajo v stopicah proti udoru Rdečega morja; na jugozahodu (v pokrajini Jemen) in na jugovzhodu (v deželi Oman) doseže obrobno pogorje celo 3000 m višine.

Notranjščino zavzemajo velike puščave, od katerih je največja Velika arabska puščava (Dana) z mnogimi sipinami na jugovzhodu. Dana prehaja na vzhodni strani Arabije v puščavo Neftudin v Arabsko-sirsko puščavo na severu. Po sredi polotoka se razprostira planota Nedžd z golimi apnenčastimi pogorji in pustimi peščenimi ravninami; med njimi je mnogo zelenic, ki so gosto naseljene z arabskimi rodovi (Vahabiti).

Vse leto tekočih rek nima ves polotok, pač pa suhe globoke struge, kjer se le včasih nabere nekaj vode. Zato dobivajo v Arabiji od starodavnih časov vodo iz vodnjakov.

Kulturna slika. Največ padavine imajo obrobna pogorja. Edina pokrajina, ki ima dosti dežja, je Jemen, ki je najrodovitnejša in najbolj obljudena na vsem polotoku; zato so jo zvali že v starem veku »srečno Arabijo« (Arabia felix). Severni pokrajini Asir in Hedžas sta suhi in pusti, po-

¹¹ Ona gora, kjer je naznanil Mozes Židom zakone, je v severozahodni Arabiji.

sebnobno obala Rdečega morja, le vznožje gora pokriva bujno rastlinstvo.

Kavovec uspeva do 2200 m višine. Arabska kava se imenuje navadno »moka« po pristanišču Moka, toda danes prihaja v Evropo le malo kave iz Arabije. Tam sade tudi sladkorni trst in tobak. Iz strjene tekočine, ki jo izločuje gumijeva akacija, pridobivajo t. zv. »gummi arabicum«. Kadilovčeva smola služi kot kadilo. V notranji Arabiji so le posamezne zelenice kakor zeleni otoki sredi puščave. Na njih uspeva datljeva palma, »kraljica oaz«, kakor jo imenujejo Arabci. Ona doseže 20 m in še več višine. Datlji so vsakdanja hrana Arabcev, pa tudi velblodom, konjem in psom jih dajejo in celo koščice namakajo in krmijo ž njimi prašiče. Iz datljevega soka pripravljajo opojno pijačo, iz nje nega lubja in vlaken pletejo vrvi in razsekano listje pokladajo živini.

Arabci so največji semitski narod; na severu so bolj svetle, na jugu, kjer so pomešani s črnici, temne polti. V zahodni (gorati) Arabski so stalno naseljeni, po puščavnih notranjih predelih pa živijo kot nomadi (s svojimi velblodi, lepimi iskrima konji in noji).

Tam, kjer so tla rodovitna, se bavijo ljudje s poljedelstvom in so raditega stalno naseljeni; po puščavah in pustinjah pa ni mogoče prebivati v stalnih selih, marveč morajo prebivalci svoja bivališča čestokrat menjati. S svojimi šotori hodijo od paše do paše ali v puščavah od zelenice do zelenice ter živijo od živinoreje in lova. To so nomadi ali pastirski narodi.

Arabske nomade imenujemo beduine. Delijo se na mnogo plemen in vsako pleme ima svojega poglavarja (šêha); knez več združenih plemen se imenuje emir. Tisti, ki pripadajo enemu plemenu, se poznajo navadno po znamenju (cvetlici, trikotnikih itd.), ki si ga naslikajo ali vžgo v kožo.

Beduini so svobodoljubni ljudje, bojevitni in ponosni, zvesti svoji rodbini in plemenu, gostoljubni napram tujcu, preprosti v svojih običajih, v hrani in obleki ter utrjeni. Nadlegujejo pa tudi kot razbojniki prebivalstvo zahodne Arabije, so osvetljivi in kruti proti sovražniku ter pohlepni in pretkani trgovci. Njih jezik je sedaj razširjen po vsej severni Afriki, Palestini, Siriji, Arabiji in Mezopotamiji. Do 7. stoletja po Kr. nepoznan, je arabski narod zaslovel po preroku Mohamedu († 632.), utemeljitelju islamske vere, ki ima mnogo skupnega s krščanstvom in židovstvom.

V pokrajini Hedžas je glavno mesto *Medina*, kjer je Mohamed pokopan. Najsvetejše mesto vsem moslemom (t. j. pripadnikom islama) je *Meka* (50 do 60.000 stalnih prebivalcev), rojstno mesto Mohamedovo.

V Meki se nahaja *Kaába* (*Kjaba*) kockasta, 12 m dolga, 10 m široka in 15 m visoka stavba iz črnega kamna. Pri slovesnih prilikah — 14 na leto — ni zastrta s črnimi zavesami kakor navadno. V severovzhodnem oglu je vzidan črn kamen (20 cm dolg, 15 cm visok), ki so ga že pred Mohamedom častili kot svetega. Sprva bel, je vsled človeških grehov začrnel. Vahabiti so ga pred 100 leti razbili, le srebrn obroč ga drži skupaj; vsled poljubovanja je že izvotljen. Poleg *Kaábe* je sveti studenec *Zem-ze*,¹² ki ozdravi vse bolezni. Vsak moslem ima dolžnost, da roma vsaj enkrat v svojem življenju v Meko. Tu poljublja črni kamen, drgne ob njega čelo ter dlani, gre sedemkrat okrog *Kaábe* in pije iz sv. studenca. Kdor je izpolnil to versko dolžnost in poslušal pridigo na gori *Arafa* (*Hurufat*), se sme imenovati *hadži*. Blizu 300.000 romarjev obišče vsako leto ta sveti kraj; stanujejo v šotorih pred mestom. Navadno se pripelejo z ladjo do пристanišča *Džedde* in odtod gredo karavane romarjev po trudapolni poti v Meko. Da bi pa bila *Meka* po kopnem pristopna, je še turška vlada nabrala med bogoljubnimi moslemi velike vsote denarja in z njimi zgradila železnico iz *Damaska* skozi puščavo do *Medine* in odtod v Meko. Vožnja do *Medine* je le moslemom dovoljena. Posamezne postaje varujejo trdnjavnice pred roparskimi beduini.

Najvažnejše arabsko pristanišče *Aden* je v angleški oblasti in je proti morju odprto žrelo nekdanjega ognjenika. *Aden* je važen, ker zalaga parnike s premogom in zapira vhod v *Rdeče morje* (preliv *Bab-el-Mandeb*). Ob vzhodni obali Arabije leži *Kovajt*, kjer je izhodišče *Bagdadske* železnice. Na arabskih obalah dobivajo mnogo biserov; vsled tega slovi *Bahrajnsko otočje* v *Perzijskem zalivu* in *Rdeče morje*. Pod angleškim vplivom je tudi sultanat *Oman* z glavnim mestom *Maska*. To izvrstno pristanišče zapira pot v *Perzijski zaliv*, kamor vodi preliv *Ormus*.

¹² Ta studenec je ustvaril Bog, ko je pribežala v arabsko puščavo onemogla Hagar s svojim sinom Izmaelom.

Politični pregled.

Nekdanja turška država je obsegala poleg dela Evrope vso Malo Azijo, del Armenije, Mezopotamijo, Sirijo in Palestino ter dele Arabije (Hedžas, Jemen). Vladal ji je sultan v Carigradu, ki je bil tudi najvišji verski poglavar (kalif) sunitskih mohamedancev. Svetovna vojna je ustvarila v tem delu Azije čisto nove politične razmere. Turška država obsega danes poleg Vzhodne Tracije v Evropi samo Malo Azijo in turški del Armenije. Turki so sultana (in kalifa) odstavili in proglasili državo za republiko z glavnim mestom Angoro. Sirija je federacija držav (Vel. Libanon, Damask, Haleb, Havran) pod nadoblastjo Francije; to je takozvano »mandatno ozemlje«, ki ga je izročila »Zveza narodov« v upravo kaki velevlasti. Palestina je mandatno ozemlje pod angleško upravo in bi naj postala samostojna židovska državica. Vse naslednje države so arabske, navidez samostojne, v resnici pa pod varstvom ozir. politično nadoblastjo Angležev: 1. Transjordanija na levem bregu Jordana; vlada ji emir v Keraku; 2. kraljevina Hedžas (gl. m. Meka); 3. emirat Asir; 4. Jemen, ki mu vlada »imam« v Sani; 5. Nedžed, dežela Vahabitov; vlada ji emir; 6. kraljevina Mezopotamija ali Irak (gl. m. Bagdad); 7. sultanat El-Kovajt; 8. sultanat Oman (gl. m. Maskat).

Ruska Armenija in Transkavkazija tvorita »Zakavkaško socialistično federativno sovjetsko republiko« (Z. S. F. S. R.) kot del velike »Zveze socialističnih sovjetskih republik« (S. S. S. R.), ki obsega danes skoro vse nekdanje rusko carstvo v Evropi in Aziji. Z. S. F. S. R. obsega sovjetske republike a) Armenijo (gl. m. Erivan), b) Gruzijo ali Georgijo (gl. m. Tiflis), c) Azerbejdžan (gl. m. Baku). Jugovzhodni del Armenije s Tebrisom je perzijski. V Ciskavkaziji sta Gorska republika (gl. m. Vladikavkaz) in Dagestan dela Ruske socialistične federativne sovjetske republike (R. S. F. S. R., kratko Velika Rusija), ki je prvi in glavni del »Zveze«. Angleški koloniji sta Ciper in Aden, v italijanski oblasti Rod, k Egiptu spada Sinajski polotok.

Iran.

Pokrajinska slika. Iransko višavje ima kakor Mala Azija in Arabija visoka obrobna pogorja, ki oklepajo velike puščave in stepe. Ob Kaspijskem jezeru se dviga pogorje Elbúrs z Demavendom (ok. 5700 m), ognjenikom, čigar žrelo je napolnjeno s snegom, a iz obstranskih razpok prihajajo gorki vreli ter se dviga žveplena para in zato pokriva vrh zelenkastožolta žveplena skorja. Severnovzhodni rob Irana tvori gorstvo Hindukuš, ki doseže ob indijski meji (severno od Čitrala) višino 7.700 m, vzhodno mejo Solimansko pogorje, po južnozahodnem Iranu pa se razprostira Zagroško gorstvo, ki obsega več divjih, skalnatih pogorij (najvišji vrh nad 5000 m), med katerimi leže prostrane planote. Stopnjevito se spušča to gorstvo proti Perzijskemu zalivu. Ker branijo obrobna pogorja vlažnim vetrovom pristop v notranje predele, se razprostirajo tod puščave in pustinje. Le ob vzhodnem pogorju, ki se dvigajo nad ravninami, je dosti vlage. Reke se izlivajo v močvirja in slana jezera; največje je v pokrajini Seistán Hamunsko jezero, v katero se izliva reka Hilmend. Ob bregovih tega jezera, ki je globoko le 1½ m, raste samo trstje in iz njega grade domačini kočice in čolne. Slana jezera imajo modro vodo in bel solnat rob, ki postaja vedno širši, čim bolj je letni čas suh. Solne puščave (n. pr. velika solna puščava južnovzhodno od Teherana) so napolnjene s črnim in sivim slanim blatom, ponekod pa s trdimi skorjami soli.

Kulturna slika. Najrodovitnejša je obala Kaspijskega jezera. Lični vrtovi s cveticami in sadnim drevjem obdajajo tam vsako hišo. Najbolj sade v tem kraju riž in bombaž, pa tudi svilarstvo je razvito. Na dobro obdelanih planotah Zagroškega gorstva uspeva obilo žita in sadja; tu n. pr. je domovina breskve (lat. persica = perzijsko jabolko). Na nižjih terasah proti obali Perzijskega zaliva uspeva že datljeva palma. Iran slovi od nekdaj po brzih konjih in spretnih jezdecih; po puščavah srečujemo dvogrbega velbloda.

Po Iranskem višavju prebivajo Perzi, Beludži in Afgani, potomci arijskih Irancev, onih Perzov in Medijcev, ki so sloveli v starem veku; sedaj so močno pomešani s Turki. Stara perzijska vera se je ohranila le pri Parzih, ki molijo ogenj; mrličev ne pokopavajo in ne zažigajo, da ne oskrunijo zemlje in ognja, temveč jih mečejo pticam roparicam. Parzov je danes le malo; nekaj tisoč jih biva v perzijski zelenici Jezd, drugi so se kot bogati trgovci naselili v Bombayu v Prednji Indiji. Ostali Iranci so sprejeli Mohamedovo vero, toda med seboj so razdvojeni. Perzi so šiiti in zametujejo suno, poznejše dodatke h koranu, moslemskemu sv. pismu. Afgani in Beludži pa so, kakor Arabci in Turki, suniti. Med obojimi vlada smrtno sovraštvo.

Posamezne države. Perzija je gospodarsko zanemarjena (brez železnic in skoro tudi brez cest); od severa širijo Rusi, od Perzijskega zaliva Angleži svoj vpliv. Perzijo vlada vladar turško-tatarskega pokolenja z naslovom šah; njemu ob strani je državni zbor, ki pa nima nobene moči. Arijski Perzi so poljedelci, prebivalci mest, Turki pa so nomadi. Perzi pridelujejo mnogo maka, iz katerega pripravljajo opij, mnogo riža, svile, na jugu datljev, a največ izvažajo sadje in bombaž ter iz bombaža narejene preproge, ki so delane z roko in slove po vsem svetu. V severnovzhodni Perziji kopljejo turkize. Perzija hrani velike zaklade nafte, ki jih sedaj že s pridom izrabljajo.

Glavno mesto Teheran (350.000 pr.) leži na južni strani Elbursa; zunaj mesta je kraljeva prestolnica. Staro glavno mesto je bilo Ispahan, ki ima še sedaj živahno trgovino. Širas, na planoti Zagroškega gorstva, slovi po lepi rodovitni okolici, posebno po vinogradih, gramatnih jabolkih in vrtnicah, ki jih Perzi negujejo z veliko ljubeznijo; iz njih izdelujejo rožno olje. V srednjem veku so živeli tu najznamenitejši orientalski pesniki. Ta pokrajina je bila središče stare Perzije. Severnovzhodno od Širasa kažejo razvaline Perzepole, Darijeve prestolnice. Najvažnejše perzijsko trgovsko mesto je Tebris (200.000 pr.) v Armeniji.

Perzijske karavane teže večinoma proti Kaspijskemu jezeru. Največ trgovskih stikov imajo danes Perzi z Rusi in z Angleži.

Afganistan obsega gorstvo Hindukuša in pripada porečjem Heri-Ruda, ki se posuši v Turanskem nižavju, Indovega pritoka Kabula in Hilmenda. Afganski emir vlada absolutno. Dežela ima veliko žita in sadja ter izvažava velblodovo in ovčjo volno, konje in rubine. Cest manjka kakor v sosednji Perziji. Najvažnejši mesti sta Herat in Kabul in odtod drže visoki prelazi preko Hindukuša v Turansko nižino. Po tej poti je prodiral Aleksander Veliki v Indijo. Lega Afganistana je zelo važna, ker loči ta samostojna država Turan in Prednjo Indijo, torej ruske in angleške pokrajine. Ruske in angleške železnice segajo prav do afganistanske meje.

Kadar bo dograjena železnica z ruske meje preko Herata v Kandahar in Indijo (le 700 km), se bo mogoče z vlakom pripeljati iz Evrope v Indijo.

Beludžistan ima sicer lastnega kneza, emira, v Kelatu, a je pod angleško oblastjo. Dežela obsega vroče puščave, po katerih divjajo peščeni viharji (v senci 53° C, na solncu 70° C). Huda nadloga te puščave so škorpijoni. Datlji so glavna hrana prebivalcev, ki radi ropajo po sosednjih perzijskih pokrajinah.

B. OSREDNJA AZIJA.

Pokrajinska slika. Osrednje-azijsko višavje (= $\frac{2}{3}$ Evrope) ali Visoka Azija je od vseh strani omejeno po visokih obrobni pogorjih. Korenina, iz katere so se razrastla posamezna pogorja proti vzhodu, je višavje Pamir, ki ga veže Hindukuš s Prednjeazijskim višavjem. Pamir je povprečno 3000 m visok, njegov vzhodni rob pa se vzpenja v pogorju Mustagata (= oče ledenega gorovja) do 7860 m višine. Podnebje je zelo ostro in suho; višine pokriva večni sneg in led, sicer pa je višavje puštinja in le v dobro zavarovanih dolinah je nekaj poljedelstva.

Od Pamirja se odcepijo štiri pogorja:

a) H i m á l a j a (indijsko: him = sneg, álaja = sedež) je najvišje gorovje na zemlji. Dolgo je 2200 km (= Ljubljana-Tiflis). Kakor rakove škarje ga oklepata veletoka I n d in B r a h m a p u t r a. Najvišji vrh je M. Everest (8840 m), najnižji prelazi imajo višino Mont Blanca. Vzporedno s Himalajo se dviga onkraj Inda in Brahmaputre T r a n s h i m á l a j a ali H e d i n o v o p o g o r j e, imenovano po slavnem švedskem potovalcu Sven Hedinu, ki ga je odkril pred nekaj leti; vrhovi so nižji, prelazi pa višji ko v Himalaji.

b) K a r a k o r u m¹³ zaostaja le malo za Himalajo. G o d v i n A u s t e n (8610 m) je po višini druga gora na zemlji.¹⁴ Najdaljši ledenik Siahen je 80 km dolg in je največji ledenik Azije.

c) K v e n l u n tvori severni rob Tibetanskega višavja.

d) T i e n - š a n (= Nebeško pogorje) obstoji iz mnogih gorskih hrbtov; njegova povprečna širina znaša 370 km. Najvišji vrh pa je 7200 m visoki K h a n - T e n g r i. Severno od Tienšana je več gorovij s pretežno zahodnovzhodno smerjo, n. pr. rudnati A l t a j (= Zlato pogorje; Bjeluha 3350 m), S a j a n s k o g o r o v j e z lepimi gozdi, J a b l a n o j in S t a n o v o j hrbet, dolgi, toda ponajveč nizki pogorji. Protij vzhodu zapira Osrednjo Azijo pogorje Č i n g a n.

Imenovana velegorja oklepajo tale višavja in visoke ravnine:

¹³ Črno pogorje.

¹⁴ Skoro enako visok je Kanchanjanga (Kandžindžinga 8580 m) v Himalaji. Ker pa niso višinske številke povsem točne, ni zanesljivo, katera gora je višja. Vojvoda abruški, znan potovalec, je v Karakorumu julija 1909. l. dosegel 7500 m; to je bila do nedavna največja višina, do katere je došel človek. Ta višinski rekord so prekosili junija 1922. l. člani angleške ekspedicije pod vodstvom gen. Bruce-ja, ki raziskuje Mount Everest (domačini pravijo tej gori Čomo-lungma = mati boginja sveta), ko so prišli 8320 m visoko (27.300 angl. čevljev à 30·48 cm). Nova angleška ekspedicija l. 1924. se je po najnovejših poročilih ponesrečila. Gavrisankar, ki je nekdam veljal za najvišjo goro na svetu, je le 7140 m visok in leži 56 km zapadno od Mt. Everesta.

a) Tibet, med Transhimalajo in Kvenlunom, je največje višavje na zemlji. V severnem delu je višje ko Mont Blanc; do 8000 m visoka, povsem gola pogorja se dvigajo nad planoto; slana jezera se vrste ob vznožju pogorij po širokih podolžnicah. V Tibetu izvirajo skoro vsi prednje- in zadnjeindijski in kitajski veletoki. Podnebjje je zelo ostro. Temnomodro nebo se razpenja nad molčečimi, enoličnimi pustinjami, kjer ni drevja niti polja, malo trave in le tupatam kaka borna cvetka. Poleg tolstorepih ovac je tu najbolj udomačena žival jak, neke vrste vol, ki je videti grbast, ker je ravno nad prednjimi nogami najvišji del hrbta. Tudi gazele, antilope in divji osli in konji se pasejo po tibetskih stepah; sploh je tibetska favna bolj bogata, kot bi človek pričakoval na takem ozemlju.

b) Vzhodni Turkestan ali Tarimska kotlina med Kvenlunom in Tienšanom obsega zelo različne pokrajine. Večji srednji del je grozna puščava Takla Makan, a južni, predvsem pa severni rob je rodovit; tu rastejo topoli, vrbe in tamariske. Reka Tarim se izliva v Lop-nor (nor = jezero). To jezero niha od severa proti jugu in obratno; pred več stoletji je ležalo mnogo dalje na severu ko danes. Pokrajina ob Tarimu je namreč zelo ravna. Kadar so bile poplave, je prinašal Tarim obilo blata v jezero in polagoma se je nabralo toliko naplavin, da se je reka umaknila proti jugu in se tu izliva v novo jezersko kotlino. Z reko se je preselil topolov gozd in tudi prebivalci so prestavili svoje kočje.

c) Tarimska kotlina prehaja proti vzhodu v širono Mongolsko kotlino, ki obsega največjo azijsko puščavo Gobi (mong.: puščava), ki ima v nekaterih delih pustinjski značaj. Severozahodni del Mongolije, ki meji ob rusko Sibirijo, ima dosti deževja, je brdovit, ima obilo gozda in gosto prebivalstvo; tukaj je tudi mnogo rudnin, posebno zlata. Tu je povirje sibirskih veletokov. Na Sibirijo nas spominjajo tudi črede divjih in udomačenih severnih jelenov. Tudi južnovzhodna Mongolija je rodovita.

d) Dzungarija leži med Altajem in Tienšanom ter se odpira kakor škarje v dveh podaljških, ki ju loči pogorje

proti severovzhodu; obsega puščave in pustinje s slanimi jezери.

Tarimsko kotlino in puščavo Gobi imenujejo Kitajci *Han h a j* (= suho morje), ker je bila ta pokrajina v starodavni dobi veliko morje, ki je bilo po obliki podobno Sredozemskemu morju med Evropo in Afriko; pozneje se je odteklo skozi Dzungarijo proti severozahodu. Dzungarija je torej podobna velikim vratom, skozi katera so hodili tudi srednjeazijski narodi v Sibirijo in Evropo. Važna je v tem oziru tudi pot ob reki *I l i k B a l k a š k e m u* jezeru.

Kulturna slika. Osrednja Azija ima malo rodovitne zemlje, le na vznožju visokih pogorij in v posameznih zeleonicah jo najdeš. In še obseg te rodovitne zemlje se krči, ker so mnogo plodovite prsti zasuli vetrovi s svižem, t. j. z drobnim peskom iz puščave, ali pa so jo zaprodili močni hudourniki z gorâ. Zato so našli raziskovalci v puščavi *Takla M a k a n* mnogo zakopanih starih mest. Skoro vsi prebivalci pripadajo *m o n g o l s k e m u* p l e m e n u.

a) **Tibet.** Severna tretjina višavja je povsem neobljudena; tu je potoval *Sven Hedin* nekoč tri mesce, drugikrat 81 dni, preden je srečal človeka. Po tibetskih stelah se pasejo črede gazel, antilop, divjih oslov in konj. V notranji tretjini prebiva nekaj pastirjev. Največje naselbine nahajamo v južnem delu, kjer so tudi polja in kjer vzpeva celo pšenica (dolina *Tsang-po-ja*). Tibetanci so čvrsti in zdravi ljudje. Samo tisti, ki ima že močne in razvite prsi, more tu radi tankega zraka obstati. Ti ljudje so se utrdili v mrzlem podnebjju in v boju proti volkovom, ki zalezujejo njih črede; postali so čuječi in neustrašeni. Bavijo se najbolj z rejo ovac. Njih domača žival je jak. Kurijo z živalskim gnojem, hranijo se največ z ovčetino in mlečnimi jedmi, stanujejo v črnih šotorih in kadar potujejo, jahajo male, žilave konje.

Njih vera je *b u d i z e m*. *B u d a* (okrog 500 pr. Kr.) je bil sin premožnega *Inda*, a se je odpovedal bogastvu, hodil je kot preprost propovednik po Indiji in učil ljubezen do bližnjega, samozatajevanje, potrpežljivost in čistost. Njegovi nauki so se razširili po vsej osrednji in vzhodni Aziji. Učil je vero v enega *Boga*, a današnji budisti so mnogobožci.

Tibetanci verujejo, da živi bog *Buda* med njimi včlovečen v duhovnem in tudi posvetnem poglavarju *Tibetancev*,

ki se imenuje Dalai-Lama (izg. Tale-lama) in stanuje v samostanu blizu glavnega mesta Laza. Mesto leži 800 m više ko Triglav. Kadar Dalai-Lama umre, poiščejo novega izmed bistrih tibetanskih dečkov, ki imajo vse lastnosti za to čast. Skoro isto čast uživa veliki duhovnik Taši-Lama ali Tanšan-Lama, ki stanuje v samostanu blizu mesta Šigatse. Približno tretjina vseh moških so neporočeni duhovniki — lame (= menihi). Zato je oblast duhovščine v tej deželi zelo velika. Samostanov je v Tibetu mnogo, v enem je nad 7000 menihov.

Nekateri menihi se dado več let, nekateri pa do smrti zazidati v debele zidove ali jame; tam prebirajo ob brleči oljnati leščerbi svete knjige. Po ozkem rovu jim porivajo z drogom vsak dan hrano. Nekateri lame so živeli do 60 let zazidani. Pobožnost Tibetancev je šestokrat zgolj vnanjost, kar dokazujejo najbolj molilna kolesa. To so kolesa, na katerih so zapisane molitve. Ako kdo zasuče kolo, velja to, kakor bi bil opravil molitev. Skoro vsaka hiša ima molilno kolo na dvorišču in vsak gost ga zasuče. Nekatera teh koles se dado prenašati v roki. Mrličje razsekajo na gnusen način in mečejo posamezne kose jastrebom. S tem si je pokojni pridobil velike zasluge, ker je svoje telo podaril pticam, ki bi drugače stradale. Ponekod mečejo mrličje v reke ali jih obešajo na drevje. Tibet je bil prej tujcem nepristopen.

b) Tibet in Mongolija sta pod kitajsko nadoblastjo. Prebivalci **Mongolije** so kakor Tibetanci budisti; tudi njihov najvišji duhovnik **Kutuhta** velja kot včlovečen Buda in stoluje v glavnem mestu **Urgi**. Mongoli so ga celo proglasili za posvetnega vladarja. Tudi pri Mongolih ima duhovščina velik vpliv. V Urgi prebiva nad 10.000 budističnih menihov v ozkih ulicah z ilovnatimi hišami, nad katerimi se dvigajo svetišča s pozlačenimi kupolami.

Mongolski lame imajo obrite glave, drugi moški pa puščajo vsaj kito. Navadna njihova bivališča so klobučevinasti šotori, jurte imenovani. Po ulicah vlada neverjetna nesnaga; mrličje in živalska trupla puste ležati pred mestom, kjer jih žro psi, ki se jih podi na stotine po ulicah.

Mongoli ali Tataři so bili v srednjem veku bojevit narod in so takrat strahovali vso Azijo in Evropo od kitajske obale do Karpatov; prihrumeli so tudi na Moravsko in do Dalmacije. Dandanes so miroljubni živinorejci, posebno goje tolstorepe ovce, konje in velblode. Ljubijo čez vse svojo eno-

lično stepto, ki je spomladi, ko je cvetna ravan podobna pisani preprogi, nekaj tednov mikavna. Pa kmalu nastopi vroče poletje, ko se vse zelenje posuši, in koncem septembra že divjajo snežni viharji.

Skozi Mongolijo drži starodavna trgovska cesta iz Pekinga preko Urge v Majmačin in Kiahto, od tam v Vrhnje Udinsk ob Sibirski železnici, po kateri prevažajo na dvogrbih velblodih, volih in konjih kitajski čaj, stisnjen v obliki opeke (cpekasti čaj!). V imenovanih mongolskih mestih se vrše vsako leto veliki sejmi. Čaj je eno glavnih mongolskih živil. Vanj devljejo ovčjo mast, moko, meso, sol in druge reči. 3 cm debele plošče stolčenega čaja služijo po Mongoliji in severni Kitajski tudi kot denar.

c) **Vzhodni Turkestan.** Najrodovitejši del vse Osrednje Azije obdaja na zahodu puščavo Takla Makan v obliki podkve. Te zelenice, ki rode obilo sadja, vina in riža, namakajo umetni prekopi, ki dobivajo vodo s sosednjih visokih gora. Slove tudi po svilarstvu in izdelovanju preprog. Turkestan je posebno važen radi starih karavanskih cest, ki drže iz glavnega mesta Kašgarja (80.000 pr.) preko Tienšana v zahodno Azijo in Evropo.¹⁵ Največje mesto je Jarkent (100.000 pr.). Prebivalci Vzhodnega Turkestana so mohamedanski Turki, ki se le neradi pokoravajo kitajski vladi.

d) **Dzungarija.** To so »vrata narodov«, skozi katera so hodili Huni, Mongoli in drugi osrednjeazijski narodi proti zahodu v Evropo. Dzungani govore kitajski, a so mohamedanske vere. Kitajski pripada tudi gorenji del doline reke Ili, rodovitna pokrajina z glavnim mestom Kuldžo. Vse štiri pokrajine pripadajo Kitajski državi, toda vedno bolj se širi od severozahoda ruski vpliv po dolini reke Ili, po Vzhodnem Turkestanu in Mongoliji. Veliko število ruskih trgovcev se je naselilo tod.

Osrednji in vzhodni del Pamirskega višavja je puštinjski kakor Tibet. Tudi tukaj sta dvogrbi velblod in jak potrebna spremljevalca nomadskih prebivalcev, turških Kir-

¹⁵ Po tej poti so v starih časih uvažali svilo iz Kitajske v Evropo.

gizov. Zahodni del Pamirja pa ima lepe, rodovitne doline, ki nalikujejo našim planinskim pokrajinam; tod uspeva mnogo sadja. Prebivalci so Perzom sorodni mohamedani. Večji del Himalaje in Karakorum leži že v angleški Indiji; angleški vpliv se utrjuje v Tibetu vedno bolj.

C. SEVERNOVZHODNA IN SEVERNA AZIJA.

Severno od azijskega višavskega pasa se razprostira ponajveč raven svet, ki obsega nekako $1\frac{1}{2}$ Evrope. Delimo ga na Turan s Kirgiško stepo in Sibirijo.

Turan in Kirgiška stepla.

a) **Pokrajinska slika.** Od Kaspijskega jezera do Hindu-kuša, Pamirja in Tienšana se razprostira nižina Turan ali Zahodni Turkestani. Nekdaj jo je pokrivalo morje in njegovi ostanki so Kaspijsko, Aralsko in Balkaško jezero. Kaspijsko jezero (438.000 km^2) leži 26 m pod morsko gladino in je največje na zemlji; v plitvo Aralsko jezero (67.800 km^2) se izlivata turanska veletoka Amú-Darjá (v starem veku Oxus), ki prihaja s Pamirja, in Syr-Darjá (Jaxartes), ki izvira v Tienšanu. Oba veletoka polagoma zasipavata jezero. Amu nosi v svojem spodnjem teku toliko blata in peska, da je navzlic svoji širini zelo plitev in nobena ladja ne more pluti v Aralsko jezero. Plitvo Balkaško jezero dobiva reko Ili.

Večji del Turana je puščava.

Koder je peščena puščava, nastanejo srpaste sipine, t. zv. barkani, ki so 2—5 m višoki in se pomičejo z vetrom. Natisti strani, od katere piha veter, so te sipine položne, na nasprotni strme. Ker je nevarnost, da zasujejo zelenice in železniške proge, jih zasade s saksaúlom, več metrov visokim brezlistnatim grmom, ki uspeva tudi v puščavah. Njegove korenine so najvažnejše kurivo prebivalcev turanskih step; z njimi kurijo tudi na železnici.

Na severu prehaja Turan v Kirgiško stepo, ki ima mnogo pustinjaških jezere. Proti severu dobiva več padavine in tam raste že drevje, ki postaja vedno bolj gosto, čim

bolj prehaja v Sibirsko nižino. Podnebje v Zahodnem Turkestanu je kontinentalno.

b) **Kulturna slika.** Turan je večinoma nerodoviten, toda ob rekah in na vznožju gora se razprostirajo po prekopih namočene zelenice, ki so izredno plodovite. Najbolj uspeva bombaž, posebno ob gornjem Syr-Darji, v pokrajini Fergana, ki je sploh žitnica ruskega Turkeстана. Največ bombaža dobiva Rusija iz Fergane. Važno je tudi pridobivanje riža in svilarstvo. Po turkestanških mestih izdelujejo iz bombaža in svile obilo tančic in drugih okusnih pletenin. Tudi sadja, posebno breskev in marelic raste mnogo tukaj. Turkestan ima tudi rudnike (železo, grafit, nafto, premog in žveplo).

Skozi Turan drži starodavna pot iz Osrednje Azije skozi »Dzungarska vrata« v Evropo. Prebivalstvo je zelo mešano; največ je turško-tatarskih nomadov, posebno Turkmenov in Kirgizov.

Kirgizi, najvažnejše turško-tatarsko pleme ruske Azije, prebivajo od Volge do Tienšana in od Amuja do Oba. Že 2—3 leta stari jahajo, sprva privezani na sedlo; na konju kažejo nenavadno spretnost, a tem nerodnejši so kot pešci. Skisano kobilje mleko, t. zv. kumys, je Kirgizom najljubša pijača, konjsko meso najboljša sladčica. Ponajveč goje tolstorepe ovce, katerim tehta rep včasih do 16 kg. Tudi velblode imajo. Živina je vse bogastvo Kirgizovo; zato se navadno pozdravljajo z besedami: »Ali je tvoja živina in družina zdrava?« Skrbno izbirajo svojim čredam primerno zimsko in letno pašo; to se vrši vse po določenem načrtu. V zgodnji pomladi spreminjajo pašnike vsak drugi ali tretji dan, pozneje, ko je rastlinstvo bujnejše, bolj redko. Kirgizi stanujejo v jurta h (šotorih), ki so napravljene iz pletenega lesenega omrežja s klobučevinasto prevlako. Znotraj so čedno opravljene in pokrite s preprogami.

Poljedelsko prebivalstvo po zelenicah je tudi zelo mešano; najboljši poljedelci in obrtniki so Perzom sorodni Tadžiki. Prebivalci so mohamedanske vere. Po mestih prebiva tudi mnogo Rusov. Ob dolnjem Amuju se razprostira republika Hiva z mestom istega imena, ob srednjem teku proti Tienšanu pa Buhara z mestom Buharo. Glavno mesto Turana je Taškent (270.000 pr.), najslavnejše pa Samarkand.

To mesto je osvojil že Aleksander Veliki, najbolj pa je slovelo za mongolskega vladarja Timurja, na katerega spominjajo lepe stavbe, posebno krasna džamija, v kateri je z ženo pokopan.

Zahodni Turkestan ima dve veliki železnici: Transkaspijska iz Krasnovodška (krasen = rdeč) v Fergano in proga Orenburg-Taškent, najkrajša zveza med evropsko Rusijo in Zahodnim Turkestanom.

Sibirija.

Sibirija zavzema vso severno Azijo, je dvakrat tako široka ko Evropa in jo po velikosti nekoliko presega.

a) **Pokrajinska slika.** Sibirijo delimo v Zahodno in Vzhodno Sibirijo; mejo med obema tvori veletok Jenisej. Zahodna Sibirija (od Kirgiške stepe do Severnega Ledenega morja) je povsem gladka ravnina, kjer je kamen v velikosti kokošnjega jajca redek pojav; ta ravnina je dno nekdanjega morja, ki je segalo preko nižine ob Maniču do Črnega morja. Veletoki so ga zasuli. Na skrajnem jugovzhodu sega v Tienšan in slikoviti Altaj.

Vzhodna Sibirija je visoka ravan z valovitim gričevjem in sredogorjem, med katero segajo od severa nižine. Sajansko pogorje tvori sibirsko mejo; vzhodno od njega leži v lepi planinski pokrajini Bajkalsko jezero (35.000 km², dolgo 670 km), najgloblje jezero na zemlji (do 1523 m); obdajajo ga slikovite gore s krasnimi pragozdi; nenavadno je, da živi ob bregovih tega jezera še tjulenj. Gorata pokrajina jugovzhodno od jezera se imenuje Zabajkalska. Na sibirskih tleh se razprostirata Jablonó j (=Jablanov) in Stanovó j hrbet; zadnji se vleče do Čuhotskega polotoka, ki se končuje z rtom Dešnev¹⁶ ob Beringovem prelivu.

Skoro tolik ko Italija je polotok Kamčatka, ki ima krog 30 ognjenikov, med njimi več delujočih, kakor Ključevčevska Sopka (sopka = kopa, Ključev = kraj na vznožju, 4800 m). Ta gora je najvišji vrh Sibiriije.

¹⁶ Imenovan po kozaku Dešnevu, ki je l. 1648./49. v čolnu prvič objadral Čuhotski polotok.

Pogled nanj je nepopisno lep. Ker je tu ločnica večnega snega (med 1500—1700 m) nižja ko pri nas, sta dve tretjini vrha pokriti s snegom. Pod ločnico je temno smrečje, iznad žrela pa se vzdiguje dim, ki ga solnčni žarki zlate, še preden je v dolini dan in še dolgo potem, ko je legel mrak na pokrajino.

Sibirijo močijo veletoki. Iz Altaja prihaja Ob, ki se izliva južno od Samojedskega polotoka v ozek morsk zatok. Iz severnih Dzungarskih vrat prihaja Irliš, ki je ob izlivu v Ob močnejši in daljši ko glavna reka; Ob teče odtod naprej v Irliševi smeri. Iz Kirgiške stepe dobiva Irliš pritok Išim, iz Puralja pa Tobol. Pri 64. vzporedniku je Ob že $3\frac{1}{2}$ km širok. Njegovo porečje je največje v Aziji. Tudi Jenisej ima pritok, ki je daljši ko glavna reka, Angaro, ki vstopi v Bajkalsko jezero kot Selenga in se v dolnjem teku imenuje Zgornja Tunguska. Angarajenisej je najdaljši azijski veletok (6200 km). Na desnem bregu pritečeta v Jenisej še Srednja in Dolnja Tunguska. Blizu Bajkalskega jezera izvira Lena (4—6 km široka v okolici Jakutska), ki dobiva v srednjem teku z desne pritok Aldan, z leve Viljuj. Z Verhojanskega in Stanovoj hrbta tečejo krajše sibirske reke v Ledeno morje, kakor Jana, Indigirka in Kolima. Iz Jablanovega hrbta, nedaleč od izvira Selenge, prihajata izvornici Amurja Šilka in Kerulen; Amurjeva pritoka sta Usuri in Sungari, ki je največja reka Mandžurije. Amur in Usuri tvorita mejo proti kitajski državi. Sibirski veletoki imajo obilo vode in so plovni za parnike, vendar pa nimajo posebnega pomena za promet, ker so v spodnjem teku najmanj 6 mesecev zamrzli; celo Amurjevo ustje je večji del leta pod ledom. Kadar se spomladi v južnih pokrajinah taja led, ne more voda odtekat, ker so reke na severu še vkovane v led; vsled tega nastajajo nevarne povodnji.

Sibirija ima najbolj kontinentalno podnebje na zemlji in sicer je zima v Vzhodni Sibiriji mrzlejša, ker tukaj izostajajo gorkejši vetrovi. V severovzhodnem delu Sibirije traja zima nekako 8 mesecev. Zrak je miren in suh, nebo čisto. Takemu tihemu mrazu se polagoma privadi človeška narava. Podnebje je tu zdravo, ker ni onih vednih sprememb v topli-

ni, onega snega, dežja in megle, ki povzročajo pri nas prehlajenje. Najmrzlejše so pokrajine ob reki Jani, kjer je nižina po obmejnih pogorjih zaprta proti gorkim vetrovom.

Verhojansk (= mesto ob zgornji Jani) je najmrzlejši kraj na zemlji (»mrzlotni tečaj«); januarja znaša toplina povprek -50°C ; opazovali so celo že -70°C mraza. Nasprotno je julij (povprečno $+15^{\circ}\text{C}$) dosti gorak. Zato je v okolici še obilo mecesnovega gozda.

V zelo širokem severnem pasu Sibirije so tla celo leto globoko (do 200 m) zamrzla, le na površju se poleti nekoliko odtajajo (1—2 m). Še bolj čudovit je kameneni led, cele plasti čistega okamenelega ledu, ki se nahajajo pod ilovico ali peskom rek. Kameneni led je nastal, da so reke na led naplavile blato in grušč. Posebno velike plasti se nahajajo na Novosibirskih otokih.

V Sibiriji ločimo naslednje rastlinske pasove: Tundra sega povprečno 600—700 km od severne obale proti jugu. Nastala je, ker je zemlja zmrznila in zato voda ne more proinirati. Tako nastanejo močvirja, ki so pokrita z mahom ali z lišaji. Tundra pokriva velik del Čuhotskega in ves Tajmirski polotok z rtom Čeljuskinom. Kadar po dolgi zimi kopni snežena odeja, prepletajo mah in travo prekrasne cvetke: žoltobeli mak, modre potočnice in zvončki.

Tukaj razširjeni domači živali sta severni jelen in pes. Po obalah nahajamo severnega medveda in tjuljenja. V južnem delu Tundre že raste grmovje, ki postaja vedno gostejše in prehaja v drugi rastlinski pas, v pragozd (»tajga«). Največ je tod jelovja, manj listnega drevja, kakor brez in jelš. Po teh gozdih prebivajo rjavi medvedje, dragoceni kožuharji, ki so privabili prve Ruse v Sibirijo.

Gozd sega navzlic mrazu ponekod, posebno ob rekah, zelo daleč proti severu. Najdalje prodirajo pritlikavci, breze in vrbe. Ob Hatangi se nahaja najsevernejši gozd (mecesni!) na zemlji ($72^{\circ}45'$). Veletoki naplavljaajo mnogo lesa iz gozdov na obalo Severnega Ledenege morja; take »lesne gore« so nagrmadene na Novosibirskih otokih. Južnosibirske gozdove krasi lepe cvetlice, ki so jih presadili vrtnarji v Evropo (geranije).

Pragozd se danes vedno bolj umika polju, kjer uspeva mnogo žita. V Zahodni Sibiriji prehaja 300—400 km široki poljedelski pas v Kirgiško stepo, v Vzhodni pa v prekrasne planinske gozde Srednjeazijskega višavja.

b) **Kulturna slika.** V kolikor ni podnebje neugodno, je Sibirija, posebno Zahodna, za poljedelstvo zelo sposobna in bo v tem oziru dobivala vedno večji pomen. Poljedelstvo sega na severu do črte od izliva Irtiša preko severnega konca Bajkalskega jezera do Amurjevega ustja. Za sadje je zima premrzla, le jagodičja je dosti po gozdovih. Gozdovi se umikajo polju, a bogastvo lesa je še vedno veliko; sibirski mesta so največ zgrajena iz lesa, ki je v nižavju cenejši kot redki kamen.

Ž i v i n o r e j a napreduje; Sibirija je izvažala pred vojno mnogo presnega masla. Ovčarstvo z merino-ovcami se dobro obnese; v Zahodni Sibiriji pridobivajo mnogo volne. Lov na kožuharje, posebno sobolje, pa pojema, ker so v prejšnjih stoletjih kolonisti brezmiselno ubijali mlade zarodke. Važno je ribarstvo. V zamrzlih tleh tundre izkopavajo trupla m a m u t o v, kosmatih prazgodovinskih slonov; njihova velikanska okla prodajajo kot dragoceno slonovo kost. Sibirija je bogata rudnin in ima mnogo zlata, posebno v rekah, grafitu (največji rudniki na zemlji!) in premoga. Obrtnost je pičila; izdelujejo lesene izdelke in strojijo usnje.

Sibirija je zelo redko obljudena. Čeravno večja ko Evropa ima komaj 10·5 milijonov prebivalcev. Prvotno prebivalstvo mongolskega plemena se je zelo skrčilo in danes je le še okroglo 1 milijon Sibircev. Vedno bolj se širi med njimi ruski jezik. Večinoma so kristjani, ponekod tudi moslemi; marljivi Burjeti v Zabajkalski so budisti. Med starimi sibirskimi plemeni so najvažnejši J a k u t i, ki pasejo svoje črede severnih jelenov v nižini reke Lene in trgujejo s kožuhovino in slonovo kostjo. Ob Tunguskah bivajo T u n g u z i, v porečju Oba O s t j a k i. Na vzhodni obali Čuhotskega polotoka prebiva nekaj E s k i m o v, po polotoku pa Č u k č i i n na Kamčatki K a m č a d a l i. Vsi ostali prebivalci so Rusi. Ti tvorijo sedaj večino sibirskega prebivalstva.

Nekateri sibirski rodovi so ohranili še svoje prejšnje verstvo, šamanstvo, ki pa vedno bolj gine.

Šamanstvo uči, da imajo živi ozke stike s pokojnimi predniki, ki jih je treba z žrtvami in darovi pomiriti. To store »šamani«, ki jih kličejo ljudje, kadar je kdo umrl, v šotor. Bogato opravljen in okrašen šaman pleše in bobna na čarovni boben, dokler ne prežene pokojnikovega duha iz hiše.

Ob izlivu Tobola v Irliš je Tobolsk (25.000 pr.); največje sibirsko mesto je Omsk (136.000 pr.) ob Irlišu in sibirski železnici, Tomsk (117.000 pr.) ima sibirsko vseučilišče. Pod Altajem ob gornjem Obu leži Barnaul, središče rudarstva. Irkutsk (130.000 pr.) ima največ prometa in obrtnosti in je najlepše sibirsko mesto. Jakutsk ob Leni je glavno mesto najmrzlejše sirske pokrajine, središče trgovine s kozuhovino in slonovo kostjo; nad 200 dni v letu je Lena tu zamrzla. Skrajni ruski pokrajini sta Poamurje severno in Usurija ali primorska oblast južno od Amurja. Navzlic južni legi je tod podnebje zelo ostro in morska pristanišča so pozimi zamrzla. Najdalj časa brez ledu je glavno mesto Vladivostok (= Vladaž vzhod) ob Zalivu Petra Velikega, važna trdnjava z lepim pristaniščem. Tu se končuje Sibirski železnica, ki drži od evropske meje, iz Čeljabinska na vznožju Urala skozi žitorodni pas Zahodne Sibiriije v Irkutsk in k Bajkalskemu jezeru, dalje preko kitajske meje v Harbin; od tam gre glavna (ruska) proga v Vladivostok, stranska (japonska) v Port Artur. Za progo Moskva-Vladivostok (8600 km) potrebuje sibirski brzovlak 9 dni 10 ur; dozdaž je ta železnica samo enotirna.

Ker je Mandžurija kitajska, so Rusi med svetovno vojno dogradili Poamursko železnico, ki vozi samo po sibirskem ozemlju (od Nerčinska čez Habarovsk) v Vladivostok.

Politični pregled.

Na ozemlju Turana, Kirgiške stepe in Sibiriije so nastale naslednje republike:

1. Kirgiška republika (gl. m. Uralsk; druga mesta Orenburg in Akmolinsk);
2. Turkestan (gl. m. Samarkand);

3. Sibirija (gl. m. Omsk);

4. Republika Daljnega Vzhoda (socialno-demokratska, ne sovjetska republika vzhodno Bajkalskega jezera; gl. m. Čita, pristanišče Vladivostok).

Vsa ta ozemlja tvorijo dele R. S. F. S. R. (Velike Rusije). Posebni del »Zveze« (S. S. S. R.) pa tvorita nekdanja kanata, sedaj sovjetski republiko Hiva in Buhara.

Č. VZHODNA AZIJÁ.

Kitajska.

a) **Pokrajinska slika.** Prava Kitajska ima približno obliko kroga in obsega okrog 4 milijone km². Nizki podaljški Kvenluna jo dele na severno in južno Kitajsko.

Severna Kitajska je rodovitno nižavje, ki ga je naplavlil veletok Hvangho. Pokrita je s puhlico ali prhom, z glinasto prstjo, ki je nastala po srednjeazijskih puščavah vsled preperevanja; suhi vetrovi so jo semkaj zanesli in pokrili ponekod nižine in tudi gorovja do 2000 m visoko. Reke so si naredile pot skozi puhlico, ki je ustvarila v pokrajini čudovite slike: stolpe, zidove, obeliske in globoke tesni. Po jamah, ki so si jih izkopali v puhlici, prebiva mnogo Kitajcev. Kadar vzdiguje v suhem vremenu veter oblake puhlice, otemnuje ž njimi solnce; popotniki in vozovi so čez in čez žolti. To barvo ima tudi Hvangho; odtod tudi njegovo ime: »žolta (hvang) reka (ho)«; tudi morje, v katero se izliva, imenujemo »Žolta morje«. Žolta barva je pri Kitajcih zelo v čišlih. Hvangho je od nekdanj skrb Kitajske. Ker naplavlja v svojem spodnjem teku ogromno blata, se zvišuje njegova struga in vsled tega tolikrat spreminja svoj spodnji tek. Tekom 2500 let je svojo strugo v spodnjem teku devetkrat preložil. Sedaj se izliva severno od polotoka Šantunga. Za plovbo ni dosti vreden, ker je struga nestalna in njegov izliv zasut z naplavinami in je zato preplitev.

Južna Kitajska je gorata in na njej ni puhlice. Dočim ima severna Kitajska malo gozda, so tod pobočja zarastla z bujnimi gozdovi in vednozelenim grmovjem.

Glavna reka južne Kitajske je J a n g t s e - k j a n g,¹⁷ za Jenisejem najdaljši azijski veletok, ki je daleč gori ploven za morske parnike. Severno in Južno Kitajsko spaja »C e - s a r s k i p r e k o p«, dolg 1200 km.

Na kitajsko podnebje vplivajo m o n z u n i, redni vetrovi, ki nastajajo v določenih letnih časih. P o z i m i, kadar vlada v osrednji Aziji in v severovzhodni Sibiriji velik mraz, je zrak nad Tihim oceanom gorkejši in lažji, zato piha takrat mrzel, suh severozahodni monzun; poleti pa se segreje in zrahlja zrak nad celino, zato piha od morja gorak, vlažen jugovzhodni monzun. Poletno deževje pospešuje rodovitnost Kitajske, a zimski severozahodniki povzročajo na Kitajskem (celo Kanton ima sneg) zelo nizko toplino. Peking leži n. pr. bolj proti jugu kakor Napolj, a ima tako mrzlo zimo kakor Varšava. Morska pristanišča severno od Šantunga so vsako zimo zamrzla. Južna Kitajska pa sega že preko povratnika, zato najdemo tam že slone, rastejo palme, uspeva sladkorni trst ter oranža, ki ima tukaj svojo domovino. Najokusnejše kitajsko sadje so mandarine, neka vrsta oranž.

Zelo nevarni so t a j f u n i, vrtinčasti viharji, ki povzročajo na morju in na suhem veliko škodo; vihar dviga ob obali morske valove do take višine, da preplavljajo deželo daleč naokoli. Septembra 1912. je bil grozen tajfun na Japonskem; v mestu Osaki je razdejal 20.000 hiš; cele ulice so se podrle.

b) **Kulturna slika.** Kitajska je zelo rodovitna in skrbno obdelana. Poleg žita, posebno pšenice, raste riž, na severu do Pekinga, posebno po nižavah in ob izlivih obeh veletokov. Najnavadnejša hrana Kitajcev pa je kaša.

Riž je v južnovzhodni Aziji starodavno žito. Delimo ga v močvirni in gorski riž. Najbolj razširjen je prvi; zanj je poleg primerne toplote treba zadosti vlage; zato umetno namakajo riževa polja na ta način, da stoje rastline 5—10 cm globoko v vodi, in sicer toliko časa, dokler ni steblo dovolj močno in razvito. Za riž so najbolj prikladna ilovnata tla, ker so neprodurna.

¹⁷ kjang = reka.

Bolj občutljiv proti mrazu je čaj,¹⁸ najvažnejša vzhodnoazijska kulturna rastlina, ki uspeva le v južni Kitajski. Četudi je kitajski čaj najboljši in ga Kitajska tudi največ pridelala, izvažata danes angleška Indija in Ceylon več te rastline. Maka so prej na Kitajskem mnogo sejali in iz njegovega soka so pridelovali strupeni opij, ki ga Kitajci strastno kade. Toda v zadnjih letih se bojuje kitajska vlada uspešno proti tej zdravju škodljivi navadi in posrečilo se ji je, omejiti pridelovanje maka; namesto njega že sade vedno več bombaža.

Manj razvita je živinoreja; najvažnejša domača žival je prašič. Zelo razširjeno je ribarstvo na Kitajskem in Japonskem.

Svilarstvo slovi od nekdaj na Kitajskem, ki je domovina sviloprejk. Za Japonsko izvažata Kitajska največ svile na svetu. Bogata je prirodninskih zakladov. Ona ima izmed vseh pokrajin na zemlji največ premoga, posebno v pokrajinah Šansi¹⁹ in Šensi in na polotoku Šantung, obenem pa tudi ogromne množine železa.

Kitajska je bila že zgodaj omikana država in v umetni obrti smo prevzeli mnogo izumov od tega naroda. Kitajci so izumili smodnik, kompas, porcelan, papir, svilarstvo in tisk z gibljivimi črkami. V izrezlavanju slonove kosti, finega lesa in kamna salovca jih občudujemo še danes kot mojstre. Najraznovrstnejše predmete izdelujejo iz bambusovega trstja, n. pr. čopiče, pipe, flavte in druga glasbila, nosilnice, hiše in jedilne palčice, ki služijo Kitajcem namesto žlic, vilic in nožev.

Kitajci so največji mongolski narod z zelo staro omiko. Njih jezik je enozložen; z različnim sestavljanjem in naglašanjem teh enozložnic nastajajo nove besede. Pisava je zelo težka, ker ima vsak pojem poseben znak. Teh je več tisoč in za navadno rabo je treba znati 6.000 takih znakov.

Med Kitajci je zelo razširjena Budova vera;

¹⁸ »Čaj« je kitajska beseda in pomeni mlad list, ker ga ponekod trgajo že aprila, ko je rastlina pognala šele mlado listje.

¹⁹ Šan = gora, tung = vzhod, si = zahod; tu se namreč dviga sveta gora Tajšan; taj = velik; Šantung pomeni deželo na vzhodu te gore, Šansi deželo na zahodu sv. gore.

poleg nje imajo največ pripadnikov nauki Konfucija (Kong-fu-tse), modrijana, ki je učil krog l. 500 pr. Kr. na Kitajskem in zapustil zbirko moralnih predpisov. Tretja kitajska vera je Tao; to so nauki modrega Laotseja, ki je bil Konfucijev sovrstnik. Zelo razširjeno je med Kitajci čeeščenje prednikov. Na zahodu prebiva ok. 30 milijonov mohamedanov; število katoličanov znaša nad 1 milijon.

Kitajci imajo zelo razvit čut za rodbinsko življenje in čislajo svoje starše in prednike. Kitajske družine žive včasih več let v revščini, da le morejo svojemu pokojnemu očetu ali dedu plačati sijajen pogreb in lepo krsto; svojo mater spoštuje Kitajec čez vse. Čudovita je njih skromnost, njih potrpljenje tudi ob času najhujših nadlog. Kitajec dela za majhno plačo mesce in mesce in ne pozna praznika in oddiha, le ob novem letu si privošči več dni miru. Obratno nima večina Kitajcev smisla za višja stremljenja; njih trezno mišljenje jih zavaja v skopost in brezsrčnost, in ker zahtevajo od življenja malo udobnosti, vlada po njihovih hišah velika mesnaga.

Marsikatero kitajsko navado se nam zde zelo čudne. Pri njih je častni prostor na levi strani; knjige berejo od zadaj naprej, vrstice od desne na levo; žalujejo v beli barvi; kadar srečajo znanca, stiskajo svojo, ne prijateljevo roko; pri lepem vremenu jemlje Kitajec kletko s ptičkom na izprehod in mesca novembra spuščajo odrasli papirnate zmaje v zrak.

Prava Kitajska ima nad 400 milijonov prebivalcev; skoro četrtina vseh ljudi prebiva na Kitajskem. Ker je država zelo obljudena — gostost 80 na km² —, se mnogo Kitajcev izseli. Ker so pridni, najdejo povsod zaslužka; nekateri postanejo veletržci, drugi si služijo kruh kot težaki, »kuli« imenovani.

Do najnovejšega časa se je Kitajska branila vseh evropskih novotarij. V zadnjih letih se je vršil na Kitajskem velik preobrat. Proti cesarju in uradnikom mandžurske narodnosti se je dvignila l. 1911. evropskim preosnovam prijazna stranka; nastala je krvava revolucija, ki se je končala 1912. s porazom cesarske stranke. Cesar se je odpovedal vladi in Kitajska je postala zvezna republika z

ustavno vlado. Predpravice Mandžurijcev so vobče odpravljene. Zvezi pripada 22 kitajskih pokrajin. L. 1910. so odpravili sužnost in med omikanim ženstvom je že deloma odpravljena ostudna kitajska navada, da ženskam umetno stiskajo noge v preozka obuvala. Pošta in železnice, šolstvo in vojaštvo je že urejeno po evropskem vzorcu.

Glavno mesto Kitajske je Peking (1,300.000 pr.). Za kitajska mesta nimamo zanesljivih števil. Široko mestno obzidje s starimi vrati in stolpi nas spominja prejšnjih časov, v ostalem pa se je Peking že precej prenovil. Ima tudi direktno železniško zvezo z Evropo. Železnica drži ob reki Peiho v pristanišče Tjentsin (800.000 pr.), kjer se cepi 1200 km dolgi »Cesarski prekop«, dalje v Mukden ob južnomandžurski železnici Harbin-Port Artur. Proti severozahodu pa gre železnica iz Pekinga v Kalgan do mongolske meje ob slovečem Kitajskem zidu, ki je bil zgrajen v dobi 2. punske vojne.

Dolg je 2450 km, spodaj 8, zgoraj 5 m širok in ima višine 16 m, a zdaj je deloma že porušen. Branil je Kitajsko pred napadi Mongolov.

Nekdaj je bilo glavno mesto Nanking ob Jangtse-kjangu; mesto je sedaj mnogo manjše kot nekdanje, slovi pa še kot sedež kitajske učenosti in po finih bombažnih izdelkih. Največje mesto ob Jangtse-kjangu, v središču najbogatejšega dela Kitajske, je Hankov (1,500.000 prebivalcev). Tu je glavno tržišče za kitajski čaj, ki ga odvažajo po parnikih čez 1000 km daleč do morja. Tu je križišče železnice in premog v okolici pospešuje obrtnost. Najvažnejše kitajsko pristanišče je Šanghaj (ok. 1,500.000 pr.) blizu izliva Jangtse-kjanga. Prvo kitajsko obrtno mesto, obenem tudi važno pristanišče, je Kanton (900.000 pr.). Tukaj izvažajo največ dragocenih kitajskih svilenin. Ulice so ozke in blizu 100.000 prebivalcev stanuje v pristanišču na plavih in čolnih.

Kitajski podložne dežele. Vsa kitajska država obsega 11 milij. km² in ima le malo več prebivalcev kot prava Kitajska, ker so druge pokrajine le malo obljudene. Te dežele so: a) Tibet, b) Dzungarija, c) Vzhodni Turkestan, d) Mongolija in e) Mandžurija.

Mandžurija pripada večji del porečju Amurja, je rodovitna in izvažata žito in sočivje, posebno ogromno množino boba (soja), ki služi kot hrana, pa tudi za gnojenje in za izdelovanje mila. V vzhodnem delu dežele kopljejo zlato, v severnem pa premog. Med prebivalci že zelo prevladujejo priseljeni Kitajci.

Glavno mesto je **Mukden**, kjer je živahna trgovina s kožuhovino. Na griču v bližini mesta so sloviti grobovi kitajskih cesarjev iz rodu Mandžu. V Mandžuriji prevladuje gospodarski in politični vpliv Japonske.

Evropske kolonije na kitajskem ozemlju. Angleži so zasedli jugovzhodno od Kantona otok **Hongkong** z mestom **Viktorio**. Hongkong ima največ prometa med vsemi azijskimi pristanišči. Nedaleč od tam je portugalsko pristanišče **Makáo**. Na polotoku **Šantung**, ki ima velike premogovnike in je dobro obljuden, je bila nekdanja nemška kolonija **Kjavčov**, z dobrim pristaniščem, ki nikdar ne zamrzne. Začetkom svetovne vojne jo je osvojila Japonska, ki pa jo ima vrniti Kitajski. Angleški je **Vejhajvej**, na severni obali imenovanega polotoka.

Japonska.

a) **Pokrajinska slika.** Japonska obsega večji del **Kurilov**, južno polovico **Sahalina** (**Karafuto**), 4 japonske otoke (**Jeso**, **Hondo**,²⁰ **Šikoku**, **Kiušiu**), otočje **Riu-Kiu**, otok **Tajvan** ali **Formozo**, polotok **Korejo** in **Kvantung** (**Liavtung**).

Japonski otoki so gorati in imajo mnogo delujočih in ugaslih ognjenikov. Na otoku **Hondu** se dviga najslavnejša japonska gora, ognjenik **Fudžijama** (3800 m), velikanski stožec, čigar vrh je 10 mesecev na leto pokrit s snegom.

Do 20.000 romarjev v belih oblačilih roma vsako leto julija in avgusta na ta vrh, ki slovi pri vseh Japoncih. Prekrasna je njegova okolica: tiha jezera med holmi, slapovi, šumeči potoki in povsod bujno rastlinstvo. Ker je Japonska

²⁰ Največji japonski otok se imenuje **Honšiu** (izg. **Honšu**) ali **Hondo**, ne **Nipon**. S poslednjim imenom (= dežela vzhajajočega solnea) zaznamujejo Japonci vso državo.

rodovitna in skrbno obdelana, nalikuje velikemu vrtu. Najlepši čas je, kadar cveto črešnje. To drevo je na Japonskem mnogo večje ko pri nas, ima cvetje rožnate barve, toda ne-
užitni sad. Drevesa so tako obložena s cvetjem, da se kar nagibajo k tlom; nepregledne vrste črešenj cveto v drevoredih ob cestah, toda veljajo le kot okras kakor pri nas kostanj. Kadar zacveto po japonskih šetališčih črešnjevi drevoredi, praznujejo Japonci slavnost črešnjevega cveta.

Neprijetni gostje lepe Japonske so potresi, ki se v malokateri deželi tako ponavljajo ko na Japonskem. V glavnem mestu Tokiu so hiše radi pogostih potresov večinoma eno-ali dvonadstropne; stene, ki so dostikrat iz debele lepenke, in vrata so premakljiva, okna ozka, tla pregrnjena z ličnimi slamnatimi preprogami.

Tudi na japonsko podnebje vplivajo monzuni, le da severozahodnik ne prinaša Japonski silnega mraza, ker piha preko Japonskega morja in ker ogreva japonsko obal gorak morski tok. Japonski otoki segajo od severnega povratnika do 50. vzporednika, zato je nasprotje med južnimi in severnimi pokrajinami zelo veliko. Na Formozi je tropsko podnebje, v južnem delu Honda rastejo še palme, v severnem je že premrzlo za vinogradništvo, na Kurilih pa so že severni medvedje.

Kulturna slika. Poljedelstvo je na Japonskem zelo razvito; kakor na Kitajskem sade tudi tu največ čaj in riž. Riž, ki ga morajo celo uvažati in bob sta glavna hrana Japoncev. Veliko vrednost imajo dragoceni gozdovi japonskih gora. Japonci radi goje cvetlice, posebno k r i z a n t e m e, ki pa nimajo, kakor večina japonskih cvetlic, nobenega vonja. Na rodovitnem otoku Formozi uspeva kafrov lovor in iz njegovega lesa pridobivajo k a f r o. S v i l a r s t v o je tako razvito, da izvažata Japonska največ svile na zemlji. Mnogo Japoncev živi od ribarstva. Izvažata se tudi p r e m o g in b a k e r.

V obrtnosti so Japonci svoje učitelje, Kitajce, že prekosili. Radi umetniškega okusa slove posebno japonski izdelki iz bron, steklenine, porcelana, laka, svile in papirja (lampijoni in pahljače). Tako japonsko okrasje je v Evropi zelo čislano. Tudi v e l e o b r t p o evropskem vzorcu se na Japonskem vedno bolj širi, posebno predilna.

Japonci so Kitajcem soroden narod, a govore večzložen jezik; njih postava je manjša (odrasli so povprečno 1:50 m visoki), njih telo nežnejše in bolj gibčno; kakor Kitajci so tudi oni zelo delavni. Od Kitajcev se ločijo po veliki snažnosti in imajo mnogo smisla za umetnost in prirodno lepoto. Kot trgovci pa so manj vestni in pošteni ter kažejo do tujcev ošabnost in mržnjo. Tudi pri Japoncih je b u d i z e m vladajoče verstvo, a poleg tega ima še češčenje prednikov (šintoizem) mnogo pripadnikov.

Japoncem sorodni so K o r e j c i, ki tudi govore večzložen jezik. Na otoku Formozi prebivajo v vzhodnem delu poleg K i t a j e v M a l a j e i, prvotni prebivalci otoka. Po južnem Sahalinu, na Kurilih in na Jesu bivajo A i n o, bradat ljudje, ki nimajo znakov mongolskega plemena.

Japonsko cesarstvo (brez kolonij) meri 380.000 km² in ima 56 mil. prebivalcev; gostost znaša 146 na km². Japonski cesar se imenuje m i k á d o; od l. 1868. so začeli državo urejevati po zgledu evropskih držav. Uvedli so gregorijanski koledar, nedeljo kot dan počitka; l. 1889. so dobili ustavo in 1921. so vpeljali meterski sistem. Japonska je dobila šolstvo, kakor je v Evropi in je bila deležna vsega evropskega napredka, a verstvo in mnogo družabnih šeg je še ohranila svoje. D a n e s s o J a p o n c i n a j b o l j n a p r e d e n a z i j s k i n a r o d. Njihove kolonije Formoza, 1/2 Sahalina, Koreja, Kvantung, otočje Karolinov, Marianov in Maršalski otoki obsegajo 292.000 km² z 22 mil. prebivalcev.

Glavno mesto T o k i o (2,300.000 pr.) ima cestno železnico in vse druge udobnosti velikih mest. Tam je tudi vseučilišče. Pristanišče Tokija je J o k o h á m a (400.000 pr.). Strašen potres je 1. sept. 1923 obe mesti skoro popolnoma uničil. Do l. 1868. je bilo K i o t o glavno mesto (550.000 pr.), sedež drugega vseučilišča in prvo obrtno mesto države (posebno svilenina in kovinasti predmeti!). O s a k a (1,250.00 pr.) ima važno predilno obrt in je najodličnejše mesto za trgovino z notranjimi predeli Japonske; za velike parnike je pristanišče preplitvo. Za prekmorsko trgovino je prvo japonsko pristanišče K o b e (500.000 pr.), nedaleč od Osake. Vsa imenovana mesta leže na otoku Hondu. Na otoku Kiušiu je pristanišče N a g a z a k i.

Korejski preliv loči Kiušiu od rodovitnega polotoka K o r e j e , ki pripada od l. 1910. japonski državi. Japonskim otokom najbližje pristanišče je F u z a n , odkoder gre železnica mimo glavnega mesta S ö u l (izg. Šaúl, 300.000 pr.) do mandžurske meje in dalje v Mukden. Črta Nagasaki-Fuzan-Mukden-Sibirska železnica je najkrajša prometna zveza med Evropo in Japonom.

D. JUŽNA AZIJA (INDIJA).

Himálaja se spušča na jugu proti nižini, ki jo omejuje trikotna planota ali polotok P r e d n j a I n d i j a . Velegorja vzhodnega Tibeta se vijejo proti jugovzhodu in napolnjujejo polotok Z a d n j o I n d i j o , ki jo loči od Prednje široki B e n g a l s k i z a l i v . Eno pogorij v Zadnji Indiji sega najdalje proti jugu in tvori ozek polotok M a l a k o . Zadnjeindijskemu gorstvu pripadajo razna pogorja, ki so ločena po globokih morskih udorih; iz njih je sestavljen M a l a j s k i (Sundski) a r h i p e l , nekak most otokov, ki veže Azijo z Avstralijo.

Vse tri označene pokrajine imajo zelo vroče podnebje in njih letni časi ter padavina so odvisni od stalnih vetrov, takozvanih m o n z ú n o v . Poleti je osrednjeazijsko višavje razgreto in bolj vroče ko Indijski ocean, vsled tega piha vlažen veter od Indijskega oceana proti zrahljanemu ozračju nad osrednjeazijskim višavjem. T a l e t n i m o n z u n (od mesca maja do jeseni!) prinaša Južni Aziji deževje. Obratno pa vlada v zimskem času hud mraz v Osrednji Aziji. Ker je tu zrak težji, odteka proti Indijskemu oceanu in tako nastane suhi zimski monzun.

Poletni monzuni prinašajo ogromne množine deževja. Največ dežja ima Č e r a p u n d Ź i ob južnem obronku pogorja Kasia, kjer pade na leto 12 m dežja (v Ljubljani le 1-40 m). Pokrajine pa, ki jih ne doseže letni monzun, so puščave (n. pr. Tar vzhodno od Inda). Če je premalo padavine, vlada v Indiji strahovita lakota, ki zahteva na tisoče človeških žrtev.

Vsled velike vročine in obilne padavine je indijsko rastlinstvo izredno bujno. Posebno slove otoki Ceylon, Sumátra in Java. V Indiji je domovina važnih kulturnih rastlin.

Tam raste riž, sladkorni trst, bombaževец, cimetno drevo in džuta. Važne indijske rastline so še razne palme, tako sagova (iz njenega stržena pridobivajo pravi sago in sicer 200—400 kg v enem deblu), banane in bambusov trst. Zelo raznovrstno je tudi indijsko živalstvo. Tu žive opice, sloni, nosorogi in zlasti tigri, katerih pradomovina je Indija.

Prednja Indija.

a) **Pokrajinska slika.** Polotok obstoji iz Severoindijske nižine in planote Dekan. V vzporednih, proti severu vedno višjih pogorjih se dviga Himálaja, ki je v jugovzhodnem delu na indijski strani najbolj gozdnato pogorje na zemlji; spodaj so palmovi gozdovi z bananami ter velikanska drevesna trava (bambus), više sledi listnato, potem iglasto drevje in šele v višini Mont Blanca se začneja večni sneg. Tu izvirajo trije veletoki: Ind, ki dobiva od severovzhoda 5 pritokov (Pandžáb = peterorečje). Pandžáb je malo rodoviten; južno od njega se razprostira puščava Tar, zato Ind od te strani nima nobenega pritoka. Tudi Indova delta je pustinja; povsem drugačna pa je Hindostanska nižina ob veletokih Gangu (Ganges) in Brahmaputri. Po pragozdih Hindostana prebivajo sloni, ki jih krote kot dragoceno tovarno žival, in pavi, ki imajo tu svojo pradomovino. Nadležne in človeškemu življenju nevarne pa so opice, krokodili in mnogoštevilne strupene kače; vsako leto umre na tisoče ljudi vsled kačjega pika. Ganges izvira na južni strani Himálaje, Brahmaputra pa ima svoj izvir v Tibetu, nedaleč od Inda, in se v gornjem teku imenuje Tsangpo-Dihong. Oba veletoka sta zelo široka, posebno Brahmaputra, ki vali s seboj mnogo blata, s katerim zasipava bregove in tvori nove struge in male otoke, po katerih bivajo črede divjih bivolv; mestoma doseže širino 40 km. Ko se združi z Gangom, napravlja največjo delto na zemlji, ki obsega 82.000 km². To močvirje je polno gostega drevja, nepredornega bičja in bambusovega trstja, t. zv. džungla, kjer gospodari krvoločni kraljevi tiger. Mrzlica in kolera sta stalna gosta džungle.

Dekanska planota je nagnjena proti vzhodu; zahodnji višji rob (Zahodni Gati) pada strmo proti Ma-

labarski obali, dočim leži med Vzhodnimi Gati in Koromandelsko obalo («Indija Koromandija») nižina. Zahodni Gati imajo mnogo deževja, planota sama pa je precej pustinjska.

S Koromandelske obali drži vrsta sipin, Adamov most, preko Palkovega preliva k otoku Ceylonu. Manaarski zaliv je bogat bisernih školjk. Ceylon je na severu raven, na jugu se dviga pogorje do višine Kamniških Alp. Najbolj slikovit, a ne najvišji vrh je Adam-Peak (pik) (= Adamov vrh, tako visok ko Stol v Karavankah, 2280 m), Indom vseh veroizpovedanj sveta gora.

Na vrhu kažejo 160 cm dolgo in 75 cm široko vdrtino v skali. Po mnenju budistov je to sled Bude, ki se je tu dvignil v nebesa. Mohamedanski Arabci pa pripovedujejo, da je Adam preko Adamovega mostu pobegnil iz raja in se konec svojega življenja pokoril na tem vrhu. Nad sledjo se dviga budistično svetišče in na tisoče romarjev pleza vsako leto po stopnicah, ki so vsekane v navpično skalo pod vrhom, k temu svetemu kraju.

b) **Kulturna slika.** Vsa Prednja Indija skupaj z Beludžistanom ter z Birmo (zahodno Zadnjo Indijo) je »Indijsko cesarstvo« pod angleško oblastjo, ki obsega 4,860.000 km² in šteje nad 300 milijonov prebivalcev (petino vsega človeštva). Večji del te največje in najvažnejše angleške kolonije je pod neposredno upravo angleškega podkralja; nekatere indijske pokrajine imajo svoje domače vladarje, ki so pa odvisni od Angležev.

Indija slovi predvsem po poljedelstvu. Najvažnejše žito je riž, ki ga Indija pridela še nekaj več kot Kitajska in ga tudi največ izvažata, dočim ga mora Kitajska še celo uvažati. V pridelovanju sladkornega trsta (posebno v dolini Ganga) pa je Indija med vsemi deželami na prvem mestu; mnogo pridelajo tudi dure, neke vrste prosa in pšenice. Glede množine bombaža zaostaja Prednja Indija le za Zedinjenimi državami ameriškimi. V zadnjem času zelo napreduje pridelovanje čaja, posebno na otoku Ceylonu («Indra tea»); v tem oziru tekmuje že uspešno s Kitajsko. Ceylon izvažata največ cimet na svetu. Važni in-

dijski pridelki so tudi opij, džuta,²¹ kokosovi orehi in indigo (barvilo).

Najvažnejši prirodninski zaklad Prednje Indije je premog, najde se pa tudi zlato in demanti (blizu Hajdarabada).

Indi imajo staro domačo obrtnost; izdelovanje finih tkanin iz svile in bombaževine, preprog, medenih posod, lesenih in slonokoščenih rezbarij ter zlatih okraskov je zelo razvito. V novejšem času so nastale velike tovarne za železnino in predilnice. Na azijski celini ima Indija najdaljše železniško omrežje, čeprav ima Japonska še enkrat bolj nagosto razpredene železnice ko Indija.

Večina prebivalstva Prednje Indije pripada Indom (Hindu), ki so arijskega plemena; priselili so se okoli l. 2000. pred Kr. na polotok ter pregnali prejšnje temnopolte prebivalce Dravid v južni del Dekanske planote, kjer še danes bivajo. Indi so rjave polti, imajo gladke črne lase in velike oči. V pesništvu, stavbarstvu in umetni obrti so ustvarili odlična dela, v aritmetiki so bili učitelji Arabcev; t. zv. »arabske« številke so Arabci prevzeli od Indijcev. Na Ceylonu prebivajo največ omikani azijski Singalezi.

Indi so povečini brahmanske vere, ki ima tri glavne bogove: Brahma, Višnu in Šiva. Ves narod je razdeljen na kaste, strogo ločene stanove.

Najvišja kasta so duhovniki (brahmini), potem vojniki, nato poljedelci in obrtniki. Vsaka teh kast je razdeljena na podkaste in nihče ne sme opravljati posla, ki pripada drugi kasti; ljudje se ženijo običajno le v svoji kasti. Kaste spoznamo na zunanost po obleki ter po posebnih, z barvo zarisanih znakih na čelu (kolo, črte itd.). Izven kast so zaničevani Paria, ki živijo ločeni od pravih Indov, ne smejo v svetišča, niti v hiše Indov; če govorijo z Indom, držijo roko pred usta, da se njihova sapa ne dotakne Inda. Brahmina še niti pogledati ne smejo. Paria opravljajo dela najnižje vrste. Po brahmanski veri mora človeška duša romati po živalskih telesih in tako delati pokoro za grehe (preseljevanje duš!); to je vzrok, da so Indi tako usmiljeni z živalmi kakor malokateri narod na svetu. Po mestih se nahajajo posebne žival-

²¹ džuta = vlakno nekega zelišča, iz katerega delajo močne tkanine za pohištvo, zaveso, vrvi in zavitke za blago.

ske bolnišnice in po svetiščih krmijo svete opice in krave, ki so posebno v čislih. Nevarnih krokodilov ob Gangu ne sme nihče ubijati. S posebno ljubeznijo negujejo Indi cvetlice, ki jih darujejo po svetiščih bogovom. Mnogo Indov dela pokoro za grehe s tem, da bičajo in ranijo svoje telo; to so fakirji. Potrpljenje in usmiljenje so najlepše lastnosti Indov brahmanske vere. Žalostna je usoda indijskih žen. Dekleta se omože še kot otroci pod 10. letom in dostikrat s starci; če postane mlada žena vdova, je od vseh zaničevana in noben sorodnik noče ž njo občevati. Še pred nedolгим časom je bilo običajno, da so vdove po moževi smrti sežigali na grmadah. Angleži so ta kruti običaj skoro popolnoma zatrli. Tudi proti porokam otrok deluje angleška vlada.

Okoli l. 500. pr. Kr. je nastopil blagi Buda proti kastam in oznanjeval novo vero, ki je pa razširjena le na Ceylonu; vlada pa budizem po Vzhodnji in Notranji Aziji. V zadnjem času se širi po Prednji Indiji islam, ker osvoboja Inde jarma, v katerega so ga vklenile kaste. Danes pripada tej veri okoli 70 milijonov vseh prebivalcev Indijskega cesarstva.

Gosto obljudena severna Indija ima mnogo velikih mest. V Pandžabu je največje mesto Lahóre (280.000 pr.); Delhi (300.000 pr.) je bil od 16. do začetka 19. stoletja glavno mesto velikega mogula, mongolskega vladarja Prednje Indije. Stare slave nas spominjajo še krasne stavbe. V tem mestu se više velike slavnosti ob priliki kronanja cesarja (t. zv. »durbar«); tedaj so navzoči indijski knezi in njih sijajno spremstvo. Pri zadnjem durbarju (decembra l. 1911.) je angleški kralj proglasil Delhi za sedež indijske vlade. Lega mesta, ki je središče indijskega železniškega omrežja, je zelo prikladna. Tudi Agra (180.000 pr.) je bila nekaj časa sedež velikega mogula. Na to dobo nas spominja med drugimi umetninami najlepša indijska stavba »Tadž Mahal«, nagrobna kapela, ki jo je zgradil v 17. stoletju neki indijski vladar.

Nad grobom se dviga velikanska kupola iz mramorja in mozaika, krog nje stoje štirje mramornati minareti, pred stavbo je vodnjak, v katerem se zrcali vsa stavba, »mramornate sanje«.

Poleti so se hladili veliki moguli v lepi gorati pokrajini Kašmir, ki je že odnekdaj znana po finih tkaninah iz

svilaste kozje dlake. Tu in v okolici Delhija prevladuje islam, istotako tudi v mestu L u k n o v (260.000 pr.). Brahmanom najsvetejše mesto je B e n a r e s (200.000 pr.). Iz vseh delov Indije prihajajo semkaj romarji, da molijo po svetiščih, katerih je 1400, da krmijo svete živali in zlasti, da se kopljejo v sveti reki Gangu.

Tisoči brahmanov brez ozira na kasto stoje po stopnicah ob reki in se umivajo s sveto vodo. Tu ob bregu postavljajo grmade in najnižja kasta sežiga mrliče, ki so jih prinesli s seboj iz vseh delov Indije; pepel stresejo v reko. Revnejši sloji si večkrat še toliko drv ne morejo kupiti, da bi mrlič zgorel.

V pokrajini Bengaliji je drugo največje indijsko mesto K a l k u t a (s predmestji 1,260.000 pr.), ki je bilo do l. 1911. sedež podkralja in je prvo indijsko trgovsko mesto. Še pred 200 leti je bila tu neznatna ribiška vas. Kalkuta obstoji iz »črnega mesta« z ozkimi, umazanimi ulicami, kjer prebivajo Indi, in iz »belega mesta« Angležev, ki ima evropejski značaj, iz katerega pa že izrivajo Evropejce Indijci. Podnebje je tam zelo vroče in nezdravo.

Med vsemi indijskimi mesti je B o m b a y (nad 1,300.000 prebivalcev) sedaj največje in Evropi najbližje. Mesto leži na otoku blizu obale, je glavno izvozišče za bombaž in prvo indijsko tvorniško mesto (za bombaževino!). Kuga je v zadnjih desetletjih zahtevala ogromne žrtve in je zelo ovirala napredek mesta; v najnovjšem času pa je mesto jako napredovalo in po številu prebivalcev že prekosilo Kalkuto. Po veri so prebivalci mesta večinoma brahmanski Indi, toda najpridnejši in najbogatejši trgovci so Parzi, potomci perzijskih beguncev, ki so morali v 7. stol. bežati pred fanatičnimi mohamedani.

Znameniti so šesteri »stolpi molčanja« sredi krasnega palmovega gaja. V žlebove teh stolpov mečejo Parzi svoje mrliče velikim jastrebom, ki planejo po njih ter jih oglodajo do kosti, ki jih potem zberejo in shranijo po stolpih.

Na malo pristopni Koromandelski obali je najboljše пристanišče M a d r a s (nad 500.000 pr.). Največje mesto na Dekanski planoti je H a j d a r a b a d (400.000 pr.), središče velike, Angležem podložne kneževine.

Otok Ceylon slovi (posebno v zahodnem delu) po rodovitnosti. Tam uspevajo zlasti kokosove palme, čaj, riž, kavčuk, kaka o in banane. Glavno mesto Colombo (250.000 pr.) je važna postaja med Suesom in Avstralijo.

Med vsemi vrstami palm je kokosova najvažnejša. Kokosovi orehi imajo velikost otroške glave. Debela plast vlakna oklepa trdo lupino. V lupini mladih sadov se nahaja sladkokisla tekočina, kokosovo mleko. Kadar je sad starejši, se izpremeni to mleko v belo, prhko tvarino, kopro. Kokosovo mleko je prijetna, hladilna pijača, trde lupine pa porabljajo za posode; iz kokosovega vlakna spletajo vrvi. Najvažnejša pa je kokosova mast, ki jo pripravljajo iz kopre doma ali pa v evropskih tvornicah; kot dobra jedilna mast (»Ceres«, »Kunerol«) nadomestuje maslo in svinjsko mast. Tudi milo in stearinove sveče izdelujejo iz kokosovega sadu. Kokosova palma raste le blizu morja v vlažnem podnebju.

Visoko v Himálaji se razprostirata dve gorski državi: Nepál (140.000 km²), absolutna monarhija in Bután (55.000 km²), ki je pod angleškim pokroviteljstvom.

Zadnja Indija.

a) **Pokrajinska slika.** Zadnja Indija je ozko zrastle z azijskim trupom. V vzhodnem Tibetu, v pokrajinah, ki so še jako malo poznane, se cepijo zadnjeazijska pogorja in imajo svoje vire veletoki Zadnje Indije: Irá v a d a, S á l v e n in M e k o n g. Razun Salvena imajo te reke velike deltaste izlive s tropskim močvirjem in velikimi riževimi nasadi. Mekongova delta (70.000 km²) je za Gangovo in Brahmaputrovo največja v Aziji. Severne gorate predele Zadnje Indije pokrivajo velikanski gozdovi. Medmorje Kra (široko 100 km) loči kijasti M a l a j s k i p o l o t o k od severne Zadnje Indije.

b) **Kulturna slika.** Zadnja Indija je zelo rodovitna. Po gozdih na severu polotoka rastejo v velikih množinah t e k t o n i j e, ki dajejo izvrsten les za ladje, t. zv. t i k o v l e s (teak izg. tik), ki je najbolj trpežen proti vlagi in gnilobi. Po nižinah in ob rekah uspeva ogromno riža. Te dve rastlini sta največje bogastvo Zadnje Indije. Prebivalci so po krvi največ M o n g o l i, toda zelo pomešani z Indi in Malajci,

ki so prodirali v te rodovitne pokrajine od zahoda in juga. Na zahodu spominja prebivalstvo po svoji omiki bolj na Inde, na severovzhodu na Kitajce. Poslednji se naseljujejo vedno bolj na polotoku in trgovina in obrt je skoro vsa v njihovih rokah, ker so zelo skromni in delavni, dočim domačini lenarijo. Po veri je Zadnja Indija skoro vsa budistična.

1. **Birma** na zahodu je angleška in prištevamo jo še k indijskemu cesarstvu. Glavno mesto je **Rangún** (300.000 prebivalcev), ki zelo napreduje kot izvozišče tilkovega lesa in riža. Znamenita je budistična pagoda (svetišče) v obliki ogromne pozlačene piramide. Severna ali Zgornja Birma slovi po rubinih in safirjih. Angleški sta otočji **Andama-nov** in **Nikobarov**; na prvem so naseljeni kaznjenci.

2. **Kraljevina Siam** je neodvisna, čeravno je morala v zadnjih letih sosednjim Angležem in Francozom odstopiti precej velike mejne pokrajine. Kralji, ki imajo med višjim uradništvom tudi nekaj evropskih svetovalecev, vladajo absolutno in so za napredek države v zadnjem času mnogo storili. Siam ima železnice, brzojave in zelo razvito šolstvo. Med prebivalci je znaten del Kitajcev.

Budistični Siamci zelo čislajo belega (pravzaprav svetlo-rdečkastega) slona kot sveto žival; kdor najde takega slona, ga odlikujejo z visokimi častmi. Kralj ima poleg svoje palače več belih slonov, ki imajo vsak svojega čuvaja in kot tovariša še belo opico. Kraljev naslov je tudi »gospod belega slona«; imenuje se tudi po najvažnejši siamski rastlini »veliki gospod riža«.

Glavno mesto **Bangkok** (nad 600.000 pr.) ob Menamu se imenuje »Azijske Benetke«. Tu je le malo ulic, ogromna večina koč in hišic je zgrajena na bambusovih kolih ob reki Menamu in ob prirodnih in umetnih prekopih. Koli štrle navadno nad vodo, da ne more povodenj preplaviti hiš. Velika večina koč plava na reki. Stavbe slone na 3 do 5 snopih bambusovih drogov. Iz bambusa so tudi vodovodne cevi in ploti. Med seboj občujejo ljudje v čolnih ali se obiskujejo kar plavajoč. Posebno zvečer je vsa reka polna plavajočih, odrastlih kakor otrok, in med njimi švigajo čolni in mali parniki. Ob bregovih rastejo palme, banane in bambusovo

trstje. Iznad bornih koč se dvigajo ponosne pagode. Siamci so čvrsti in nadarjeni, toda leni.

3. **Francoska Indokina.** Pokrajine vzhodno Siana so zasedli Francozi. To so *Tonking*, *Anam*, *Kambodža* in *Kočinčina*. Radi mešanice Indijcev in Kitajcev (zadnji prevladujejo) imenujejo Francozi te dežele Indokino. Najvažnejši pridelek je riž. Važno v Indokini je tudi pridelovanje kavčuka. Najrodovitnejši in najgosteje obljudeni pokrajini sta *Tonking* in *Kočinčina*. V *Tonkingu* je glavno mesto *Hanoi*.

4. **Angleške naselbine na Malajskem polotoku:** a) *Straits settlements*, »naselbine ob prelivu«, namreč Malaškem (izg.: strejts sétlements); tako imenujemo nekatere angleške kolonije, med katerimi je najvažnejša *Singapur* (čez 400.000 pr.) na otoku blizu rtiča *Buru*, najjužnejše točke azijske celine. Šele l. 1819. so pridobili Angleži ta neobljudeni, močvirnati otočič in sedaj je tu cvetoče trgovsko mesto, kjer se križajo parniške zveze z Evropo, Vzhodno Azijo in Avstralijo, nekak vzhodni »Gibraltar«. Prebivalstvo je zelo mešano. Poleg pravih Indov in Malajcev tvorijo najmanj polovico prebivalstva Kitajci, ki so deloma ubožni »kuliji«, deloma pa bogati veletržci. V njihovih rokah je skoro vsa obrt in trgovina. Maloštevilni Angleži so premožni trgovci in dobro plačani uradniki.

b) **Malajske države pod angleškim pokroviteljstvom.** (Zvezne malajske države.) Od obale se je širil angleški vpliv v notranje pokrajine in malajski sultani so pripoznali angleško nadoblast kakor nekateri knezi v Prednji Indiji. — Ti predeli so važni zaradi velikih množin kositra; skoro polovico vsega kositra na zemlji daje Malajski polotok. Angleži so presadili v Južno Azijo kavčukovo drevo in kavčukove plantaže na Ceylonu, Malaki in Sundskih otokih izvažajo sedaj že četrtno vsega kavčuka.

Kavčukovo drevo je sorodnik našega mlečka. Z zarezami v skorjo pridobivajo tekočino, ki se strjena imenuje kavčuk.

Malajski arhipel.

Pokrajinska slika. Južnovzhodno od Zadnje Indije se razprostira Malajsko otočje, ki obstoji iz štirih Velikih Sundskih otokov (Sumátre, Jáve, Bornéa in Celébesa), iz Malih Sundskih otokov, iz otočja Molukov (ali Dišavnih otokov) in Filipinov. Vsi ti otoki so gorati; najvišji vrh, Kinibalu (na otoku Borneo) je visok nad 4000 m. Jako veliko je ognjenikov, med katerimi so nekateri še delujoči. Java sama ima 45 ognjenikov; radi pogostih potresov so hiše nizke in navadno zgrajene iz bambusa.

Zadnja vulkanska katastrofa je bila 27. avgusta 1883. na otočku Krakatáu v Sundskem prelivu med Sumatro in Javo. Ves severozahodni del otoka je zletel v zrak; najvišji vrh (800 m) je zdaj čez sredo preklan; izmečki vulkana so daleč naokrog pokrili morje, da niso mogle voziti ladje.

Malajsko otočje je bilo nekdanj velika celina, ki se je vsled vulkanskih izbruhov udrla; otoki so torej le njeni ostanki. Še danes spoznamo v smeri glavnih pogorij zvezo Malajskega otočja z Zadnjo Indijo. Nadaljevanje Birmanškega pogorja ob desnem bregu Iravadija zasledujemo na Andamanih, Nikobarih, na Sumatri, Javi in nekaterih malih Sundskih otokih. Z Luzona (na Filipinih) sega eno pogorje preko Palavana na Borneo in na Malajski polotok, drugo na Mindanáo in Celébes. Morje na obalah imenovanih otokov je plitvo (globoko manj kot 200 m), vmes med navedenimi gorskimi loki so pa globine do 5000 m, dokaz, da so tu nastali velikanski udori.

Kulturna slika. Malajsko otočje ima zelo vroče in vlažno podnebje, zato je večinoma pokrito s tropskimi gozdovi in ima zelo bujno rastlinstvo. Med živalmi Malajskega otočja je najbolj značilna orangutan na Sumatri in Borneu. Prebivalci so Malajci.

Malajci so pravzaprav podskupina žoltega plemena, a so po svojih potezah Evropejecem bolj podobni kakor Mongoli. Po omiki se zelo ločijo med seboj. Od arabskih trgovcev, ki so prišli k njim v srednjem veku, so prejeli večinoma mohamedansko vero. Na Javi, kjer prebivata $\frac{2}{3}$ Malajcev,

so izobraženi, na Sumatri, Borneu in Celebesu pa so še ljudožrci. Pri Dajakih na otoku Borneo je razširjen grozen običaj lova na glave. Rojstvo, slavnosti, kadar dajejo otrokom ime, poroko ter smrt proslavljajo s tem, da prinesejo domov človeško glavo, ki so jo odsekali premaganemu sovražniku ali pa tudi nedolžnemu človeku, ki so ga napadli iz zasede. Lov na glave je tudi pri drugih malajskih plemenih razširjen, a ni tako v navadi. Ponekod na Sundskih otokih je tudi amokovanje udomačeno. Krvooločnost nenadoma popade divjaka, da leta kakor slep okrog in da zabode vsakega, ki mu pride napot.

Malajci prebivajo navadno po mostiščih, tudi na suhem; s tem se ubranijo vlažnosti, divjih zveri in mrčesa. Na nekaterih otokih (Luzon, Mindanao, Sumatra) grade kočee po drevju kot pribežališče pred sovražnikom. Malajci so izvrstni mornarji; bavijo se z ribištvom in morskim razbojništvom. Kot mornarji so se naselili od Madagaskarja daleč proti vzhodu po otočjih Tihega oceana.

1. **Nizozemska Vzhodna Indija.** Največji in najbolj dragoceni del Malajskega otočja pripada mali Nizozemski (1,500.000 km², skoro 50 milijonov prebivalcev). Z umno gojitvijo tropskih kulturnih rastlin se je posrečilo izrabi naravno bogastvo, ki ga je ustvarilo vroče podnebje in obilno monzunsko deževje. Evropejci opravljajo tu svoje posle kot trgovci in vojaki, obdelovanje svojih obsežnih polj pa prepuščajo malajskim domačinom, ker je podnebje za nje prevroče. Taka polja imenujemo *plantazie*. *Bornéo*, ki je za Grenlandijo in Novo Gvineo največji otok na zemlji (755.000 km²), je še malo obdelan; neomikana plemena v notranjščini so ponajveč neodvisna. *Sumátra* je v svojem vzhodnem delu važna dežela za pridelovanje dobrega *tobaka*; *tobak* s Kube in Sumatre je najdražji na svetu. Sosednja mala otoka *Banka* in *Biliton* slovita po kositru. Biser vseh nizozemskih kolonij je pa *Java*, najbolj obdelan in obljuden otok v tropskih pokrajinah (z otočkom *Maduro* 132.000 km², 36 milij. pr.). Najvažnejši pridelki, ki jih izvažajo Java, so *tobak*, čaj, *sladkor*, *kopra*, *riž* in *kinin*.

Kinovec (*Chinchona*) je vednozeleno drevo, čigar skorja ima v sebi zelo grenko snov, *kinin*, najuspešnejši lek zoper mrzlico. Prvotno je rastlo to drevo le v južnoameriških

Andah, a v 19. stoletju so ga presadili na Javo, ki daje sedaj $\frac{4}{5}$ vsega kinina na zemlji.

Glavno mesto otoka je **Batavia**²² (260.000 pr.). Guverner in Evropejci prebivajo v sosednjih više ležečih predmestjih, kjer so same vile. Drugo veliko mesto je **Surabaya** (200.000 pr.). Po vseh javanskih mestih je mnogo Kitajcev. **Celébes**, ki se cepi v obliki pajka na 4 polotoke, leži nekako v sredi Malajskega otočja in slovi predvsem po **kavi**. **Mali Sundski otoki** so razen polovice Timorja nizozemski. Tako tudi **Moluki**, ki so znani kot domovina **žebice** in **muškata nega oreha** (zato ime: **Dišavni otoki**). Toda žebice uspevajo danes bolj v Vzhodni Afriki. Evropejci so presadili semkaj sladkorni trst, tobak in kinovec, obratno pa prenesli v Afriko žebice.

2. **Severni del Bornéa** je **angleški**. Od tod izvažajo posebno poper in zlato.

3. **Portugalski** je vzhodni **Timor**.

4. **Filipini** imajo ime po španskem kralju Filipu II., ker so za njegove vlade postali španska kolonija. L. 1898. so bili Španci premagani v špansko-ameriški vojni in so morali odstopiti to otočje Zedinjenim državam ameriškim. Filipini so po velikosti nekoliko manjši od Italije. Prebivalci so po ogromni večini malajskega plemena. Najbolj razširjena je **katoliška vera**, ki so jo sprejeli od prejšnjih španskih gospodarjev, toda nekateri ostanki starega malikovanja so se še ohranili. Majhno je število mohamedanov. Otoki so rodovitni; najvažnejša rastlina je t. zv. **manilska konoplja**, vlakno neke vrste banane, ki je med vsemi vlakni, iz katerih izdelujejo vrvi, najbolj trpežno proti vlagi; zato rabijo take vrvi posebno po rudnikih in ladjah. Važni so na Filipinih tudi sladkorni trst, riž, kokosova palma in tobak. Na največjem otoku **Luzonu** leži glavno mesto **Manila** (skoraj četrt milij. pr.). Na zahodu od otoka **Mindanaa** je najgloblja točka morja (9788 m).

²² Batavi so bili germansko pleme, ki so bivali v starem veku v srednji Nizozemski.

Ponovitev Azije.

1. Azija je zemlja velikanskih mer. Med vsemi zemljami je največja. Najvišja gora, najgloblje morje, najvišje višavje, največja ravnina, najobsežnejša delta, najgloblja depresija so v Aziji in najštevilnejši narod na zemlji prebiva tu. Imenuj azijske skrajnike! Črta od Kavkaza do izliva Brahmaputre loči sredozemsko pleme od mongolskega in malajskega.

2. Azija je zemlja nasprotij. Primerjaj no-tranje in obrobne pokrajine glede rodovitnosti tal in gostote prebivalstva! Naštej azijske puščave! Katerim narodom pripadajo Azijci sredozemskega plemena?

3. Katere kulturne rastline so v Aziji? Kod? Katere domače živali so tam?

4. Kateri so največji azijski veletoki in kakšna je njih uporabnost za plovbo?

5. Razdelitev prebivalcev Azije po plemenih in narodih? Razdelitev azijskega prebivalstva po veri?

6. Naštej vse angleške, francoske, nizozemske in ameriške kolonije!

Afrika.

Splošni pregled.

Imenuj afriške skrajnike, rtiče, zalive in otoke! Ponovi: Pajk-Kržišnik, Zemljepis I. d. str. 82—86!

Afrika je malo členovita. Črta, ki veže Somalijo z največjim afriškim zalivom, z Gvinejskim, deli Afriko na dva dela; severni ima obliko trapeca, južni trikotnika.

Enolična kakor afriška obal je tudi navpična oblikovitost te zemlje. Severni kakor južni del Afrike sta višavji, ki sta ob robovih zavihani. Južno višavje je dosti višje. V severnem je globoka vdrtina Čadskega jezera, v južnem udorina Kongove kotline. Ob severni meji Sahare so celo depresije.

Najvišji vrhovi afriški so ugasli ognjeniki. Gorstvo Atlasa pripada že južno-evropskemu gorskemu

pasu. Ker obsega notranjost Afrike planote, ki se znižujejo v stopicah proti obali, imajo afriške reke brzice in slapove; posebno oni slapovi, ki so blizu obale, so bili za Afriko odločilni; ker miso mogle ladje preko brzic v notranjost zemljine, je bila notranja Afrika tako dolgo neznana. Afrika ima mnogo jezer; največje je Viktorijino jezero.

Široki srednji del Afrike pripada vročemu pasu; največja vročina pa ni ob ekvatorju, temveč med 10° s. š. in rakovim povratnikom (Masaua slovi kot najbolj vroči kraj v Afriki). Severni rob in najjužnejši konec Afrike imata zmerno podnebje. Glede razdelitve deževja vlada enakomernost v severni in južni Afriki; v ekvatorijalnih pokrajinah sta po dve dobi deževja; največ dežja ima Kamerun; ob povratnikih je le po ena deževna doba, potem sledita severno od rakovega in južno od kozorogovega povratnika po en suh pas, kjer primanjkuje deževja (velikanska puščava Sahara na severu in manjša Kalahari na jugu); severni in južni rob Afrike imata zopet več deževja.

Od množine deževja je odvisno rastlinstvo; tako imamo vse prehode od pragozdov (največ padavine) do puščave (najmanj padavine).

Prebivalci so po plemenu: 1. Sudanski in Bantu-črnci; 2. Hotentoti in Bušmani; 3. Malajci (Hova na Madagaskarju); 4. skupine sredozemskega plemena in sicer: a) Hamiti (Berberci, Tuareg, Somalei, Gala, Fulbe); b) Semiti (Arabci, Abesinci); c) Indoevropci (Buri, Angleži i. dr.). Čeravno trikrat tolika kot Evropa ima Afrika le 139 milij. preb. (gostota 4½).

Atlasove dežele.

Pokrajinska slika. Le 14 km široki gibraltarski preliv loči Evropo od Severne Afrike. Od tukaj do severnega afriškega skrajnika, rtiča Blanco, se razprostira skalovita strma obala, ki ima le malo globjih zarez in boljnih pristanišč. Šele južno od imenovanega rta je obrežje bolj členovito. Jugozahodno od Gibraltarskega preliva pa je morska obal plitva in obrobljena s peščenimi sipinami.

Temu delu Afrike, ki se ostro loči od ostale zemljine, daje poseben značaj gorstvo Atlasa. Začenja se blizu

31° s. š. in doseže kot Visoki Atlas višino 4700 m; potem se razcepi na Mali Atlas ali Tel na severu in Veliki Atlas na jugu; oba oklepata visoko planoto s pustinjskim podnebjem in s slanimi jezери, t. zv. šoti. Atlas se končuje na vzhodu v rtih Blanco in Bon, proti jugovzhodu ga omejujejo nižinski šoti in velike depresije. Od Tela proti severozahodu se cepi strmo pogorje Rif (od latinskega: ripa = obal), ki se končuje v mogočni osamljeni gori nasproti Gibraltarju. To goro ter Gibraltarsko skalo so imenovali v starem veku Herkulove stebre. Rif veže Atlas z južnošpansko Sierró Nevado. Atlas zaostaja glede pokrajinske lepote daleč za Alpami, ker ima poleti le malo snega in ker mu nedostaja svežega zelenja alpskih pašnikov in večinoma tudi gozdov. Že Atlas ima suho podnebje. Južno od njega pa se začinja puščava Sáhara.

Kulturna slika. Še največ padavine imajo pokrajine ob obalih Sredozemskega morja ter Atlantskega oceana. Tu je poletje suho, jesen in zima deževna (sredozemsko podnebje); tu uspevajo vobče še iste rastline kakor v Južni Evropi. Drugače pa je po suhih planotah Atlasovih. Po Atlasovih deželah prebivajo največ Berberci, potomci starih Libijcev; prištevamo jih hamitski skupini sredozemskega plemena. Po svetli polti in laseh ter po drugih telesnih lastnostih so zelo podobni Evropejcem. Berberci so dobri poljedelci, obenem pa zelo bojeviti, posebno v pogorju Rifu, kjer so bili nekđaj kot morski razbojniki (pirati) razupiti; ponekod se imenujejo K abili. V 7. stoletju so se priselili semitski Arabci, ki bivajo deloma kot nomadi v Atlasu, deloma kot poljedelci na kmetih in kot trgovci po mestih. Njihov jezik je sprejelo mnogo Berbercev. Veliko Arabcev, ki so jih nekđaj spodili iz Španije, živi sedaj v teh pokrajinah; imenujejo jih Mavre. Berberce in Arabce druží skupna mohamedanska vera, ki so ji z vso dušo vdani. Mal del prebivalcev v Atlasu pripada židom, kristjanom in črnem.

1. **Maroko** (570.000 km²). Tej deželi vladajo sultani, ki morajo od l. 1912 pripoznavati francosko po-

kroviteljstvo. Francija je deželo zasedla, jo upravlja in zastopa na zunaj. Maroko bo dobro napredoval, ker ima med vsemi Atlasovimi deželami največ prirodnih zakladov. Deželo delimo na tri pasove. Severozahodna obala do Gibraltarskega preliva je prava žitnica (posebno uspeva pšenica); više ležeče pokrajine imajo mnogo živinoreje (posebno ovac), zato izvažajo Maroko že sedaj ovčjo volno. Tretji, najvišji pas prav pod pobočjem Visokega Atlasa in Rifa pa slovi po množini južnega sadja, kakor agrumov, smokev, datljevih palm, oljk in dr.; nahajajo se tudi gozdi plutovca. Dežela ima tudi veliko rude kakor železa, bakra, svinca, srebra in zlata, a rudarstvo je še v začetkih. Prometna sredstva so bila dozdej zelo slaba; cest in mostov je malo; prve kratke železniške proge so šele nedavno zgradili (n. pr. iz španske kolonije Melille v rudokope). Podnebje je v Maroku zdravo.

Prebivalcev je $3\frac{1}{2}$ milij. Glavni mesti sta F e s¹ (71.000 prebivalcev) in Marakeš (140.000 pr.), obe v tretjem rastlinskem pasu, obdani od bujnega venca vednozelenih rastlin. Najvažnejše pristanišče ob Gibraltarskem prelivu je T a n g e r (Tandžer), ki ima svojo lastno mednarodno (internacionalno) upravo. Španci imajo že od davna več naselbin na marokanski obali, takozvane P r e s i d i o s in od 1912. tudi ves Rif, to je španski Maroko (28.000 km²). Najvažnejša naselbina je C e u t a (Se-uta), ki ima boljše pristanišče ko Tanger; največje mesto pa je T e t u a n (40.000 pr.).

Alžerija² je že od leta 1830. francoska kolonija (575.0000 km², 5,700.000 pr.). $\frac{2}{3}$ prebivalcev stanujeta v Telu, ki je dobro obdelan. Alžerija pridelala mnogo vina in je v tem oziru ena prvih dežel na zemlji (na četrtem mestu); dalje izvažajo žito in zgodnjo zelenjad, ki preskrbuje pozimi pariški trg. Po suhih Atlasovih planotah raste mnogo trave halfa (ali esparto), ki služi v različne namene, zlasti za izdelovanje papirja (največ v angleških

¹ Po tem mestu imajo znana pokrivala svoje ime.

² prihaja od arabskega: el-džezair = otoki, ker leži glavno mesto na 4 otokih.

tvornicah). Med rudninskimi zakladi stoje na prvem mestu fosfati, ki so važna gnojila.

Poleg Berbercev in Arabcev prebiva v deželi pol milijona Francozov; po mestih so Židje močno zastopani. Glavno mesto Alger (Alžé, s predmestji 200.000) ima lepo lego, je važno trgovsko mesto in pristanišče. Železnica drži iz Algera v pristanišče Oran in v Konstantine. Ob južnem robu Velikega Atlasa je vrsta dobro obljudenih zelenic, iz katerih izvažajo datlje; do nekaterih zelenic (Biskra) so zgrajene železnice.

3. **Tunezija** (125.000 km²). Vladar te dežele, ki ima naslov »beik«, je pod francoskim protektoratom. Dežela je bolj rodovitna ko Alžerija in ima 2 milij. pr. Med evropskimi kolonisti prevladujejo Lahi (do Sicilije je samo 150 km); mnogo je tudi Židov. Tunezija ima med vsemi Atlasovimi deželami razmeroma največ rodovitnih tal in je vsled tega najgosteje obljudena. Med prirodninami, ki jih izvažata dežela, so na prvem mestu fosfati (še več ko v Alžeriji), potem žito (posebno ječmen) in olje; po šotih pridobivajo mnogo soli. Že v starem veku je ta pokrajina slovela kot žitnica. Ob globokem zalivu med rtoma Blanco in Bonom je stalo cvetoče mesto Kartago, najnevarnejši tekmeec večnega Rima. Nekoliko proti jugu leži sedanje glavno mesto Tunis (160.000 pr.).

Lega mesta je prekrasna. Južno od stare Kartagine se odpira širok temnomoder zaliv; skozi ozek preliv pri Goletti se pripeljemo v 9 km dolg prekop, ki so ga napravili Francozi skozi plitvi preliv prav do Tunisa. Okolica je rodovitna; v ozadju se dvigajo vrhovi Atlasa. Mesto ima dva dela: ob zalivu je elegantni evropski del, nekoliko više, obdano od starih utrdeb, pa orijentalско mesto; posebno živahno je v bazarju, kjer so posamezne obrti ločene po ulicah.

Ob najbolj severni afriški točki so Francozi zgradili veliko vojno pristanišče Bizerte.

Sahara.

Pokrajinska slika. Saharo imenujemo pokrajino, ki se razprostira po severni Afriki preko 54 meridianov, skoro 18 širinskih stopinj in sega do treh morij. Glede velikosti (skoro

10 milij. km²) zaostaja malo za Evropo. Toda vsa ta pokrajina ni puščavna, temveč je dobra tretjina stepa, štirideseti del pa odpade na rodovitne zelenice; čez polovico je puščave. Ta ima zelo različen značaj, in sicer: a) **Skalna puščava** obsega običajno vodoravne skalne skladove, ki pa tvorijo čestokrat gorovja. b) **Kamenita puščava** je pokrajina, ki je vsa pokrita z oglajenimi kremenci. Skalovje v Sahari prepereva hitro. Ker je nebo skoro vedno jasno, so dnevi zelo vroči, noči pa mrzle in vsled teh velikih razlik v toplini (po vročih dnevih pade včasih toplina pod ničlo) se kamenje razpoči in preperi; radi pomanjkanja padavine ni rek, ki bi odplavljale preperine. Važna je v Sahari tudi razlika kamenin, iz katerih so sestavljena tla. Trše skale kljubujejo preperevanju in se ohranijo, mehke pa razpadajo. Zato vidimo ponekod v puščavi gobam ali stolpom podobne čudne tvorbe skal, takozvane »priče«, ki služijo karavanam kot kažipoti. c) **Peščena puščava** je pokrita s sipinami drobnega peska. Tu so grozote puščave najbolj očite. Veter nosi pesek po zraku, zasipava rastline in studence, nosi sipine naprej in spravlja karavane v nevarnost. Kadar zapiha vroč puščavski vihar »samum«, dobi sicer vedro nebo rmenkasto ali svinčeno barvo in zatemni solnce; z vrha sipin se kadi kakor iz ognjenika; ljudem ter živalim jemlje vid in sapo in zagrinja vso okolico v polumrak. Ker se včasih posuši vsa voda, ki jo nosijo karavane s seboj in ker obnemorejo ljudje in velblodi, pogubi samum lahko vso karavano; da bi pa naravnost zasul karavano, ni navadno. Sipine nalikujejo valovom razburkanega morja ali brazdam razoranega polja; kadar so visoke, imajo oblike ostrih grebenov, ki so na eni strani položni, na drugi prepadni. d) Bolj redka je **ilovnata puščava**; ilovnata skorja je vsled vročine razpokana v ploščnate grude.

V puščavi ni rednega deževja in plohe so redke. Ob plohi se napolnijo suhe struge z vodo in so včasih 4—15 km široke (vadi).

Skalna in kamenita puščava prevladuje bolj v zahodnem, peščena v vzhodnem delu Sahare, oba dela pa loči kot nekaka hrbtenica srednja planota, ki se vleče v smeri od severozahoda proti jugovzhodu; nad njo se dvigajo pogorja; najvišji vrh v pogorju Tibesti je 3400 m visok.

Vzhodno Saharo imenujemo Libijsko puščavo. Skozi neskončno peščeno morje se vleče dolga, pa ozka zelenica, Nilova dolina. Nadaljevanje Nilove puščave onkraj Nila imenujemo Arabsko in dalje proti jugu Nubijsko puščavo, ki se dviga polagoma proti Rdečemu morju, proti kateremu pada kot strmo golo pogorje.

Kulturna slika. Zelenice nastanejo tam, kjer stopi kak studenec ali talna voda na površino puščave. Vrsta zelenic se vleče ob južnem robu Tunezije. Mnogo zelenic ima severno-vzhodni del Libijske puščave. Nekatere teh so depresije, kakor zelenica Siva, kjer je bilo v starem veku sloveče proročišče boga Amona (Aleksander Veliki!), in Fajúm, rodovitna kotlina staroegiptovskega jezera Meris, ki pa je danes dosti manjše. Znamenite so tudi zelenice Kufra v sredini Libijske puščave.

Rodovitna tla obsegajo v Sahari majhno ozemlje, z arteškimi vodnjaki, ki dvigajo vodo na površje, skušajo danes ustvariti nove zelenice. Na ta način so Francozi v južni Alžeriji, ki že sega v Saharo, napravili 400 zelenic in po njih zasadili več milijonov datljevih palm. Obratno pa so nekatere rodovitne pokrajine ob tripolitanski meji spremenile sipine v peščene puščave, ker so jih izza Rimljanov zanemarjali. Vse zelenice v Sahari obsegajo približno 200.000 km².

Najvažnejša rastlina zelenic je datljeva palma. Tudi oljke, razno sadno drevje, zelenjava in žito uspevajo po nekaterih delih Sahare. V puščavi životarijo le slane rastline; tudi slanah jezer in močvirij je mnogo; pridobivanje soli in natrona (za milarstvo, izdelovanje stekla in za beljenje tkanin) ima ponekod gospodarski pomen. Studenci v puščavi imajo lugast okus, ki se mu pa potovalci kmalu privadijo. Starodavna karavanska pot Arabcev na velblodih drži z obali Sredozemskega morja skozi Saharo v Sudan. Posebno važno izhodišče je Tripolis. Za pot k Čadskemu jezeru računajo 65 dni, v Timbuktu 65—70 dni, polovica teh dni pa odpade na počitek. Angleži so zgradili v Nigeriji železnico do gvinejske obali, zato se vedno bolj opušča potovanje skozi Saharo. Sahara je zelo redko obljudena. V zahodnem delu prebivajo hamitski Tuareg, pristni sinovi

suhe vroče Sahare. Oni so veliki in zelo suhi, a imajo močne mišice; so vztrajni in hrabri, imajo živahno domišljijo in trdno voljo. Skoro vedno nosijo glavo ovito z omotom proti solnčnim žarkom. Iz pomanjkanja in bede postanejo čestokrat roparji in lažnjivi prekanjenci. Vere so mohamedanske. V vzhodni Sahari prebivajo slabotnejši T e d a (Tebu). Nadalje nahajamo v Sahari a r a b s k e beduine in trgovce; njih jezik vlada v obmejnih delih Sahare. V srednjem veku so uvedli v severno Afriko velblode. Tudi s potomci črnih sužnjev je prebivalstvo ponekod pomešano. Danes je največji del Sahare v f r a n c o s k i oblasti.

Ob Veliki in Mali Sirti sega Sahara do Sredozemskega morja; to je pokrajina **Tripolitanijska s Kirenajiko in Fesá-nom**. Tripolitanijska je pretežno stepa, zato je živinoreja glavni dohodek prebivalstva; najvažnejše drevo je datljeva palma in datlji so tam poglavitna hrana. Po planotah v južnem delu dežele raste halfova trava. Mesto Tripolis (65.000 pr.) ima še pristni orientalski značaj.

Kirenajika obsega večinoma apnenčasto planoto B a r k o, ki je tudi pustinja, a ima več rodovitne in obdelane zemlje, polja in gozda kot Tripolitanijska. Puščave tu sploh ni, pač pa je obilo živinoreje; važno je izvažanje ječmena. Ime ima pokrajina po slovečem mestu Kireni. V starem veku je slovela Kirenajika po rodovitnosti, a pod arabsko in potem pod turško oblastjo sta Kirenajika in Tripolitanijska propadli.

Glavno mesto je B e n g a z i (35.000 pr.). V njegovi bližini so logi z datlji, smokvami in drugim sadjem. Tu je bil po grških pravljičah »vrt Hesperid«, iz katerega je baje prinesel Heraklej zlata jabolka.

F e s á n je skoro izključno puščava z nekaterimi zelenicami. Glavno mesto M u r z u k leži blizu slanega jezera in je nezdravo; toda mimo drži v notranjščino Afrike karavanska cesta, ki nima danes več onega pomena ko nekdej, ker gre zdaj skoro vsa trgovina iz Sudana proti Gvinejskemu zalivu. Prebivalstvo teh dežel je večinoma hamitskega rodu, a govori samo arabski; vere je islamske. Italija si je l. 1911. v vojni s Turčijo vzela Tripolitanijsko in Kirenajiko in imenuje te dve deželi »L i b i a«. Ni dvoma, da se ne bi te pokrajine s skrb-

nim gospodarstvom zopet dvignile, čeravno bo pomanjkanje vode vedno oviralo napredek Tripolitanije.

Egipet z Nubijo in Egiptovskim Sudanom.

Pokrajinska slika. Skozi vzhodni del puščave Sahare se vleče kot zelenica zelena proga rodovitne zemlje; to je Nilova dolina. Nil nastaja iz dveh veletokov, iz Belega in Modrega Nila, ki se združita pri Kartumu. Beli Nil prihaja iz Viktorijinega jezera (68.000 km²). Med južnimi dotoki jezera nam je iskati pravi Nilov izvir (najbrž Kagera). Stopivši iz tega jezera tvori Nil več brzic in slapov ter teče skozi severni konec Albertovega jezera. Potem postaja širši in ploven, v kolikor ne ovirajo plovbe bujna trava in trstje, ki ga mestoma zajezuje, da preplavlja daleč svoje bregove.

Modri Nil prihaja iz jezera Tana v Abesinskem višavju; iz istega višavja priteče tudi Atbara, desni pritok Nilov. Oba tečeta po globokih debrih z velikim padcem in odvajata vsled tega ogromne množine blata iz Abesinije. Te dve reki prinašata Egiptu oni temni, rodovitni glen, ki je blagoslov te dežele. Modri Nil ima trikrat toliko vode ko Beli, toda le poleti, pozimi pa imata on in Atbara tako malo vode, da Modri Nil ne more nositi niti malih čolnov, dočim ostane od Atbare le nekaj krnic. Ko pa nastopi pomladansko deževje v Abesiniji, se spremenita oba v deroča veletoka; tako nalikujeta v marsičem hudournikom. Beli Nil ima manj vode, a skoraj vedno enako množino. Od Kartuma dalje teče Nil preko 15 vzporednikov po sami puščavi; njegov zadnji pritok je Atbara. Odtod naprej mu jemlje žgoče solnce vedno več vode, zato pojema množina njegove vode proti ustju, a vendar je ima še toliko, da si pribori pot do morja.

Med Kartumom in Asuanom je 6 znamenitih Nilovih brzic ali kataraktov. Tam, kjer si je moral Nil krčiti pot skozi trše skalovje, ni veletok ploven za velike ladje. Ob kataraktih je vsa struga posuta s skalnimi otoki; drugi katarakt je 15 km dolg, četrti nad 60 km. Ta pokrajina, kjer ima Nil na zemljevidu obliko S, se imenuje Nubija; Nilova dolina je tu 7—15 km široka. Severno od prvega katarakta se začena pravi Egipet, kjer si je veletok izkopal 20—30 km široko

dolino, ki jo omejuje na zahodu Libijska, na vzhodu Arabska puščava, ki se končuje proti Nilovi dolini kot poprečno 350 m visoko pobočje. Pri mestu Kahiri se začneja Nilova delta (22.000 km²). Reka se izliva v morje v dveh rokavih, pri Rosetti in Damietti. Ostali rokavi se končujejo v obalnih jezerih, ki jih ločijo ozki, s sipinami pokriti polotoki od morja. Taka obalna jezera, ki so po ozkih prelivih zvezana z morjem, imenujemo l a g u n e.

Kulturna slika. 1. Egipet. Brez Nilovih poplav bi bil Egipet puščava. V tropskem pasu nastopa deževje tedaj, kadar stoji solnce v zenitu in to je ob ekvatorju koncem marca; odtod potrebuje voda 3 mesce proti severu do morja. Zato začne Nil pri Kahiri v drugi polovici junija naraščati; 20. junij je oni za Egipet znameniti dan, ki ga v Kahiri odnekdaj slovesno obhajajo. Ker tropsko deževje tem pozneje nastopa, čim bolj leži kak kraj proti severu, narašča voda v isti smeri, v kateri teče Nil. Največ vode prihaja iz Abesinije. Naraščanje traja do oktobra, potem upade voda in stoji v začetku junija najnižje. Ko je dosegel Nil določeno višino, odprejo zatvornice ter napeljejo vodo v prekope in s črepalnicami preko vse dežele. Tedaj je Nilova dolina podobna jezeru, iz katerega štrle nizki griči z vasmí in palmovimi gaji. Če kaže vodomer blizu Kahire 8½ m višine, je poplava ravno primerna. Več ali pa manj poplave pomeni za poljedelstvo veliko škodo. Posebne zasluge so si stekli Angleži za enakomerno razdelitev Nilove vode. L. 1902. so dogradili iz granita nekoliko pod prvim kataraktom pri Asuanu velikanski z a t v o r n i j e z , ki je najznamenitejša vodna naprava novega veka. Sedaj grade še večjega pri Kartumu.

Jez pri Asuanu je dolg skoro 2 km, spodaj 29 m, zgoraj 7 m širok ter 37 m visok; ima 180 zatvornic, skozi katere bobni Nil ob povodnji. Od decembra naprej pa zaprejo eno zatvornico za drugo in voda se zbira v velikanskem rezervoarju južno od jeza; napolnjevanje te kotline traja 100 dni. Tako zdaj poljubno uravnavajo poplave. Od 1. marca do 1. maja ostaja jez popolnoma zaprt. V začetku maja, ko nastopi suša, ga zopet odprejo, da ne zmanjka deželi vode. Ob levem Nilovem bregu je v skale vsekan dolg prekop za ladje. L. 1909. so zgradili pri Esnehu podoben jez; razen tega sta še dva manjša bolj severno.

Ko odteče Nilova voda, sejejo; okrog našega božiča je tam vse v najlepšem zelenju. Štiri mesce potem, ko poneha povodenj, že žanjejo ozimino. Pusto, prašno in neznansko vroče je aprila, maja in v prvi polovici junija, ko je večina poljskih pridelkov požeta. Tako ima Egipet 3 letne čase: za časa poplave je jezero, vrt, kadar poganja po njivah, ki jih je poplavilo Nilovo blato, in puščava, kadar je požeto.

Prebivalstvo Egipta živi največ od poljedelstva. Poleg pšenice in koruze sade zlasti bombaž, ki ga v velikih množinah izvažajo; sade tudi riž in sladkorjev trst. Vazne so datljeve palme, ki jih ne manjka pri nobeni vasi. Papirusovega trsta, ki je bil v starem veku važen, ni več v Egiptu. Živinoreja je neznatna, ker manjka večjih pašnikov; rudninskih zakladov ni. Poleg bombaža izvažata Egipet mnogo svaljčice. Egipet je važna trgovska dežela. V tem oziru je procvit pospešila posebno otvoritev Suškega prekopa l. 1869.

Prvi načrt je napravil inženir Negrelli. Umrli je l. 1859. in delo je dovršil Francoz Lesseps. Prekop je dolg 160 km, širok je zgoraj 70—110 m, na dnu 38½ m, globok pa je sedaj 14 m. Parnik ga prevozi povprečno v 18 urah. Ponoči ga razsvetljujejo z električnimi obločnicami. Na leto ga prevozi okrog 5000 ladij. Važna za promet je Nilska železnica, ki drži iz Aleksandrije preko Kahire v Asuan.

To progo nameravajo zvezati z Nubijsko železnico Vadi Halfa-Kartum, ki jo grade dalje proti jugu v Angleško-egiptovski Sudan in ki so jo med svetovno vojno zvezali z železnico, ki je izpeljana preko kraja Sennar v Rosaires ob Modrem Nilu. L. 1909. so zgradili železnico od Berbera ob Nubijski železnici v pristanišče Port Sudan ob Rdečem morju.

Pravi Egipet računamo do 2. katarakta (pri Vadi Halfi) in obsega skoro 1 milijon km² s 13 milij. prebivalcev. Ker je v Egiptu le 34.000 km² rodovitne, obljudene zemlje in je vse drugo puščava, je gostost prebivalstva 380 na km². Egipčani so po veliki večini potomci onih starih hamitskih prebivalcev, ki so ustvarili znamenito, storadavno kulturo v Ponilju. Po večini so ubožni kmetje (felahi), ki prebivajo po revnih ilovnatih kočah. Deloma so pomešani s črnci, ki so prišli kot sužnji v deželo ter so mohamedanske vere. Bolj čistokrvni potomci starih Egipčanov so krščanski Kopti (nad 700.000),

ki prebivajo po mestih, posebno v zgornjem Egiptu. Poleg njih nahajamo arabske beduine in z raznimi plemeni pomešano moslemsko prebivalstvo večjih mest.

Skoro vsi Egipčani govore danes arabski jezik. Egipet je pripadal nekdanji Turčiji, toda l. 1882. so Angleži zasedli deželo in so jo od tedaj upravljali. Egipetovski podkralj z naslovom »kedive« je bil popolnoma odvisen od Angležev. Ti so izvršili v zadnjih štiridesetih letih v Egiptu veliko kulturno delo, tako da je danes Egipet med vsemi islamskimi deželami najbolj cvetoča pokrajina. Marca 1922. pa so proglasili Angleži Egipet za samostojno kraljestvo. Glavno mesto je Kahirra (ok. 800.000 pr.), največje afriško mesto, sedež najznamenitejše moslemske visoke šole in središče duševnega življenja v Egiptu. Nasproti na levem bregu je bilo mesto Memfis, še dalje na zahodu pa pričajo veličastne piramide pri vasi Giseh (izg.: Džize) o petisočletni preteklosti.

Aleksandrija (445.000 pr.) je prvo pristanišče. Velik del mesta ima že evropsko lice, ker prebiva tam mnogo Evropejcev. Sicer je egipčanska obala radi Nilovih naplavin za pristanišča malo prikladna. Ob severnem koncu Sueškega prekopa leži mesto Port Said, ob južnem Sues.

2. Nubija in Egipetovski Sudan južno od 2. katarakta sta od l. 1899. pod angleško-egipetovsko upravo. V Nubiji je Nilova dolina ožja in manj rodovitna kot v Egiptu, južno od Kartuma pa se razprostirajo na obeh bregovih Belega Nila velika močvirja. Sicer se nahajajo tudi zahodno od Nila nekatere pokrajine, kjer je nekaj poljedelstva, a vobče sta Nubija in Egipetovski Sudan nerodovitna in malo obljudena. Tod je zelo razširjena vrsta prosa, ki je značilna za Srednjo Afriko, uspeva pa v velikih množinah tudi v Prednji Indiji; imenuje se dura. To proso nalikuje nekoliko koruzi in lati nosijo okrogla gosta zrna. Dura ali sirk je zelo plodonosno žito, ima globoke korenine, prenaša daljšo sušo, zato je za vroče dežele velikega pomena. Važno je pridobivanje gumi-arabika v Kordofanu. Prebivalci so Nubijci, Hamiti, ki so pomešani s črnci, in Sudanski črnci; vere so vsi islamske. Nubija in Egipetovski Sudan sta upravno združena v Anglo-egipetovski Sudan.

Glavno mesto je **Kartúm**, ki je moderno zidano in sedež angleških uradov, večje pa je nasproti ležeči **Omdurmán**.

Sudan z Zgornjo Gvinejo.

Pokrajinska slika. Sudán je planota, ki se razprostira južno od Sahare nekako do 5° severne širine. Delimo ga na tri dele.

Prvi del je **Vzhodni ali Egiptovski Sudán** ob gorenjem Nilu.

Drugi del, **Srednji Sudán** je velikanska kotlina; njeno najnižje mesto leži severnovzhodno od **Čadskega jezera**. To plitvo jezero je pravzaprav povečjem močvirje, ki ga obdaja trstje, v katerem živijo sloni, nosorogi in povodni konji. V deževnem času je petkrat toliko kot bivše Kranjsko, v suhem času se pa skrči za polovico. V zadnjih desetletjih pojema njegov obseg in sedaj obstoji že iz dveh ločenih delov. Čeravno nima odtoka, je vendarle sladkovodno.

Tretji del, **Zahodni Sudán** obsega predvsem počejše veletoka **Nigerja**, ki teče najprej proti severovzhodu, a rob Saharske planote ga prisili, da zavije proti jugovzhodu. Potem, ko si je napravil pot skozi granitno pogorje v brzicah, postaja šele ob 9° s. š. za male parnike ploven in se izliva v morje v veliki delti. Njegov najvažnejši pritok je **Benue**, ki je daleč ploven za parnike in zato eden najvažnejših afriških veletokov. Med Nigerjem in morsko obaljo se razteza planota, ki presega v nekaterih delih 1000 m višine. V njenem zahodnem delu izvirata razen **Nigerja** še **Senegal** in **Gambija**. Onkraj Nigerja je **Kamerunsko gorovje**, čigar najvišji vrh presega 4000 m; v tem gorovju je več delujočih ognjenikov. Tu padejo ogromne množine deževja. V ostalem je v Sudánu tem manj deževja, čim bolj se oddaljujemo od obale, čeravno so tudi ob morju nekatere suhe pokrajine. Obal sama je malo členovita; severno od **Kap Verde** segata puščava in pustinja do morja. Od imenovanega rtiča proti jugu je obala rodovitna, zelena (odtod ime rtiča!) in tvori večinoma lagune. Blizu obale in ob rekah se širijo **tropski pragozdi**. V notranjih predelih Sudána se razteza »**savana**«, t. j. s travo porastla ravnina z dre-

vesnimi skupinami; od kolena Nigerja proti severu prehaja v stepo in puščavo. Med drevjem savan je najimennitnejši opičji kruhovec (baobob), ki ima zelo debelo deblo in bučam podobne sadove.

Kulturna slika. V Sudánu sade važne tropske rastline. Med njimi zavzema prvo mesto oljna palma. Iz njenih sadov pripravljajo jedilno olje, a služi tudi kot lasno mazilo, za mazanje kože, za izdelovanje mila in sveč ter kot mazilo za vozove. Prebivalci Zahodne Afrike pa narežejo palmova debbla in iz tekočine pripravljajo opojno palmovo vino. V bolj suhih pokrajinah ob morju sade kokosovo palmo. Olje pridobivajo tudi iz zemeljskega oreha, ki je ob obalah zelo razširjen. Ko cvet zveni, se skrivi pecelj nizzdol in zraste v zemljo, kjer oreh dozori. Važne za pridobivanje kavčuka so neke vrste lijan (plezavk) in kavčukovo drevo. Zelo priljubljeni so po Notranji Afriki kola-orehi, podobni našim kostanjem. Jako razširjena hrana Sudanskih črncev sta maniokov (iz njega delajo kruh) in jamsogomolj, ki spominjata na naš krompir. Po planotah goje duro, kavo, čaj, bombaž in kakao. Po suhih savanah notranjih predelov prevladuje vedno bolj živinoreja (konji in govedo). Slon ljubi pragozde blizu obale. Ob Senegalu in zahodni Zlati obali se nahaja zlato, v severni Nigeriji (severno od Benueja) pa so naši kositer.

Prebivalci južne polovice Zahodnega in Srednjega Sudána so Sudanski črnci, ki so deloma omikani mohamedanci, ponekod pa še divji poganski ljudožrci (n. pr. v južnem Kamerunu in v južni Nigeriji). V severni polovici bivajo mešana plemena, zlasti Fulbe, narod svetle polti in zelo nadarjen, najbrž hamitskega rodu; kot pastirji so svoj čas zasedli pokrajine od Senegala do Čadskega jezera in tod razširili islam. Iste vere so tudi Haúsa, mešanica Fulbov in Sudanskih črncev, ki so sicer podlegli Fulbom, a so še danes najboljši sudanski trgovci in v njihovem jeziku občujejo trgovci od Tripolitanije do Kameruna. V Sudánu je odnekdaj cvela trgovina, kar je pospeševalo razvoj velikih sejmov in mest. Eno najvažnejših tržišč je Timbaktu blizu Nigerja. V tem iz ilovice zgrajenem islamskem mestu se

shajajo karavane iz Maroka, Nigerije in Sudána. Poleg evropskih izdelkov prinašajo sem sol, ki manjka Sudánu.

Skoro vse te pokrajine so si razdelile evropske države. 1. **Francoske kolonije** so: skoro vsa Senegambija, peščena, nezdrava dežela, ki izvažá mnogo zemeljskega oreha; od Senegala sega francoski Sudán preko mesta Timbukta do Čadskega jezera; francoski sta še Obala slonove kosti in Dahome.

2. **Angleška** je pokrajina ob Spodnji Gambiji, dalje Sierra Leone, Zlata obala ali Ašanti, kjer se nahaja mnogo zlata in Nigerija, ki sega od Obale sužnjev preko spodnjega Nigerja in reke Benue do Čadskega jezera. Glavno mesto te bogate in precej gosto obljudene kolonije je Lagos, najvažnejše tržišče zahodne Afrike.

3. Nekdanjo nemško kolonijo Togo je prisodil »Svet petorice« v Parizu **Franciji in Angliji**, tako da dobi Anglija manjši zapadni del, vzhodni večji del pa Francija.

Ravnotako si delita te dve vevlasti nemško kolonijo Kamerun. Manjši severozahodni del upravlja Anglija, ves drugi del je dobila Francija. Ta kolonija izvažá predvsem kavčuk, palmovo olje in koščice ter kakao. Podnebje je za Evropejce nezdravo, toda prikladno za plantaže.

4. **Portugalska** ima portugalsko Gvinejo.

5. Čudna država je »**Liberija**« ob Poprovi obali. To republiko črncev so ustanovili l. 1822. ameriški človekoljubi, ki so tod naselili osvobojene črne sužnje. Njih potomci »Liberijci« so zdaj vladajoče pleme, ki je prevzetno in leno ter ne stori nič za prospeh dežele, ki je rodovitna in ima mnogo prirodnin; poljedelstvo prepušča podložnim domačim črncem, trgovino tujcem. L. 1911. so prevzele Zedinjene države ameriške nekako pokroviteljstvo nad Líberijo, ki postane polagoma njih kolonija.

Kongova kotlina in Južna Gvineja.

a) **Pokrajinska slika.** Južno od Kameruna zavije afriška obala v južno smer, kjer se razprostira Dolenja ali Južna Gvineja (Gineja). V afriško ekvatorijalno planoto je vložena velikanska Kongova kotlina, ki jo omejuje na vzhodu Vzhodnoafriško jezersko višavje, na zahodu pa zavihani rob Južnogvinejske planote.

Kongo je nekoliko krajši od Nila, a je veliko bolj vodnat in njegovo porečje je po velikosti drugo na zemlji (prvo je porečje veletoka Amazonas); ima dve izvornici v Vzhodnoafriškem jezerskem višavju: sprejema vodo plitvega Bangveolskega jezera, ki je — kakor Čadsko — zdaj večinoma močvirje, in odtok jezera Tanganjike; tam, kjer zapušča Vzhodnoafriško višavje, tvori ob ekvatorju Stanleyeve slapove. Potem teče leno, se deli na rokave ter ima nešteto sipin; tu naraste do 32, na enem kraju celo do 55 km širine. Predno se izliva v morje, prestopi rob Južnogvinejske planote v velikih brzicah in slapovih, takozvanih Livingstonovih slapovih. Ob izlivu je 11 km širok, ponekod do 300 m globok in njegova kalna voda se pozna v morju več sto km daleč.

Kongov izliv so Portugalci odkrili že v 15. stol., toda ves ostali tek je ostal še stoletja neznan. Šele Livingstone je odkril Bangveolsko jezero in zgornji Kongo, zlasti pa si je stekel Anglež Stanley (Stenli) veliko zaslugo, da je prvi prepotoval vso Afriko od Zanzibara do Kongovega ustja in pri tem odkril l. 1876./77. ves Kongov tek.

Kongova kotlina obsega radi obilega deževja in velike topline ogromne pragozde in močvirja; tako tudi Južna Gvineja. Tu ni vročina tako neznosna kakor v drugih ekvatorijalnih krajih, toda nevarnost preti Evropejcem vsled mrzlice, ki je zelo razširjena ob Kongu ter radi grozne dremavice ali mrtvice. To bolezen povzroča s svojim pikom neka muha tsetse (*glossina palpalis*). Cele vasi izumrjejo vsled te grozne bolezni, ki je najbolj razširjena ob Kongu, a sega tudi v pokrajine ob Nigerju in v Senegambijo.

b) **Kultuna slika.** Kongova kotlina in Južna Gvineja sta zelo rodovitni; najvažnejše kulturne rastline so tudi tukaj kavčukovo drevo, kavčukova lijana,

oljna palma in po otokih kakao. Po pragozdih prebivajo sloni, toda njih število pojema vsled prevelike porabe slonove kosti; ob rekah je mnogo povodnih konjev, v obalnih gozdovih med Kamerunom in Kongovim ustjem živi gorila. Po savanah je mnogo termitov; njih visoke stavbe iz prsti in sline spadajo nekako k pokrajinski sliki afriške savane. Ker glodajo leseno pohištvo in ladje, so zelo škodljivi.

Med rudninskimi zakladi teh pokrajin sta važna posebno baker in zlato. Prebivalci Kongove kotline in Južne Gvineje so Bantu-črneci, ki segajo še daleč v Južno Afriko, na Vzhodnoafriško jezersko višavje in pokrajine ob gorenjem Nilu. Sredi Kameruna gre približno črta, ki loči Bantu-črnce od Sudanskih; razlika med njimi je bolj jezikovna; telesno jih je teže ločiti. Sudanski črneci veljajo še za bolj črne in čvrstejše. Vobče so črneci krepki ljudje, le po velikih pragozdih, kjer so življenjske razmere neugodne, nahajamo telesno zaostala plemena, med njimi celo pritlikavce, kjer so moški po 1.40 m, ženske po 1.30 m visoke.

Čudno je »okraševanje« telesa pri črnih. V obraz si zarežejo ali vžgejo brazgotine, izlomijo sekalce, navadno v spodnjih čeljustih, prevrtajo ušesa, nos in celo ustnice ter devljejo vanje kolčke, obročke in plošče. Na Vzhodnoafriškem jezerskem višavju je vtikanje lesenih plošč v zgornjo ustnico pri ženskah splošna navada. Pri nekem plemenu južno Čadskega jezera nosijo ženske kline v nosnicah, velike plošče v ušesih, še večje v zgornjih in spodnjih ustnicah.

Čuti črncev so dobro razviti. Veseli jih šumna godba, pri kateri trobijo na slonokostene rogove in razbijajo po bobnih. Bobni jim služijo tudi kot nekak brzozjav. Za različne zvoke, ki jih proizvajajo na boben, imajo fin posluh in tako naznanjajo v boju in v miru raznovrstne vesti na daljavo. Duševne zmožnosti črncev niso neznatne in zlasti imajo poseben dar za jezike. Napor in bolečine prenašajo lahko, le proti mrazu so zelo občutljivi; kot delavci pod nadzorstvom belokožcev so porabni, le vztrajnosti jim manjka. Naseljeni črneci se bavijo z živinorejo in poljedelstvom, toda na preprost način. Pluga ne poznajo in zemljo rahljajo z motiko, ki je navadno železna, včasih tudi lesena. To delo prepuščajo ženam. Gnojenje jim je neznano, zato morajo čestokrat spreminjati polje; moški poiščejo nove prostore in jih oedijo. Kruha ne znajo peči, njih »kruh« je podoben polenti. Največ

sejejo duro, bob in banane; tudi maniokov gomolj in turščica sta razširjena. Opojno pijačo delajo iz prosa, banan ali palmovega soka. Radi kadijo konopljo. Za obrtnost imajo črnci dosti smisla. Zelo razširjeno je lončarstvo in posebno krasne so njih lončene pipe. Njih pletenine, posebno slamnate preproge, so zelo čislane. Že izdavna vlivajo lepe predmete, kakor bodala in posode iz železa in bakra. — Oblika koč je različna; najbolj običajne so polokrogle, ulnjakom podobne koč. Prožne veje postavijo v krogu, zgoraj jih zvežejo in to ogrodje zamašijo s travo, slamo in dračjem in zamažejo z ilovičo. Te koč so 3—10 m široke in jih je lahko prenašati z enega kraja na drugega; tako se sele cele vasi brez težave. Ponekod imajo koničaste koč, ki stoje na okroglih zidovih; najdejo se tudi četverokotne stavbe. Trgovina je bila pri afriških črncih od nekdanj razvita; sejmi so tem večji, čim dalje gredo proti severu. Denarja v evropskem pomenu še do novejšega časa niso poznali. Prodajali so svoje izdelke za steklene bisere, za platno, ki so ga merili na vatle, za pletene preproge in za kavri-polže; ta vrsta »denarja« je še običajna od Senegala preko Arabije do Japonskega. V novejšem času se vedno bolj udomačuje kovani denar; po Severni in Srednji Afriki ter po južni Arabiji so posebno razširjeni tolarji cesarice Marije Terezije z letnico 1780, ki jih kujejo sproti na Dunaju in v Ženevi.

Prvotna vera črncev je bil fetišizem. Fetiš je kak predmet, kakor kamen, štor ob poti, okostje. Tak predmet ima baje v sebi nadnaravno moč; v njem ali v njegovi bližini biva duh, ki ima velik vpliv. Naklonjenost tega boga si pridobi črnce, ako daruje fetišu. Med temi duhovi in človekom posredujejo čarovniki obeh spolov, ki morajo delati dež in zdraviti bolezni. Pri tem pa ne rabijo zdravil, marveč si izberejo koga kot povzročitelja bolezni, posebno kakega sužnja. Tega nesrečnika potem mučijo in umore ali pa mora prestat nevarne poskuse, ki naj dokažejo, ali je res kriv. Tako imajo čarovniki grozno oblast in povzročajo mnogo krivic. Delovanje čarovnikov, lov na sužnje in ljudožrstvo ali kaniibalstvo, ki je razširjeno še po nekaterih delih Nigerije in Konga, so najbolj žalostne strani v življenju črncev. V tem oziru blagodejno vplivajo krščanski misijonarji med Bantu-črnci, med Sudanskimi pa je islam tako močan, da se krščanstvo le malo širi.

Kongova kotlina in Južna Gvineja obsegata naslednje kolonije:

1. **Francoski Kongo** z rudniki bakra, srebra, svinca in cinka; Francozi ga skupaj s pokrajinami jugovzhodno od

Cadskega jezera imenujejo »Francosko ekvatorijalno Afriko«.

2. **Belgijski Kongo** (2,365.000 km², 15 milij. prebivalcev). Nekaj let potem, ko je Stanley odkril Kongov tek, je belgijski kralj Leopold II. z njegovo pomočjo ustanovil »Kongovo državo«, ki ji je sam zavladal. Po njegovi smrti l. 1909. je postala ta velika pokrajina belgijska kolonija. Belgijski Kongo je bogata dežela, ki vidno napreduje. Posebno izvažajo kavčuk in slonovo kost. Veliko prihodnost ima pokrajina Katanga v najjužnejšem delu kolonije z bogatimi rudniki bakra. Pomen Belgijskega Konga bo še bolj zrastel, ko bodo vsi deli dežele po železnicah dostopni. Najvažnejša prometna cesta je Kongo sam, po katerem plovejo parniki; le ob Livingstonovih in Stanleyevih slapovih je plovba nemogoča, tam pa so zgrajene železnice, ki obidejo brzice.

3. Španski Rio Muni ali **Španska Gvineja** in 4. **Portugalska Angôla**, ki spada že deloma k Južnoafriškemu višavju in ima nezdravo, malo rodovitno obal; višavje v notranjščini ima obilo dežja in daje kavčuk, slonovo kost, palmovo olje in tudi nekaj rudnin, kakor zlato, baker, železo, petrolej in sol.

Vzhodnoafriško višavje.

a) **Pokrajinska slika.** Vzhodnoafriško višavje se dviga vzhodno od Kongove kotline in sega od Zambezija na jugu do Rdečega morja na severu. Povprečno je 1000 do 1200 m visoko. Delimo ga na tri dele.

a) Vzhodnoafriško jezersko višavje, ki ga preseka dvoje udorov: 1. osrednjeafriški vzdolžni udor, v katerem ležita Albertovo in Tanganjika jezero, in 2. vzhodnoafriški vzdolžni udor, ki gre od jezera Njasa preko Rudolfovega jezera, ki nima odtoka, ob vzhodnem robu Abesinskega višavja skozi Rdeče morje do Jordanova vzdolžnega udora. Viktorijino jezero leži izven obeh udorov.

Skozi ta dva udora je privrela iz notranjščine zemlje ognjeniška kamenina, zato nahajamo blizu udorov velike,

sedaj ugasle ognjenike. Taka sta Kilima Ndžara (5900 m), najvišja afriška gora, ki ima tri vrhove (najvišji je široka kopa Kibo, ki nosi mogočen leden plašč) in Kenia (5100 m); 5600 m visoki Ruvenzori ni ognjenik.

b) Iz prodornin obstoji tudi 2—3000 m visoko Abesinsko višavje, ki pada na vse strani zelo strmo in se dviga ponekod preko višine 4000 m. Globoke debri, divji hudourniki in čestokrat mizaste ali stopičaste gore ustvarjajo čudovite velegorske oblike.

c) Vzhodno od drugega vzdolžnega udora se razprostira Somalija, enolično višavje, ki se polagoma znižuje proti morju. Ves vzhodni rob Vzhodnoafriškega višavja spremlja nižina, ki je mestoma precej široka. Somalija se končuje z rtičem Ras Hafunom. Večji del Vzhodne Afrike pripada Nilovemu porečju, posebno Abesinija in Viktorijino jezero. Tanganjika pošilja svoj odtok h Kongu, Njasa k Zambeziju. Nižine ob vzhodni obali imajo zelo vroče podnebje in razen Somalije mnogo padavine. Planote v notranjščini so bolj hladne in tem bolj suhe, čim bolj so oddaljene od obale, izvzemši pobočja visokih vulkanskih gora. Obal ima bujno tropsko rastlinstvo, notranji predeli pa so pustinje s savanami, kjer rastejo v malih skupinah posebno opičji kruhovec in takozvane marelaste akacije (s košatimi vrhovi in prekrasnim rdečim cvetjem). Ponekod pa prehajajo zelene savane v kamenito puščavo.

b) **Kulturna slika.** Vzhodnoafriške stepe so nekdam slovele po ogromni množini živalstva, n. pr. po slonih, ki prihajajo po pragozdih ob pobočju Kilima Ndžara do višine 3500 m, po antilopah, zebrah, žirafah, levih, nosorogih in šimpanzah. Toda vsled lovske strasti Evropejcev in vsled živalske kuge pojema to bogastvo zelo, posebno se je skrčilo število slonov, zeber in žiraf; nevaren škodljivec je muha tsetse, ki uničuje s svojim pikom cele črede, tako da beže pred njo prebivalci celih pokrajin. Po Vzhodni Afriki so tudi zelo razširjeni termiti in kobilice.

Prebivalci v južnem delu Vzhodne Afrike so Bantu-črnci, v severnem pa Hamiti (Somali in Gala v abesinskem višavju in sosednjih pokrajinah) in Semiti. Od starodavnih

časov prihajajo arabski trgovci v ta del Afrike, zato je tam mnogo arabskih posestnikov in trgovcev. Nekdaj so bili Arabci razupiti zaradi kupčevanja z črnimi sužnji, a Evropejci so zatrli to trgovino. — Mohamedanski Suaheli ob obali angleške vzhodne Afrike govore mešanico arabskega in bantu-jezika; njih jezik je občevalen jezik v velikem delu ekvatorijalne Afrike.

1. **Abesinija** (Habeš ali Etijopija) v obsegu 1,100.000 km² z 8 milijoni prebivalcev je danes poleg Liberije edina neodvisna država v Afriki. Ker je naravna gorska trdnjava, lahko kljubuje sovražnikovim napadom. Prebivalci so Abesinci in Gala. Že v 4. stoletju so sprejeli krščansko vero in jo zvesto ohranili tudi tedaj, ko je islam preplaval vso severno Afriko. Abesinsko krščanstvo je v zvezi s koptskim v Egiptu, kjer posvečujejo vsakokratnega patrijarha. Krščanstvo Abesincev se razodeva bolj v vnanjostih, manjka mu pa pravega vpliva na mišljenje in čuvstvovanje naroda.

Vladar se imenuje »neguš negesti« (kralj vseh kraljev) in vlada absolutno. Bojeviti Abesinci so še malo omikani, toda poleg starodavnih afriških šeg najdemo tudi že znake evropskega napredka. V zadnjih desetletjih je dežela v mnogem oziru napredovala. Prebivalstvo se bavi s poljedelstvom in živinorejo in izvažajo največ kavo, kože, slonovo kost, gumi arabikum, vosek in zlato; v novejšem času sade tudi mnogo bombaža. Pokrajina K a f a v južnozahodnem delu Abesinije je pradomovina kavovca, iz katerega obstoji vsa spodnja rast gozdov. Iz Kafe so arabski trgovci kot romarji preoblečeni vtihotapili prve kavovce v Moko. V Kafi so jih pozneje zane-marjali, šele sedaj kavo zopet izvažajo in prebivalci te pokrajine plačujejo tudi davek v kavi.

Kavovec je 4—6 m visok grm ali drevo z vednozelenimi, lesketajočimi se listi. Njegovo cvetje je belo in duhti kakor jazmin. Sad je podoben črešnji, lupina obsega po dvoje kavimih zrn, ki sta s ploščasto stranjo obrnjeni drugo proti drugemu. Kava je bila pri mohamedanih že davno priljubljena, a v srednji Evropi se je razširila koncem 17. stol. Danes izvažajo največ kave Brazilija.

Glavno mesto Abesinije je Addis Abeba (= novi cvet), ki ima blizu 50.000 pr. Mesto je bilo ustanovljeno šele

l. 1893. in leži v višini Grintovca (2440 m). Borne okrogle koče se vedno bolj umikajo lepim zidanim stavbam in poleg kačavan z mulami vidimo po ulicah cestno železnico in avtomobile. Glavno mesto je z Džibutijem in Masauo zvezano po brzojavu, s prvim tudi po železnici.

Poskuse Lahov, ki so hoteli iz Eritreje širiti svojo oblast v Abesinijo, je Menelik II. l. 1896. pri Adui odbil. Tudi del Somalije pripada negušu. Krvna osveta je tukaj še zelo razširjena; z ujetimi sovražniki ravnajo Abesinci kruto in vobče vlada velika nenravnost. Vsak Abesinec nosi okoli vratu modro svilnato vrvico, ki mu jo obesijo po krstu. Čudna je navada, da si izpulijo obrvi in si jih potem napravijo z modro barvo. Lase si mažejo v obrambo proti solnčnim žarkom in mrčesom z maslom. Solnčniki so splošno v rabi. Preko ram nosijo moški in ženske rute, ki jih potegnejo nazaj, kadar koga pozdravijo. V vzhodni Abesiniji plačujejo s solnatimi palčicami.

2. **Laška Somalija** obsega ponajveč puščave in stepe; ponekod so tla ugodna za bombaž.

3. **Britanska Somalija** je rodovitnejša, izvažata zlasti kavo, kadilo in gumi arabikum.

4. **Francoska Somalija.** Ker obvladuje Anglija z azijske strani preliv Bab-el-Mandeb (glej stran 35.), je Francija zasedla kos nasprotne afriške obale. Pokrajina je sicer nerodovitna, ima pa zelo važno pristanišče Džibuti, odkoder drži železnica v Abesinijo, kjer je bila l. 1915. zgrajena do glavnega mesta Addis Abebe; tako je Džibuti hkrati pristanišče za Abesinijo in izvažata največ kavo.

5. **Eritreja** (starogrško ime za Rdeče morje) je laška kolonija. Najvažnejše pristanišče je Masaua, zelo vroč in nezdrav kraj, odkoder vodi železnica v notranjost proti Abesiniji, s katero ima živahne trgovske zveze. Kot pristanišče je danes Port Sudan (gl. str. 82.) važnejši.

6. **Britska Vzhodna Afrika** (2 milijona km², 14 milijonov prebivalcev). Od obale (Mombaza) gre železnica do Viktorijinega jezera. Najvažnejše vzhodnoafriško tržišče je Zanzibar na otočiču blizu obale. Arabski sultan tega mesta je pod angleškim varstvom. Mesto ima živahno trgovino z Indijo, zato je v Zanzibarju mnogo bogatih indijskih trgov-

cev; poleg Indov prebivajo tu posebno Arabci. Zanzibar (nad 100.000 pr.) je najvažnejše svetovno tržišče za žebice, ki jih sade na otoku v velikem številu. Vzhodna Afrika izvaža razen obilnih rastlinskih tudi živalske proizvode (rogove nosorogov, kože, zobe povodnih konjev).

7. Nekdanjo nemško Vzhodno Afriko je prisodil »Svet petorice« Angliji, ki je skrajni severozapadni košček odstopila Belgiji, tako da gre ta del meje med Belgijskim Kongom in angleško kolonijo od vzhodne obali Tanganjike pri $4\frac{1}{2}^{\circ}$ j.š. približno do kolena Kagere, zapadnega pritoka Viktorijinega jezera. V tej Vzhodni Afriki vodi železnica od pristanišča Daressalama ob Indijskem oceanu do Kigome, kraja na severnem koncu Tanganjike (železniška zveza med morjem in Tanganjiko) in, ker drži od Albertvilleja (ob zapadni obali Tanganjike) železnica do plovnih Kongovih voda, je s tem ustvarjena važna zveza preko vse afriške celine, tako da prideš od Daressalama deloma po železnici, deloma s parniki do Banane ob izlivu Konga v Atlantski ocean.

Južnoafriško višavje.

a) **Pokrajinska slika.** Južna Afrika je veliko višavje, ki se spušča proti morju v stopicah, ločenih po visokih obrobnihih pogorjih. Prva teh stopic (od severa proti jugu) je Velika Karroo (Karú), druga Mala Karroo. Planote so zelo suhe, trave ni tam in uspeva le malo grmovje, ki je po 1 m in več narazen. Proti vzhodu ni stopic, tam pada rob Južnoafriške planote neposredno proti obrežni nižini ter tvori Zamjewe gore (do 3700 m), najvišji del južne Afrike (Holanci so jih imenoval Drakensberge). V tem gorovju izvira Oranje s pritokom Vaalom (= žolta reka). — Južnoafriško višavje je vobče zelo enolično; tuptatam štrle iznad planote mizaste gore ali pa skalnate glave kot ostanki trših kamenin, ki so nekdam krile sedanje površje. Južnoafriška planota se znižuje proti severu in zahodu. Na obeh straneh južnega povratnika od reke Oranje do jezera Ngami se razprostira Kalahari. Ta kotlina je v južnem delu puščava. Njen

pesek je navadno rdeč in tvori velike sipine; med njimi so ponvaste plitvine in sicer rdeče, kjer je sam pesek; kjer se pa zbira sol na dnu, so bele. V srednjem delu pa je stepa, v kateri raste trava navadno v šopih med goličavami. Zelo razširjene so nizke listnate rastline s korenikami, ki imajo po več gomoljev, od katerih so nekateri tako debeli ko moška glava. V njih se zbira vlaga in zato jih prebivalci Kalahare izkopavajo, da jim služijo za hrano. Najbolj čudna rastlina v srednji Kalahari je vodna melona, ki pokriva v nepregledni daljavi vso stepe, kadar je več deževja, kar pa je zelo redko, včasih po več let ne. Ljudje in živali slastno uživajo te melone. Severna Kalahari obsega velika močvirja, med njimi jezero Ngami, ki se je — kakor Čadsko — skoro popolnoma posušilo in je le še veliko s trstjem zarastlo močvirje.

Po vzhodnem delu Južnoafriškega višavja teče Limpopo; v teh pokrajinah je muha tsetse zelo razširjena. Severnovzhodno mejo višavja tvori Zambezi, ki spominja po obliki in po dveh večjih brzicah na Kongo. Med najznamenitejšimi in največjimi slapovi na svetu so Viktorijin in ob gorenjem Zambeziju (vodna moč 36 milij. konjskih sil).

1800 m široki veletok pada čez 120 m visoko steno v 50 do 100 m ozko deber. Slap se deli na 5 delov, nad katerimi se praše drobne kapljice 300 m, pri veliki vodi do 1000 m visoko. Domačini črnci imenujejo ta slap »kadeča se voda, bobneči dim ali kadeči se grom.« Pred izlivom sprejema še odtok Njasa — jezera.

b) **Kulturna slika.** Vetrovi, ki prinašajo dež, prihajajo v Južni Afriki od Indijskega oceana. Zato ima vzhodna obala zadosti deževja in, ker jo obliva gorak morski tok, še tropsko rastlinstvo. Notranji predeli višavja pa trpe sušo in so stepe, deloma celo puščave.

Ker voli dobro prenašajo suho podnebje, so v Kalahari, pa tudi po ostali Južni Afriki vozovi z upreženimi voli običajni. V novejšem času delajo poskuse z velblodi, ki so se obnesli.

Zahodna obala je pa suha in hladna. Ker je Južnoafriško višavje vobče zelo visoko in ker leži večinoma že v južnem zmernem pasu, zato lahko obdelujejo potomei Evro-

pejcev polje, se bavijo z živinorejo ter tvorijo tu stalno naseljeno prebivalstvo.

Najstarejši prebivalci Južne Afrike so **Bušmani**. Nekdaj so bili daleč naokoli razširjeni, a danes jih je ostalo le malo število od južne Kalahari in ob njenih robovih do severovzhodnega Transvaala.

Spadajo k najmanjšim plemenom na zemlji, so le 1'44 m visoki, zelo svetle polti, z redkimi kodrastimi lasmi, ki tvorijo na glavi posamezne šope, z malimi ušesi brez mečic; koža je ohlapna in dela gube. Njih jezik ima tleskajoče glasove. Zdaj so razupiti roparji in ubogi lovci ter zeliščarji, ki izvrstno prenašajo vse neprilike puščave. Z obéudovanja vredno vztrajnostjo iščejo vodo v Kalahari, čestokrat navrtajo trda tla in s trstikino cevjo izsesavajo kapljice talne vode, ki je več metrov globoko v zemlji, ter jo skrbno spravljajo v nojeva jajca. Navzlic vsem neprilikam bornega življenja dosežejo visoko starost. Kot lovci antilop kažejo veliko spretnost. Koč nimajo; nekdam so prebivali po skalnih duplinah, ki so jih okraševali z risbami, sedaj pa spe za grmovi, ki jih zvežejo na gosto, da se zavarujejo proti vetrovom.

Borna Kalahari je ostala Bušmanom, v rodovitnejših pokrajinah južno od Oranja pa so skoro popolnoma izkrjaveli v bojih z evropskimi kolonisti. Sosedje Bušmanov so **Hotentoti**,³ ki so tudi svetle polti, imajo enake šopaste lase in v svojem jeziku tudi tleskajoče glasove, a so mnogo večji; bavijo se z živinorejo in prebivajo po kočah. — Večina prebivalstva Južnoafriškega višavja pripada Bantu — črnecem. Najbolj znani so bojeviti **Kafr**i, najbolj odločni in najčvrstejši izmed vseh Bantu; eden njihovih rodov so **Zulu**. Radi ugodnega podnebja se je v Južni Afriki stalno našelilo mnogo Evropejcev, zlasti **Burov** in **Angležev**.

1. Zedinjene države južnoafriške ali Južnoafriška Unija (skoro 4 milij. km², 9·8 milijonov prebivalcev). Že l. 1291. sta dva Genuzeza (brata Vivaldi) prvič objadrala Južno Afriko, a to važno odkritje so pozabili in l. 1486. je Portugalec Jernej Diaz dosegel rtič, ki ga je nazval portugalski

³ Ime pomeni »jecljavce«; tako so jih zaničljivo imenovali holandski kolonisti, ki niso razumeli njih čudnega jezika.

kralj: »Rtič dobre nade«.⁴ Prvo naselbino je tu ustanovil l. 1652. neki holandski zdravnik, utemeljitelj sedanjega mesta Capetown (Kejptavn = kapsko mesto). V bližini so se naselili vrli holandski kmetje, takozvani Buri (= nemški Bauern); pridružili so se jim Francozi in Nemci, ki so pa pozneje sprejeli burski jezik, holandsko narečje. Tudi Angleži so se naseljevali blizu Rtiča dobre nade in l. 1795. so se polastili Capetowna z okolico. Buri so se preselili s svojimi vozovi v Natál in ko so jih tudi tukaj Angleži izpodrinili, so ustanovili dve republik: Oranje (južno od Vaala) in Transvaal (na desnem bregu Vaala). Ko so v Transvaalu odkrili bogate zlate žile, so se skušali Angleži polastiti obeh burskih republik; vnela se je triletna burska vojna (1899—1902), v kateri so Buri po junaškem boju omagali. Nekaj let pozneje so se prejšnji sovražniki spravili in od l. 1910. so angleške kolonije združene v »Zedinjene države južnoafriške«, ki imajo posebnega generalnega guvernerja v Pretoriji in državni zbor v Capetownu; angleščina in holandsčina sta enakopravna jezika. Te države so: Kapska kolonija, Natál, Oranje, Transvaal in dežele pod upravo guvernerja: Bečšana, Rhodezija in nekdanja nemška Južnozapadna Afrika.

V Zedinjenih državah južnoafriških uspeva izvrstno pšenica; na dobrem glasu je kapsko vino; v Natalu so tla ugodna za sladkorni trst.

Velik pomen ima živinoreja, posebno ovčarstvo, ki je po deželah s suhim podnebjem zelo razširjeno; važna je tudi kozjereja. Glede krotkih nojev je Kapska kolonija prva dežela na zemlji; izvažata 25 krat toliko nojevih peres ko ves ostali svet. Divji noji se nahajajo samo še v Kalahari, krotke goje največ v Karroo.

Glede pridobivanja zlata je Transvaal med vsemi deželami zemlje na prvem mestu; nad tretjino vsega zlata izkopljejo tu in v sosedni Rhodeziji (ob Witwateru).

⁴ Najjužnejša točka Afrike je rtič Iglica (Agulhas), imenovana tako zato, ker so Portugalski opazovali, prišedši tja, ponehanje deklinacije magnetne igle.

Največji rudniki so blizu Johannesburga. Kapska kolonija slovi po demantih, posebno blizu Kimberleya; tudi premoga je dosti. Zlato, demanti, volna in nojeva peresa so najvažnejši za izvoz.

Med prebivalci Zedinjenih držav južnoafriških je le dobra petina belokožcev; ostali so skoro vsi črnci.

Glavno mesto Kapske kolonije je Capetown (s predmestji 207.000 pr.), sedež državnega zbora. Mesto ima slikovito lego na vznožju »Mizastegore« (skoro tako visoka kot Krim pri Ljubljani!). Največje mesto v Natalu je Port Natal⁵ (= Božično pristanišče) ali Durban.

V državi Oranje je glavno mesto Bloemfontain, v Transvaalu pa Pretoria sredi prijaznih zelenih gričev, sedež generalnega guvernerja. Največje južnoafriško mesto je pa Johannesburg (288.000 pr.) blizu največjih zlatih rudnikov; ustanovljeno je bilo šele l. 1886.

Okolica je zelo pusta. Evropski del Johannesburga je velikomesten, oni del pa, kjer prebivajo Kafri, je zelo nečeden. Ti so si tam postavili umazane kočice iz lesa in pločevine, ki so jo pobrali po smetiščih; zato imenujejo ta del »pločevinasto mesto«. Med delavci v zlatih rudnikih je mnogo Kitajcev. V Johannesburgu je nad polovico belokožcev, v Capetownu pa so v manjšini.

2. Ostale **britske kolonije** v Južni Afriki. Angleška posest sega kot klin od južnega afriškega rtiča do Tanganjike. Največja kolonija izven Zedinjenih držav je Rhodesija, imenovana po nekdanjem brezobzirnem, duhovitem upravitelju Kapske kolonije Rhodesu. To veliko ozemlje je zelo ugodno za poljedelstvo, še bolj pa slovi po bogatih zlatih rudnikih; tudi svinec in cink se nahajata tu v veliki množini (odkrili so tudi premog in našli demante). Angleži grade železnico iz Capetowna v Kairo, ki bi premerila vso Afriko od juga proti severu. Od Capetowna je že zgrajena preko Zambezija, ki ga križa blizu Viktorijinih slapov, do belgijskega Konga, dalje bo držala

⁵ lat. natalis = božič; ob tej obali je prezimoval Vasco da Gama 1497. leta.

skozi rudnato pokrajino Katango ob zahodni obali Tanganjike (zveza z Ugandsko železnico) k Belemu Nilu, kjer so jo od severa že zgradili preko Kartuma na jug.

3. **Portugalska Vzhodna Afrika ali Mozambique** ima močvirnato, vročo in nezdravo, toda zelo rodovitno obalno nižino, odkoder izvažajo obilo tropskih prirodnin (kavčuk, sladkor, kopro i. dr.). Kolonija je gosto obljudena, njeni prebivalci so Kafri. Največje mesto Lourenco Marques (Lorensu Markiš) ob zalivu Delagoa je izvozišče za Transvaal, kamor drži železnica (najkrajša zveza te dežele z morjem). Angleži store mnogo za gospodarski napredek Portugalske Vzhodne Afrike; z njihovim denarjem so gradili tudi železnice v tej koloniji. Ena je transverzalka, ki drži iz Beire ob Mozambiškem prelivu do Bulawayo, kjer doseže železnico Capetown-Kahira, ki je zgrajena že do Bukami, kraja ob plovnem gornjem teku Konga v pokrajini Katanga, tako da je mogoče sedaj tudi iz Capetowna in Beire po železnici, deloma po Kongu prepotovati vso južno in srednjo Afriko do Banane ob Kongovem izlivu; ta zveza ni samo političnega, marveč tudi velikega trgovskega pomena.

4. Nekdanjo nemško **Južnovzhodno Afriko** je dobila Južnoafriška Unija. V tej pokrajini se razprostira ob obali 50—90 km široka puščava; obrežje je malo pristopno, najboljše pristanišče »Kitov zaliv« je bilo že prej angleško.

V tej puščavi raste čudovita rastlina »Welwitschia mirabilis«. To pritlikavo drevo ima debeli repi podobno, spodaj stisnjeno deblo, ki meri v obsegu 1—4½ m, a štrli le 10—20 cm nad zemljo. S tega debela visi dvoje velikanskih kakor usnje debelih listov, ki se vijeta kakor polipa 2—3 m daleč po tleh; njuni konci so razcefrani. Welwitschia ne pože ne mobenega drugega lista.

Vzhodni del kolonije je planota. Podnebje je zmerno; le v najbolj severnem predelu, ki sega do Zambezija, je tropsko. Važni so rudninski zakladi. V zahodni puščavi berejo demante, na planoti se nahaja mnogo bakra in ko-

* Imenovana po botaniku dr. Frideriku Welwitschu iz Gospe Svete pri Celovcu.

sitra; lomijo tudi izvrsten marmor. Kolonija je zelo redko obljudena. Na severu prebivajo bojeviti Herero, ki spadajo k Bantu-črncem, na jugu Hotentoti. Belokožci se naseljujejo v vedno večjem številu.

Najvažnejši afriški otoki so:

a) V Atlantskem oceanu:

1. **Otočje Madeira** obsega glavni otok istega imena in nekaj otočičev. Večji del otočja je vulkanski, podnebje je oceansko z milo zimo in ne prevročim poletjem. Zato je Madeira gosto obljudena in priljubljeno zdravilišče za bolne na pljučih. Slovi tudi po izvrstnem vinu. Madeira je portugalska provinca. Prebivalci so Portugalci.

2. **Kanarsko otočje** obstoji iz 7 otokov, ki so jih zaradi milega podnebja in nenavadno bujnega rastlinstva že v starem veku proslavljali kot »srečne otoke« (insulae fortunae). Najvišja gora je Pico de Teyde (= vrh pekla, 3700 m) na otoku Tenerife; imenujejo jo tudi Pic de Tenerife. Kakor vsa pogorja je tudi ta gora vulkanska; po 111 letih je začela l. 1909. nepričakovano zopet delovati. Ta ognjenik, ki se z bujno zelene obale vzdiguje preko meje večnega snega, je ena najlepših gora na zemlji. Na pobočju je znamenit observatorij (postaja za vremenska opazovanja). Tudi Kanarski otoki so obiskovana zimska zdravilišča. Poleg drugega južnega sadja uspevajo tam posebno banane. Po gozdovih je mnogo sivkasto zelenih kanarčkov, ki imajo po otokih ime. Šele udomačeni v Evropi dobivajo žolto barvo. Otočje pripada kot provinca Španiji in je gosto obljudeno; jezik je španski. Po otoku Hierro, napačno Ferro (ital.) so nekdam šteli meridiane.

3. **Kapverdski otoki** (= otoki Zelenega rtiča) so tudi vulkanski. Tu je podnebje že tropsko in za Evropejce neugodno; prebivalci so največ črnci. Otočje je portugalsko. — Vsa tri otočja so važna radi lege ob poti v Južno Afriko in Južno Ameriko kot skladišča za premog, ki se potrebuje za parnike in kot izhodišča prekmorskih brzojavov (kablov).

4. Od štirih vulkanskih **Gvinejskih otokov** sta dva španska, dva portugalska. Otoki so zelo nezdravi, a rodovitni (plantaže kave in kakava); prebivalci so črnci. Največji je španski otok **Fernando Poo**, najvažnejši pa portugalski **S. Thomé**, ker pridela toliko kakava, da je glede množine na četrtem mestu na svetu.

5. Vulkanski otok **Sv. Helene** (tako imenovan, ker je bil odkrit na dan sv. Helene 22. maja 1502.) je angleški; važen je kot postaja za lovce na kite. Na tem otoku je umrl 1. 1821. **Napoleon I. Ascension** je tudi oceanski otok z milim podnebjem.

b) V Indijskem oceanu:

1. **Madagaskar**, nekoliko večji ko Francija, je po velikosti četrti otok na zemlji, ima pa le 3 milijone prebivalcev. Po otoku se vleče pogorje, ki pada v terasah proti morju, posebno strmo na vzhodu. Podnebje je vroče in vlažno, vsled tega je otok rodoviten, a v obalnih pokrajinah zelo nezdrav, ker je po močvirjih mnogo moskitov (mušic), ki širijo mrzlico. Glede rastlinstva in živalstva kaže več podobnosti z Indijo ko z Južno Afriko. Afriških živali, kakor navadnih debelo-kožcev, antilop in opic ni, pač pa nahajamo tu **lemure** ali **polopice**, ki so razširjene deloma tudi v Indiji in Novi Gvineji; tudi ptice spominjajo na Indijo. Krokodilov in podgan je ogromno, kobilice pa služijo prebivalcem za hrano. Dvoje glavnih plemen prebiva na otoku: na zahodu so **Bantu-črnci**, na vzhodu pa prebivajo **Hova**, ki so malajskega plemena. Po veri so kristjani ter slove po spretnosti v izdelovanju svilnatih in volnenih tkanin in slamnjač iz trave. Madagaskar je pod francoskim pokroviteljstvom. Glavno mesto je **Tananarivo** (60.000 pr.). Izvaža posebno kavčuk, zlato, kože, govejo živino in rafijo, t. j. lubje neke palme, ki služi posebno vrtnarjem in vinogradnikom za vezavo.

2. Vzhodno od Madagaskarja so **Maskareni**. **Réunion** (Reünjon) je francoski, **Mauritius** angleški. Na obeh otokih sade posebno sladkorni trst. **Réunion** izvaža mnogo vanilije, še več pa Madagaskar in

Komori, otočje med severnim robom Madagaskarja in Afriko.

Vanilija je bršljanu podobna plezavka, ki ljubi vlažna tla pragozdov. Kadar so ozke in dolge glavice požete in posušene, postanejo temnorjave in se pokrijejo z malimi kristalnimi iglicami, ki imajo znani prijetni duh vanilije. Domovina rastline je Mehika.

3. **Zanzibar** glej str. 93.

4. **Amiranti** in **Seychelli** (Sešéli) so angleški otoki na severovzhodu od Madagaskarja.

5. Nasproti rtiču Guardafui otok **Sokótra**, tudi angleška posest.

Ponovitev.

1. Kakšna je navpična oblikovitost Afrike? Ponovi afriške kotline! Kje so depresije? Naštej najvišje vrhove!

2. Ponovi afriške veletoke! Zakaj je ostala notranja Afrika dolgo neznana? Kateri veletok ima največje porečje? Imenuj večja jezera!

3. Kateremu podnebnemu pasu pripada večji del Afrike? Kje ima Afrika zmerno podnebje? Kje pade v Afriki največ dežja?

4. Pokaži pokrajine, kjer so pragozdovi, savane, stepe, puščave! Ponovi najvažnejše afriške kulturne rastline!

5. Kaj služi v severni Afriki kot občilo, kaj v južni in kaj v notranji? Je mogoče prepotovati Afriko z železnico, oz. s parnikom in po kateri poti?

6. Naštej prebivalce Afrike po plemenih in skupinah! Kateri so enobožci in kateri mnogobožci?

7. Katere so samostojne afriške države? Katere evropske države imajo v Afriki svoje kolonije in kje?

Evropa

Splošni pregled.

Imenuj skrajnike, določi lego, meje! (Ponovi: Pajk-Kržišnik, Zemljepis I. del, str. 43 sl.!)

Evropa je najbolj členovita izmed vseh zemljin. Trup ima obliko trikotna, čigar ena stranica je črta od Biskajskega zaliva do severnega Urala, druga od severne točke Urala do izliva reke Urala v Kaspijsko morje in osnovnica od severnega konca Kaspijskega morja do Biskajskega zaliva. Evropa meri 10.000.000 km².

Delimo jo na 5 delov, in sicer: A. **Južna Evropa** (Balkanski, Apeninski in Pirenejski polotok), B. **Zahodna Evropa** (Francija, Belgija, Nizozemska, Luksemburška, Velika Britanija z Irsko), C. **Severna Evropa** (Jütlandski in Skandinavski polotok in Finska), Č. **Vzhodna Evropa** (Rusija in Poljska) in D. **Srednja Evropa**, ki leži med naštetimi štirimi deli.

Najbolj gorati predeli Evrope so njeni polotoki in južno-zapadni del trupa. Tu se razprostirajo Alpe kot najvišje evropsko gorstvo (Mont Blanc 4810 m), ki se nad Genovskim zalivom nadaljujejo v Apeninih po Italiji, na severovzhodnem koncu pa prehajajo preko Donave v Karpate, ki v loku obkrožajo Panonsko ali Podonavsko nižino in se južno od Donave končajo v Balkanu ob Črnem morju. Na jugovzhodu pa preidejo Alpe v Dinarsko gorstvo, ki se razprostira ob jadranski obali Balkanskega polotoka. Ločeni od tega gorskega pasu so Pireneji med Biskajskim in Lionskim zalivom. Po Skandinaviji se razteza Skandinavsko gorstvo; Ural je mejno gorovje med Evropo in Azijo.

Večji del Evrope pa pripada nižavju, ki se širi ob vsej obali od Pirenejev do Urala kot Francoska in Germanska nižina, ki prehaja na vzhodu v prostrano Sarmatsko ali Rusko nižavje.

Zaradi obsežnega ravnega sveta ima Evropa veliko rek s primeroma dolgim tekom, ki so plovne in po večini zvezane s prekopi. Najdaljše so Volga, Donava, Dnjeper, Don, Severna Dvina, Pečora, Ural, Ren.

Večja jezera so ponajveč v severnem delu Evrope, kakor Ladoško in Oneško jezero v Rusiji.

Evropa ima za rastlinstvo in prebivalstvo ugodno podnebje, ker leži vsa — razen malega severnega dela — v severnem zmernotoplem pasu. Največ padavine dobiva od zapadnih atlantskih vetrov, zato imajo dežele ob tej obali morsko podnebje, ki prehaja na vzhodu v kontinentalno podnebje. Južna Evropa pa ima pod vplivom Sredozemskega morja in vroče Afrike sredozemsko ali mediteransko podnebje z vročim poletjem in milo zimo.

Iste razlike se kažejo tudi v rastlinstvu. V krajih, kjer je dosti moče, imamo gozd, na kontinentalnem vzhodu in v panonski kotlini pustinja, v deželah ob Sredozemskem morju mediteransko (subtropsko) rastlinstvo (vednozeleno listovce). Žito uspeva v vsej Evropi razen na skrajnem severu, v najvišjih gorskih in v suhih puščavskih predelih.

Tudi rudnin ima Evropa mnogo, posebno premoga in železne rude.

Prebivalstvo (449 milij.) je v tej zemljini najgostejše (45 na km²) in do malega povsem indoevropsko (93%). Med Indoevropeci štejejo Slovani 140·5 milij., Germani 147 milij., Romani 114·5 milij., Grki 4·5 milij., Albanci 1·4 milij., Litavci in Leti med Njemenom in Zapadno Dvino 4·5 milij., Kelti 2·5 milij. v Bretagni, Walesu, Škotski in Irski. Ciganov je 0·5 milij., Armencev 0·2 milij., Baskov, potomcev Ibercev, 0·65 milij. Semitskih Židov je v Evropi 10·5 milij. Med Mongoli je Madjarov 9·25 milij., Fincev, Lapov in Samojedov 6 milij., Turkov, Tatarov in dr. 8 milij.

Po veri je 95% prebivalcev Evrope kristjanov; največ je katoličanov, 193 milij., med njimi skoro vsi Romani; 120 milij. je evangeljskih, po večini Germanov in 110 milij. pravoslavnih kristjanov, od teh največ Slovanov. Judov je 10·5 milij., mohamedanov 10 milij. in 1 milij. pripada drugim veram.

A. JUŽNA EVROPA.

1. Balkanski polotok.

(Ponovi: Pajk-Kržišnik, Zemljepis I. del od str. 50—60.)

Leg. Balkanski polotok je široko zrastel z evropskim celinskim trupom, bolj kot Apeninski in Pirenejski polotok ter leži najbolj proti vzhodu izmed teh treh delov Južne Evrope. Balkanski polotok je prehodno ozemlje iz Evrope v Azijo, kateri se približa ob Bosporu in Dardanelah na $\frac{1}{2}$ do $1\frac{1}{2}$ km. Otočja v Egejskem morju so nekak most iz Grčije v Malo Azijo. Že stari Grki so preko teh otokov prehajali na obale Male Azije, se tod naseljevali in tako vezali Azijo z Evropo. Preko severnega dela polotoka pa drži tudi danes najvažnejša prometna črta iz Srednje Evrope v Orient, to je železnica iz Podonavja preko Beograda, Sófije in Drinopolja v Carigrad ob Bosporu, ki se nadaljuje v Anatolski in Bagdadski železnici.

A. Pokrajinska slika.

Meje in členovitost. Balkanski polotok oblivajo na vzhodu Črno, Marmorsko in Egejsko (ali Belo) morje, na jugu Sredozemsko morje, na zapadu pa ga ločita od Apeninskega polotoka Jonsko in Jadransko morje, ki ju veže Otrantski preliv. Na severu ga omejujejo Donava in Sava ter črta od Ljubljanske kotline preko Vrhnike, Logateca, Idrije do Soče in potem Soča do izliva v Tržaški zaliv.

Severni del polotoka je veliko širši kakor južni, ima obliko trapeca in je malo razčlenjen. Večji polotoki na njem so: Carigrajski, Galipolski in Halkidike, ki se cepi še v tri ozke polotoke; na zapadu sta Pelješac in Istrski polotok. Najgloblje se zajeda v celino Egejsko morje z Orfanskim in Solunskim zalivom, Jadransko pa z Reškim (Kvarnerom) in Tržaškim zalivom.

Izmed otokov so najvažnejši Traški (Tasos) ter Dalmatinski in Istrski otoki.

Jako močno razčlenjen pa je južni, ožji del polotoka, Grški polotok, in sicer najbolj na vzhodu in jugu. Glo-

boki in ozki Korintski ter Eginški zaliv skoraj popolnoma ločita polotok Peloponez ali Morejo od ostale Grčije; veže ga ž njo samo ozki Korintski istem (6 km široka zemeljska ožina). Peloponez je po manjših zalivih (najgloblji je Navplijski) razčlenjen na jugu in vzhodu v 4 polotoke, tako da ima na zemljevidu obliko murvinega lista (ital. mora = murva, odtod Moreja). Srednjo Grčijo ločijo od severne Grčije zalivi Arta na zapadu ter Lamia in Volo na vzhodu; najvažnejši polotok je Atika. Številni otoki leže deloma neposredno ob obali, deloma so raztreseni po vsem Egejskem morju. Veliki otok Evripos (ital. Negroponte, starogrš. Euboia) loči od celine le ozek preliv, preko katerega drži most. Kikladi so razvrščeni v lokih proti Mali Aziji kot nadaljevanje Evripa in Atike; najvažnejši so: Sira, Naksos, Paros in Santorin. K Aziji že spadajo Sporadi in drugi maloazijski otoki, med temi: Rodos, Kos, Samos, Hios, Mitilini in Limnos. Proti jugu zapira Egejsko morje največji grški otok Kreta ali Kandija. V Jonskem morju so Jonski otoki: Krf (Korfú, grš. Kérkira), Kefalonija, Zakintos (ital. Zante) in Itaka.

Navpična oblikovitost in vodovje. Balkanski polotok je večinoma gorat svet, ki ga sledeče dolinske in nižinske črte razčlenjajo goropisno na 4 gorstva: 1. Dolina Velike Morave, Južne Morave, razvodje pri Preševu (460 m) in dolina Vardarja. Ta črta je tudi najizrazitejša nižinska in prometna črta (železnica Beograd-Solun) ter loči **Dinarsko gorstvo** na severozapadu in **Pindsko** ali **Albansko-grško gorstvo** na jugozapadu od **Balkanskega** ter **Rodopskega gorstva** na vzhodu. 2. Dolina Nišave, razvodje pri Dragomanu (660 m), Sofijska kotlina, razvodje pri Ihtimanu (Trajanova vrata, 840 m), dolina Marice. Ta črta loči Balkansko gorstvo na severu od Rodopskega na jugu; po njej je držala že v starem veku ena najvažnejših rimskih cest iz Podonavja v Bizanc ali Konstantinopel, danes pa železnica Beograd-Niš-Sófija-Drinopolje-Carigrad (Simplon-ekspres). 3. Črta Kosovo polje, kotlina Metohija ob Belem Drimu, dolina dolenjega Drima; ta loči Dinarsko in Pindsko gorstvo; ob njej je najbližji in najnižji prehod

iz osrednja polotoka do Jadranskega morja, toda dosedaj še brez dobrih cest in železnice.

Po sestavinah in nastanku gorovja prištevamo tudi precej ozemlja zapadno od črte Morava-Vardar k Rodopskemu gorstvu; istotako spada Vzhodnosrbsko gorovje med Vel. Moravo in Timokom h Karpatom, ki jih prodre Donava v slikoviti soteski Džerdap (Železna vrata). Kakor prehaja tukaj pogorje Balkan v Karpate, tako prehaja Dinarsko gorstvo v Sloveniji med Ljubljansko kotlino in Sočo v Južne Apneniške Alpe.

Nižine se razprostirajo samo ob nekaterih morskih obalah ter ob dolenjih tokih rek, tako ob dolenjem Vardarju (Solunska Kampanja), ob srednji in dolnji Maríci, ob dolnji Donavi, v Pomoravju in Posavju in ob albanski obali. Visoke ravni se nahajajo v zelo številnih, za Balkanski polotok posebno značilnih kotlinah in poljih (Kosovo polje, Metohija, Bitoljsko polje itd.).

1. **Dinarsko gorstvo** se raprostita v smeri od severozapada proti jugovzhodu vzporedno z jadransko obalo ter loči s svojimi težko prehodnimi grebeni in kraškimi planotami ozko primorje od notranjih predelov. Razvodje leži blizu morja, tako da se stekajo v Jadransko morje samo kratke reke (največja je Neretva), dočim je večji del dinarskega ozemlja nagnjen v savsko in donavsko porečje, k Črnemu morju. Najviše se vzdiguje gorstvo ob jugovzhodnem koncu, v Durmitorju (2528 m) in v pogorju Prokletijah (Djuričevica, 2677 m), ki se obrne proti severovzhodu, torej pravokotno na glavno dinarsko smer.¹

2. **Pindsko ali Albansko-grško gorstvo** se začenja s Šarplanino (Ljubotin 2510 m) ter iz začetne severnovzhodno-jugozapadne smeri (vzporedno Prokletijam) zavije polagoma v južno ter južnovzhodno (dinarsko) smer. Divje in težko prehodne Albanske gore (umik srbske vojske l. 1915.!) ob Črnem Drimu, ki prihaja iz 690 m visoko ležečega Ohridskega jezera, se polagoma znižujejo v močvirnate obrežne ravnice, ki so jih naplavile reke: Bójana (odtok

¹ Natančneje so opisani Dinarsko gorstvo in tisti deli ostalih gorstev, ki spadajo k naši državi, v Melikovem Zemljepisu kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Skadarskega jezera), Drim, Maća, Škumbi, Semeni-Devol in Vojuša. Še više kot Ohridsko leži Prepsansko jezero (860 m). Južno od Ohridskega jezera tvori pogorje z različnimi imeni hrbtenico Grškega polotoka ter razvodje med pritoki Egejskega in Jonskega morja. V povirju rek Bistrice, Salamvrije (Peneja), Vojuše in Aspropotama ločijo visoki in strmi grebeni Gramosa in Pinda (v ožjem pomenu) rodovitno Tesalsko kotlino od hribovitega Epira. Preko prelaza Zigos, ki loči Gramos in Pind, je mogoč prehod iz vsakega teh porečij v drugo (iz Epira v Makedonijo, iz Tesalije v Albanijo); zato je ta prelaz prometno jako važen. Vzporedno s Pindom se dviga nad obalo Solunskega zaliva visok greben z najvišjim vrhom na Balkanskem polotoku, Olimpom (3000 m); med njim in Osopodre Penej v slikoviti dolini Tempe do morja, pogorje pa se nadaljuje še na otoku Evripu in na Kikladih. V srednji Grčiji se dviga kot nadaljevanje Pinda Parnas (2460 m), na čigar podnožju je bilo grško proročišče Delfi. Stranski grebeni (Otris, Eta) segajo do Egejskega morja (soteska Termopile), nižji podaljški pa napolnjujejo Atiko (Pentelik, Himet, Lavrij). Onstran Korintskega zaliva se dviga na Peloponezu obširno Arkadsko višavje, ki s svojimi odrastki Tajgetom in Parnonom kaže smer nekdanjega gorskega loka, ki je preko otokov Krete (vrh Ida 2450 m) in Rodosa vezal Pindsko gorstvo z Malo Azijo.

3. Med Vardarjem in Marico se razprostira **Rodopsko gorstvo**, ki ga razčlenjata dolini Strume in Meste. Med Marico in Mesto je najobširnejši gorski masiv Rodopa v ožjem smislu; med Mesto in Strumo se razprostira planina Pirin, med gornjo Strumo, Južno Moravo in Vardarjem pa se dvigajo planine, ki segajo v gorskem sklopu Osogovo do 2250 m. Najvišji vrhovi so v povirju Marice, Meste in Iskra, v gorskem masivu Rile planine (2673 m); vzhodno od Rile sega Musala do 2939 m in je za Olimpom najvišji vrh vsega polotoka. Ob južnem robu Sofijske kotline se dviga osamljeni stožec Vitoš planine (2300 m), ki tvori veličastno ozadje mesta Sófije. Med dolenjo Strumo in Vardarjem so nižje planine, ki jih ločijo globoki jarki z jezeri (Dojransko je-

zero i. dr.); nadaljujejo se na Halkidiki, ki se razcepi v 3 ožje polotoke; na vzhodnem se dviga Atos ali Sveta gora (grš. Hagion oros) skoro 2000 m visoko; Atos je daleč po morju vidna strma piramida, nekak kažipot mornarjem.

Vzhodno od dolenje Marice se raprostira deloma raven, deloma hribovit svet, ki se dviga ob Črnem morju v Strandži nad 1000 m. Tekir Dag ob Marmorskem morju se nadaljuje na Galipolskem polotoku. Vodovje teh dveh pogorij dovaja Marici pritek Ergene, iz Rodope pa priteče vanjo Arda.

4. **Balkan** je nadaljevanje Karpatov ter se v malo upognjenem loku razprostira proti vzhodu do Črnega morja. Najvišji je Srednji Balkan, vzhodno od poprečnice Iskra pa do povirja Jantre. Najvišja vrhova Jumrukčal (2373 metrov) in Mara-Gidik se dvigata nad drevesno mejo, dočim je ostalo pogorje gozdnato. Proti jugu pada strmo, proti severu pa prehaja polagoma v Bolgarsko pločo, ki se znižuje proti Donavi in Vlaški nižini. Skoro vzporedni dotoki Donave Timok, Lom, Isker, Osmo, Jantra in dr. kažejo, kako pada Balkan proti severu; proti severovzhodu pa prehaja preko pustega Deli Ormana v deloma ravno, deloma gričevnato Dobrudžo, ki prisili Donavo do velikega ovinka pred delto. Samo visoki, pa ne pretežavni prelazi vodijo preko pogorja; najvažnejši je prelaz Šipka (1260 m), ki vodi iz povirja Jantré (Trnovo) v cvetočo dolino Tundže (pritoka Marice) pri Kazanliku. Vzhodno od Šipke prekorači celo železnica pogorje. Prelaz Vratnik loči Srednji Balkan od vzhodnega Malega Balkana, ki se deli v več vzporednih panog ter konča z nizkim Elmine-Balkanom južno od reke Kămčije.

Nasproti Srednjemu Balkanu se razteza onkraj široke podolžnice gorenje Tundže Antibalkan, sestojč iz Srednje ter Črne gore (planina Karadža). Podolžnica Tundže je del 600 km dolgega podbalkanskega jarka, ki se začinja z zalivom pri Burgasu ter sega preko Jambola in Kazanlika v Sofijsko kotlino.

Od Iskra do Timoka sega Zapadni Balkan ali Stara planina z najvišjim vrhom Midžorom (2186 m).

B. Kulturna slika.

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je podrobno opisana v Melikovem Zemljepisu kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Bolgarija

se razprostira na obeh straneh Balkana. Severna podonavska Bolgarija obsega Bolgarsko pločo do Donave in do črte, ki gre od Donave preko Deli Ormana do Črnega morja vzporedno z železnico Ruščuk-Varna (Dobrudža spada že k Rumuniji), južna Bolgarija pa obširno kotlino ob Marici in Tundži (Vzhodno Rumelijo) ter manjšo in višjo, pa zaradi osrednje lege na polotoku zgodovinsko važno S ó f i j s k o kotlino ob gornjem Iskru. V Rodopi sega v doline rek Strume, Meste in Arde, čijih dolenji teki pa spadajo že h grški Zapadni Trakiji. Od Marice do Črnega morja gre meja preko dolenje Tundže čez Strandžo, tako da spadata Drinopolje in Lozengrad k Turčiji. Meja napram naši kraljevini se drži v glavnem razvodnice preko Stare planine in Osogovske gorske skupine. Te meje je dobila Bolgarija po svetovni vojni z mirovnim sklepom v Neuillyju (izg. Nœjiju, l. 1919.).

Balkan je tudi klimatska meja med severno in južno Bolgarijo. Na severu je podnebje kontinentalno; mrzli vetrovi prihajajo pozimi neovirano iz vzhodne celinske Evrope preko Vlaškega nižavja, poleti pa se zemlja močno razgreje, ker ni ohlajajočih morskih vetrov. Čimdalje proti vzhodu, tem manj je tudi padavin, zato dobiva svet že stepski značaj (stepsko ali pontsko podnebje brez gozdov). Na jugu pa ima nižina ob Marici skoro čisto sredozemsko podnebje, ker imajo južni vetrovi neoviran dostop, severnim pa ga brani Balkan; tudi v podbalkanskem jarku, zlasti pri Kazanliku je milo podnebje. V bližini Črnega morja so zime precej ostre, a kratke; podnebje je stepsko. V višjih predelih je podnebje srednjeevropsko, v najvišjih (n. pr. na Rili) tudi planinsko. Balkanski prelazi so pozimi radi obilice snega včasih neprehodni. Sofija ima ostre zime (jan. —2,5° C, kakor Ljubljana) in vroča poletja.

Bolgarija je povečini rodovitna zemlja, zlasti na naplavinah Marice, ob Tundži, v Podonavju. Bolgarska

ploča je pokrita s plodno puhlico, na kateri najbolj uspeva žito. Dežela pridelava obilo pšenice, ječmena, koruze, sadja in vina; važen pridelek je tobak. Okoli Kazanlika goje v velikih množinah rože vrtnice, iz katerih pridelujejo rožno vodo in dišeče rožno olje, ki ga razpošiljajo kot parfum zlasti v Orient, na Francosko in v Ameriko. Bolgarski vrtnarji so znani po vsem polotoku, najdemo jih celo v Banatu, v okolici Zagreba in Dunaja. Sploh so Bolgari jako pridni in napredni kmetovalci, zlasti so si opomogli izza osvoboditve izpod turškega jarma. Tudi živinoreja procvita; goje govedo in konje, v močvirnih krajih bivole, najbolj pa ovce, ki dajejo obilo volne za domačo obrt in za izvoz. Važno je perutninarstvo (izvoz jaje), goje pa tudi čebelarstvo in svilarstvo. Rud Bolgarija nima veliko; premog kopljejo v Sófijski kotlini pri Perniku, ki je največji bolgarski premogovnik. Pač pa ima dežela veliko slatin in toplic, zlasti v podbalkanskem jarku. Obilico vodnih moči izrabljajo za domačo obrt in tudi za veliko industrijo, zlasti na podnožju Balkana. Od nekdanje evropske hišne obrti (izdelovanje sukna, platna, preprog, strojarstvo, zlatarstvo itd.), okoli Slivna na južnem podnožju Malega Balkana pa se je razvila iz malih početkov že tudi velika industrija tkanin. Promet in industrijo pospešujeta posebno dve mednarodni prometni črti, to je vodna cesta dolen je Donave, ki je dostopna ladjam vseh narodov ter železnica Beograd-Sófija-Carigrad. Po Donavi se prevažajo zlasti žito. Tudi drugod (razen v Rodopi) je dežela jako prehodna; zato vežejo glavne bolgarske kraje podolžne in poprečne železnice in ceste, tako tudi bolgarski pristanišči ob Črnem morju, Varno in Burgas. Do Egejskega morja nima Bolgarska prostega pristopa, pač pa ji je v mirovni določbi zagotovljena trgovska pot po železnici preko Drinopolja v grško pristanišče Dedeagač.

Bolgarija izvažajo žito, govejo živino, rožno olje, kože, svilne kokone i. dr., uvažajo pa železo, kovinske in druge industrijske izdelke ter kolonijalno blago. Denarna jedinica je »lev«, ki se deli na stotinke (1 zlati lev = 1 zlati dinar).

Bolgarska je ustavna kraljevina, ki ji daje zakone »narodno sobranje«; sedanji vladar je »car« Boris III. iz rodu nemških Koburžanov.

Do l. 1878. je bila pod turško oblastjo; tega leta je postala napol samostojna kneževina, ki pa je obsegala samo Staro Bolgarijo s Sófijo; pozneje se je združila z Vzhodno Rumelijo ter se l. 1908. proglasila kot »B'lgarsko carstvo« za neodvisno.

Bolgarija obsega 105.000 km² (naša država skoro 2½ krat toliko) in ima po ljudskem štetju l. 1920. 4,860.000 prebivalcev; gostota je 46, skoro tolika kot pri nas. Bolgarski jezik se je razvil iz nekdanj enotnega jezika vseh južnih Slovanov; Bolgari so torej najbližji sorodniki Srbov, Hrvatov in Slovencev; ime so jim pa dali mongolski Bolgari, ki so ustanovili prvo bolgarsko državo v 7. stol. po Kr., a so se skoro brez sledu stopili s slovanskim prebivalstvom. Pred osvoboditvijo je bilo veliko Turkov, ki pa so se deloma pobolgarili, deloma izselili, toda precej jih je še v vzhodni Bolgariji. Nekaj je Rumunov, Grkov ob Črnem morju, Ciganov in dr. Razen mohamedanskih Turkov, nekaterih katoličanov in Židov so skoro vsi prebivalci pravoslavni. Za narodno izobrazbo se država jako briga; v Sofiji imajo vseučilišče, veliko dijakov pa se uči po tujih vseučiliščih, zlasti na Dunaju, v Pragi in Berlinu.

Glavno mesto je Sófija (Sredec, 154.000 pr.) blizu Iskra na robu Sofijske kotline pod Vitoš planino; mesto je kulturno, trgovsko in prometno središče dežele, ima krasne moderne stavbe in cerkve ter spomenik ruskega carja Aleksandra Osvoboditelja. Iz Sofije drži železnica proti jugozapadu mimo Pernika do Čustendila (starega Velbužda) blizu naše meje. Ob Marici je po velikosti drugo bolgarsko mesto Plovdiv (Philippopol, 63.000 pr.) v lepi, rodovitni okolici, važna postaja orientске železnice; tu se cepi železnica na Staro Zagoro, Jambol (ob Tundži) in Burgas (22.000 pr.), drugo bolgarsko pristanišče ob Črnem morju. Stranska proga te železnice drži do Slivna, kjer se izdelujejo sukno, svila, čilimi i. dr. Ob gorenji Tundži, v »vrtu Bolgarije«, leži Kazanlik, središče pridobivanja rožnega olja.

V severni Bolgariji so znatnejša mesta: **T r n o v o** ob Jantri, stara prestolnica bolgarskih carjev, je izhodišče ceste čez prelaz Šipka in železnice na Staro Zagoro. **Š u m e n**, na važnem križišču cest, je bil nekdanj močna trdnjava, ki je obvladovala prehode preko Malega Balkana. **V a r n a** ob Črnem morju je prva bolgarska luka. Ob Donavi leži sredi vinogradov in vrtov **R u š č u k**, znamenito rečno pristanišče, zvezano po železnici z Varno. Ob Donavi so še: **S v i š t o v**, **N i k o p o l**, **L o m P a l a n k a** in **V i d i n**, važna donavska pristanišča in znameniti zgodovinski kraji. Iz Vidina je zgrajena železnica vzdolž severnega podnožja Balkana preko **P l e v n a** na Šumen. Skozi slikovito sotesko Iskra je ta podolžna železnica zvezana pri Sofiji z orientsko progo.

Turška Vzhodna Trakija.

Svetovna vojna, ki je razbila tudi nekdanjo tako mogočno turško državo, se je končala za Turke šele z mirom v Lausanni (izg.: Lozáni, l. 1923), v katerem je obdržala Turčija poleg Male Azije še Vzhodno Trakijo v Evropi z nekdanjo sultanovo prestolico Carigradom. Ta svet ob dolnji Marici, Tundži in Ergeneju tja do Črnega in Marmorskega morja meri 26.000 km² in ima s Carigradom vred 1.800.000 pr. Podnebje je zlasti ob marmorski obali sredozemsko; črnomoško obrežje ima ostrejše zime, v notranjih predelih pa so poletja jako vroča in suha; zato je svet puštinjski in pripraven bolj za živinorejo (ovce). Prideluje se žito, riž (ob Marici), vino, oljčno olje, tobak, mak (za opij), bombaž in goji sviloprejka.

Prebivalci so sedaj povečini Turki, kajti Grki so se morali po lausannskem miru izseliti. Precej je še Bolgarov, v Carigradu pa poleg Armencev veliko tujcev, »Frankov« i. dr.

Na levem bregu Marice ob izlivu Tundže leži znamenito mesto **D r i n o p o l j e** (Hadrianupolis, po ustanovitelju cesarju Hadrijanu; tudi Jedrenje, tur. Edirne; ok. 50.000 pr.), kjer se stekajo po dolinah Marice, Tundže, Arde, Ergeneja važne prometne črte.

Pred osvojitvijo Carigrada (l. 1453) je bilo prestolnica turških sultanov in hrani tudi njih grobove, zato je Turkom sveto mesto.

Ob izlivu Marice je pristanišče E n o s , na Galipolskem polotoku Galipoli; tu so l. 1354 Turki prvič kot osvobjitelji prestopili na evropska tla.

Ob Zlatem rogu, malem, rogu podobnem zalivu ob vhodu v Bospor (grš. = goveji brod), je nastal Bizanc, ki ga je cesar Konstantin Vel. izbral za svojo prestolico in mu dal ime Constantinopolis. Postal je »carsko mesto« bizantinskih cesarjev (slov. Carigrad), l. 1453. pa prestolnica turških sultanov, tur. Stambul. Zaradi ugodne lege za trgovino in promet je postal velemesto, ki ima s predmestji (h katerim se prišteva tudi Skutari v Mali Aziji) nad 1,000.000 pr. Predmestji na levem bregu »Zlatega roga«, preko katerega vodita dva mostova, sta Galata, mesto evropskih trgovcev in »Frankov« sploh (t. j. Evropecev iz južne in zapadne Evrope) ter Pera, kjer imajo diplomati in konzuli raznih tujih držav svoja uradna poslopja in stanovanja.

Carigrad ima krasno lego ob Marmorskem morju, ob vhodu v Bospor in ob Zlatem rogu, ki je baje najlepša prirodna luka na svetu. Carigrad leži na pragu Evrope in Azije ter na prehodu iz Sredozemskega v Črno morje in Vzhodno Evropo (Rusijo), zato je eno najvažnejših prometnih križišč na svetu; že od nekdaj so se zanj potegovali razni narodi, zlasti Rusija je vedno stremela za tem, da bi si kot dedič bizantinskega cesarstva z osvojitvijo Carigrada otvorila prost izhod skozi Bospor in Dardanele v Sredozemsko morje. Lausanski mir je določil, da se ožini ne smeta utrditi in da je prehod ladjam vseh narodov prost.

V najstarejšem, s posebnim zidom ograjenem delu mesta ob koncu polotoka, v Sarâju (perz. = hiša) je stoloval padišah, kot svetni vladar nazvan sultan, kot verski poglavar mohamedancev pa kalif; v Saraju so palače in vrtovi, blizu vhoda pa »visoka porta«, palača sultanovega prvega ministra ali velikega vezira. Carigrad ima nebroj mošej; najlepša je Aja Sofija, nekdanja v bizantinskem slogu zgrajena cerkev »Svete Modrosti« (grš. Hagia Sofia) cesarja Justiniana. Ulice so večinoma ozke in nesnažne, tropi psov se pode po njih, očarujoča lepota, ki jo človek uživa zlasti z morja, izgine v notranjosti starega Stambula. Čisto evropski pa sta Galata in Pera.

Ob Bosporu, ki nalikuje veličastni, $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ km široki in 30 km dolgi reki, se vrste na obeh straneh po zelenih gričih in ob obali tja do Črnega morja krasne palače, vile in vrtovi,

gradiči in letovišča. Tam je tudi krasna zimska palača sultanova (v Dolma Bagdže).

Do l. 1922. so vladali Turčiji sultani iz rodu Osmana. Velika narodna skupščina v Angori pa je odstavila zadnjega sultana (tudi kot kalifa) in ga izgnala, državo pa proglasila za republiko z glavnim mestom Angoro; predsednik je Mustafa Kemal-paša. Evropska in Azijska Turčija merita skupno 730.000 km² (trikrat toliko kot naša država), imata pa samo 14½ milij. prebivalcev.

Grčija.

Grčija zavzema Staro Grčijo in Epir približno do črte Krf-Prespansko jezero, Južno Makedonijo do Nidže planine in Belasice, Zapadno Trákijo od dolenje Meste do Marice in do razvodnih višin južne Rodope, nadalje Kreto, vsa otočja v Jonskem in Egejskem morju razen Roda (ki je italijanski) ter Imbra in Teneda (ki sta ostala Turčiji). V tem obségu meri ok. 128.000 km² (nekaj več ko polovico naše kraljevine) ter ima 5 milij. pr., gostota je 39.

Grški polotok je jako gorat in tako močno razčlenjen, da ni nikjer daleč do morja. Tako je Stara Grčija razkosana na številne večje in manjše pokrajine, ki laže občujejo med seboj po morju, kakor pa preko gorskih grebenov in planot, ki so tudi večinoma gole in imajo precej kraški značaj. Za promet po kopnem torej zemlja nima ugodnih tal, samo ena glavna železnica teče iz Soluna pod Olimpom skozi sotesko Tempe v Tesalijo in od tam preko Srednje Grčije v Atene in Pirej.

Podnebje je sredozemsko; zaradi velikega izhlapevanja na morju je v poletni vročini zrak soparen in povzroča človeku močno znojenje in živčno vznemirjenost. Dežja pa poleti skoraj ni, zrak je čist, nebo vedno jasno in kakor morje temnomodre barve. Dež pada večinoma v plohah, največ pozimi in v pozni jeseni; reke, ki so razen Salamvrije in Aspropotama vse kratke, imajo značaj hudournikov in se poleti čisto posuše; skoro povsod vlada hudo pomanjkanje vode.

Nekoliko ostrejše je podnebje v Makedoniji, kjer piha pogosto mrzli severni veter (vardarac) in zapade včasih sneg.

Rastlinstvo je vedno zeleno, samo više v gorovju najdemo srednjeevropsko rastlinstvo. Gozdove so posekali, za to pa so skoro $\frac{3}{4}$ površja pustinja ali pa porastle z deloma neprodinim, vednozelenim bodečim grmičevjem, ki daje pašo kozam in ovcam. Največ rodovitne zemlje je v ravninah Makedonije, Tesalije, Beocije, v zapadnem Peloponezu in na otokih, pa še ta je razen na otokih slabo obdelana. Prideluje se žito (vendar premalo in ga morajo uvažati), riž (v Solunski okolici), oljčno olje (zlasti na Krfu), južno in drugo sadje, smokve, vino. Neka vrsta trte rodi drobno grozdje brez pešek (zlasti na Peloponezu in otokih), ki ga suše in prodajajo kot »korinte« po vsem svetu. Datljeva palma sicer raste, pa ne dozori. Bombaž uspeva okoli Seresa (ob Tahinskem jezeru v dolini Strume), tobak okoli Kavale in Drame.

Živinoreja: goje ovce in koze, malo goveje živine (največ v Makedoniji); značilno je preseljevanje živine s poletne paše v gorah na zimsko pašo v toplejše nižine Tesalije in Makedonije. Znamenita je konjereja v Tesaliji. Svilarstvo in čebeloreja je znatna, najvažnejši pa je za primorsko prebivalstvo ribolov. Rud ima Grčija malo; svinec in srebro se koplje v Atiki (na Lavriju), na Naksu se dobiva smirek, na Paru in Penteliku lomijo znameniti marmor. Premoga in vodnih sil (zaradi suše) ni, zato je tudi industrija neznatna; bolj razvita je domača obrt. Pač pa je dežela ustvarjena za trgovino, ker ima jako ugodno lego napram Aziji in Afriki in polno dobrih pristanišč. Grk je rojen trgovec in mornar, pa je tudi primoran iti po svetu, ker ga domovina ne more prerediti. Prebrisan je in podjeten, da nadkriljuje celo Armence in Žide.

Izvažajo največ korinte, oljčno olje, tobak, vino, fige, svilo, volno in kože. Denarna enota je drahma, ki se deli na 100 lept (1 zlata drahma = 1 zlat dinar).

Prebivalci so pravoslavni Grki, ki so potomci starih Helenov, pa precej pomešani s Slovani in Albanci. Slovanska plemena so se bila naselila celo do Peloponeza, kar pričajo še danes številna slovanska krajevna, rečna in druga imena. V Epiru in Tesaliji se Albanci helenizirajo, istotako

kakor aromunski nomadi ali Kucovlahi, ki so polatinjeni stari Traki in govore rumunskemu podoben jezik. V nekaterih vaseh Makedonije bivajo kot »Cincari«, pa se ne bavijo s pastirstvom, ampak prihajajo v vsa balkanska mesta zlasti kot trgovci. V grški Makedoniji je še ok. 300.000 Jugoslovancev; Turki iz Trakije se izseljujejo, tudi Bolgare izpodrivajo Grki.

Grčija je bila do nedavna ustavna monarhija s kralji nemškega rodu. L. 1924. pa je revolucija odstavila kralja in Grčija je bila proglašena za republiko.

V srednji Grčiji (Rumeliji ali Livadiji) leži na atiškem polotoku v mali ravnici ob vznožju slavne Akropole glavno mesto Atene (290.000 pr., novogrš. Athine). Atene so bile nekdanj in so zopet danes kulturno središče vseh Grkov.

Polno je razvalin in ostankov najkrasnejših starogrških stavb, zlasti na južnem in vzhodnem podnožju in pobočju ter na vrhu Akropole, ki je v celoti najveličastnejši spomenik grške umetnosti (Tezejev tempelj, Propileje, Partenon, Erehtej itd.). Okolica Aten je precej pusta, samo obširen oljčni gaj se razprostira tja do morja.

Atene imajo malo industrije. Do пристanišča Pireja (Piraiéus; 130.000 pr.) pelje nad 6 km dolga železnica. V Pireju, ki je važno središče trgovine in prometa, je tudi več industrijskih naprav; ladje, ki vozijo v Levanto, se večinoma ustavljajo v njegovi izborni luki. Ugodna prometna lega je vzrok, da sta si te dve mesti zopet opomogli do današnjega procvita, dočim so skoro vsa druga, nekdanj tako slavna in mogočna grška mesta (Tebe, Šparta, Korint, Argos i. dr.) danes samo majhni, brezpomembni kraji. V srednji Grčiji, ob vходу v Korintski zaliv je važno še pristanišče Missolonghi (Mesolongion), kjer so postavili spomenik slavnemu angleškemu pesniku in boritelju za grško svobodo, lordu Byronu († l. 1824). Navpakt (it. Lepanto) ob najožjem delu Korintskega zaliva je bil nekdanj benečanska trdnjava, na kar spominjajo še danes zidovi in stolpi (pomorska bitka l. 1571).

Ravno nasproti Navpaktu leži najvažnejše pristanišče južne Grčije, Patras (52.000 pr.), ki ima cvetočo trgovino s korintami. Korint je danes neznatno mesto (6000 pr.,

v okolici vinarstvo), pač pa je važen 6 km dolgi medmorski prekop, ki veže Korintski in Eginski zaliv ter omogoča ladjam iz Jadranskega morja, da se na poti v Pirej izognejo velikemu ovinku okoli Peloponeza. Ob rečici Rufiji na zapadu Moreje so izkopali razvaline slavne Olimpije, ki so jo bile rečne naplavine pokrile več metrov na debelo. Tripolis je največji kraj v Arkadiji in je po železnici zvezan s pristaniščem Kalamata v rodovitni Meseniji; Sparta ima samo 4000 prebivalcev.

V Tesaliji leži na desnem bregu Salamvrije v žitrodni okolici Lárisa (21.000 pr.), važno prometno križišče (ob železnici Solun-Atene). Ob gorenjem Peneju je Trikala, ob poti na prelaz Zigos in dalje v Epir in Dolenjo Albanijo. Tam je največje mesto Jánina (21.000 pr.) na polotočiču istoimenega jezera. V bližini so razvaline Zevsovega proročišča Dódone. Važno je epirsko pristanišče Preveza ob vhodu v zaliv Arta.

V grški Makedoniji je največje grško pristanišče Solun (Thessaloníkes, 170.000 pr.), za Carigradom najvažnejše tržišče Balkanskega polotoka; ima pa slabe pristaniške naprave. Njegova lega na južnem koncu znamenite prometne črte Beograd-Solun je jako ugodna za svetovni promet z Levanto in preko Sueškega prekopa z Indijo. Naša država si je pridobila s posebno pogodbo takozvano »prosto cono«, ki je v upravi naših oblasti in kjer se izkreuje in vkreuje naše blago brez plačevanja carine grškim carinskim uradom. Prebivalstvo mesta je jako mešano, grško, turško, bolgarsko, ok. 100.000 pa je španjolskih Židov. Solun je rojstni kraj sv. Cirila in Metoda.

Iz Soluna vodi železnica skozi Voden in Ostróvo (ob enako imenovanem jezeru) v naš Bitolj. Ob gorenji Bistrici leži Kostur (Kastoria) ob Kosturskem jezeru. Vzhodni Makedoniji sta sredi rodovitnih polj (riž, bombaž, tobak!) stari mesti Seres in Drama, ob obali pa pristanišči Orfáno in Kavála.

V zapadni Trakiji je samo eno važnejše pristanišče, Dedeagač, ki naj bi bil prosta luka za Bolgarijo. Na Sveti gori (Atosu) je veliko grških, ruskih in bolgarskih samostanov (več tisoč menihov), med njimi tudi slavni srbski

manastir Hilandar, ki hrani znamenite slovanske starine, zlasti rokopise.

Otoki so večinoma rodovitni in gosto obljudeni; dajejo olje, vino, suho grozdje, južno sadje. Najznamenitejši med Jonskimi otoki je Krf, ki ima jako milo in zdravo podnebje ter s svojo prirodno lepoto privablja veliko tujcev (mesto Krf 27.000 pr.). Najbolj obljuden in rodoviten je Zakint (z mestom istega imena). Med Kikladi je danes najvažnejši otočič Sira z izborno luko Hermupolis (= Hermovo mesto), ki je do nedavna še tekmoval s Pirejem. Maloazijski otoki Kos, Samos, Hios, Mitilini (stari Lesbos), Limnos spadajo h Grčiji, dočim je končna usoda takozv. Dodekaneza (= dvanajstero-otočja v obližju Roda), ki so ga Italijani zasedli, še neodločena. Največji grški otok je Kreta ali Kandija, ki zapira Egejsko morje proti jugu. Otok je gorat, ima pa milo podnebje ter je po dolinah in obalnih ravninah zlasti na severu jako rodoviten; žito, olje, vino in južno sadje so najvažnejši pridelki. Grški prebivalci otoka so se odlikovali v bojih za svobodo proti Turkom. Južna obala je težko pristopna in nima večjih pristanišč, severna pa ima važni pristaniški mesti Kándia (Megalokastro) in Kanea (vsako po 25.000 pr.).

Albanija

je nastala kot država šele po balkanski vojni l. 1913., pa še danes nima določene državne oblike in tudi meje niso še popolnoma urejene. Zavzema ozemlje zapadno od glavnih grebenov Pindskega gorstva in od Ohridskega jezera do morja; na severu sega prekó dolenjega Drima na južna pobočja Prokletij, do srede Skadarskega jezera in do dolenje Bojane, na jugu pa približno do črte Krf-Prespansko jezero. V tem obsegu meri 28.000km² in ima ok. 780.000 pr.

Mediterransko podnebje sega od obale po dolinah rek prav pod pobočja najvišjih grebenov. Vednozeleno sredozemsko rastlinstvo pokriva zemljo, pobočja gora so porastla s pragozdi; le deloma so albanske gore gole in puste kakor Kras. Reke so naplavile obširne obrežne ravnice z ožalnimi jezeri (lagunami) in močvirji, ki delajo podnebje

nezdravo (malarija) in ne nudijo dobrih pristanišč. Samo na jugu je obala strma in ima obširni Valonski zaliv ter najboljše albansko pristanišče Valono. Rodovitna zemlja je po obrežnih ravninah (Musakija ob Semeniju) in po višjih dolinah in kotlinah, ki pa so zaradi pomanjkanja dobrih prometnih sredstev težko dostopna. Albanija nima železnic in le malo uporabnih cest. Poljedelstvo je kljub obilici rodovitne zemlje jako primitivno, prebivalci se bavijo večinoma z živinorejo, zlasti ovčarstvom. Prirodnega bogastva, ki ga je baje veliko (les, rude i. dr.) ne znajo izrabljati; izvažajo samo nekaj soli, rib, volne, živine, kož, olja in tobaka. Albanija je edina dežela, ki nima papirnatega denarja, ampak uporablja samo zlat in srebrn denar.

Albanci (tur. Arnavti, sami se imenujejo Ščiptare) se dele na mnogo plemen, ki so med seboj v vednih prepirih in bojih. Severna skupina so Gegi, južna Toski. Razlikujejo se po narečjih, pa tudi po veri; večina je mohamedanska, manjšina pravoslavna (največ ob grški meji) in katoliška (na severu, n. pr. Malisori). Stari običaji in navade so še trdno ukoreninjeni, tako n. pr. krvna osveta. Orožje je Albancu veden spremljevalec. Albanski roparji (kačaki) vpadajo pogosto tudi v naše ozemlje in vznemirjajo zlasti Kosovo, Metohijo in druge kraje Južne Srbije, kjer prebiva več kot polovica albanskega naroda izven mej svoje države.

Albanci so potomci in edini ostanki svobodoljubnih starih Ilirov; zaradi nepristopnosti dežele od morske kakor tudi od celinske strani se je mogel ohraniti ta bojeviti narod kljub nizki stopnji omike. Albanci so bili do balkanske vojne sicer turški podložniki, pa so se le malo brigali za turško vlado in upravo; davkov skoro niso plačevali, živeli so svobodno življenje gorskih pastirskih plemen. Sedaj si skušajo ob vednih nemirih in bojih urediti lastno državo »Ščipenijo«.

Največje mesto je Skadar (Skutari, alb. Škodra, 35.000 pr.), ki leži tam, kjer priteče plovna Bojana iz Skadarskega jezera. Skadar je bil že v srednjeveški srbski (zetska prestolica!) in potem v turški zgodovini vedno znamenito, utrjeno mesto. V balkanski vojni so ga združeni Črnogoreci in Srbi po junaškem obleganju osvojili (najbolj se je upiral utrjeni hrib Taraboš), pa so ga morali potem prepustiti novi Albaniji. Mesto je najvažnejše albansko tržišče,

zlasti za kože, ribe, volno in olje. Blizu izliva Drima je Lješ (Alessio), ob obali Sv. Ivan Meduanski, luka za Skadar. Nekoliko južneje je v hribih Kroja, domovina znamenitega albanskega junaka turških bojev Škenderbega. Dalje proti jugu leži ob obali pristanišče Drač (it. Durazzo, stari Dyrrhachium), »ključ Albanije«. Znamenita rimska cesta (Via Egnatia) je držala še v srednjem veku iz Drača preko Tirane, sedanjega glavnega mesta, v dolino Škumbije ter preko Elbasana, najvažnejšega kraja v notranjosti, v Bitolj in dalje preko Soluna v Carigrad. Danes ima Drač slabo, s peskom zasuto luko in nezdravo okolico. V južni Albaniji je najboljše pristanišče Valona, »morska vrata v Albanijo«, ki jih pa obvladujejo Italijani z otoka Sasena ob vhodu v Valonski zaliv. Omeniti je še pristanišče Santi Quaranta (= 40 mučeniki) nasproti Krfu, v notranjosti pa mesto Argirokastro.

2. Apeninski polotok (Italija).

Apeninski polotok je najmanjši izmed 3 južnoevropskih polotokov, a sega med vsemi najdalje proti severu. Njegova podolžna smer je obrnjena proti jugovzhodu. Zapadna obala je vobče bolj členovita. Italijo delimo na a) Severno ali Zgornjo Italijo, b) pravi Apeninski polotok in c) italijanske otoke.

A. Pokrajinska slika. a) **Severna Italija** sega do alpskih grebenov, tako da pripadajo vse alpske reke, ki se izlivajo v Jadransko morje, Italiji, le gorenji Ticino izvira in teče v Švici. Vsa zgornjeitalska nižina je bila nekdam zaliv Jadranskega morja, ki so ga polagoma zasuli alpski in apeninski dotoki. Radi ogromne množine proda dotokov in plitkosti severne Adrije traja to zasipavanje naprej in tako zraste vsako leto Padovo ustje za 70 do 80 m. Mesti Adrija, po katerem ima morje ime, in Ravenna sta ležali v starem veku ob morski obali, danes pa je Ravenna več km oddaljena od obale.

V Zapadnih Alpah meji Italija na Francijo in Švico, zato so italijanska le ona pobočja, ki se spuščajo proti Padovi nižini, v celoti samo Ligurske Alpe, ki se razprostirajo ob zapadni obali Genovskega zaliva. Glavna severnoitalska reka je Pad (Po), ki izvira v Monte Viso, najvišjem vrhu Kotiških Alp. Pad zasipava svojo strugo v toliki

meri, da teče v spodnjem delu više kot je ravnina v obližju in da ga morajo do 400 km od ustja navzgor zajeziti. Vselej se ne posreči obvarovati okolico povodnji, zato se ga večje naselbine v spodnjem teku vobče ogibljejo. Tudi Padovi pritoki — kakor gornjeitalske reke sploh — prinašajo ogromno proda, ki tvori šestokrat širok bel pas na obeh straneh ozke struge; tako se zaprodi dosti rodovitne zemlje in take reke so tudi za promet velika ovira. Med njimi je gosto omrežje prekopov. Padova pritoka iz Alp sta Dora Riparia in Dora Baltea, med katerima se dvigajo Grajiške Alpe. Iz doline Dore Baltee vodi v gorenjo dolino Rodana prelaz Vel. Sv. Bernarda (2470 m), ki loči gorsko skupino z najvišjim alpskim in obenem mejnim vrhom Italije in Francije, Mont Blanc (Monte Bianco, 4800 m) od Peninskih ali Valiških Alp z vrhovi Monte Rosa (čez 4600 m) in Matterhorn (4500 m). V Tesinskih Alpah izvira Ticino, ki teče skozi Lago Maggiore (z mičnimi Boromejskimi otoki). V Vzhodnih Alpah, ki jih deli od Zahodnih črta od Bodenskega jezera do Lago Maggiore, izvirajo Adda, ki teče po vinorodni dolini Veltlin (Val Tellina) in skozi Lago di Como, Oglio, ki prihaja iz Lago d'Iséo ter Minicio, odtok največjega — Gardskega — jezera. Med Veltlinom, Comskim jezerom in Ogliom se razprostirajo Bergamske Alpe, tako imenovane po mestu Bergamo. Iz Apeninov priteče Tánaro. Gornjeitalska jezera so podolgovata, globoka in slove po krajevni lepoti ter po ugodnem podnebju; zato jih poseča posebno spomladi in jeseni mnogo tujcev.

Za Padom je Adiža največja severnoitalska reka, ki prihaja izpod prelaza Reschen-Scheidecka in teče v dolnjem teku vzporedno s Padom. Iz južnega alpskega pasa prihajajo Brenta, Piave, Tagliamento, čigar pritok Bela (Fella) izvira zahodno od Trbiža, in Soča iz Trente. Te reke se zlivajo v lagune. Jadransko obal obliva morski tok, ki zadržuje nasipine imenovanih rek; tako nastanejo obalni nasipi (lidi, edn.: lido); za njimi se zbira slana voda v obalnih jezerih (lagunah). Sčasoma zasujejo reke stare lagune, nastanejo pa nove. Lagune se razprostirajo od izliva reke Soče do Padovega ustja. Slavne Benetke leže na otokih v

takih lagunah, a ker je nevarnost, da morje zasuje pristanišče, ga sproti poglabljajo. Zato so vse reke, ki se izlivajo blizu Benetk, zlasti Brento, zajeli v prekope in jih tako napeljali zunaj Benetk v morje.

Čeravno omejujejo severno Italijo visoka pogorja, jo vendar spaja več železnic z Zahodno in Srednjo Evropo. Iz Rodanovega porečja drži železnica skozi predor pod prelazom M t. C e n i s k Dori Riparii (zveza s Francijo); od zgornjega Rodana skozi S i m p l o n (predor je 20 km dolg, najdaljši na zemlji; zgradili so že drugi vzporedni predor) k Lago Maggiore (zveza s Francijo in zahodno Švico); s porečja Rena skozi predor pod prelazom St. Gottharda (15 km, še na švicarskih tleh) k Ticinu (zveza s porensko Nemčijo in Švico); preko Brennerja ob reki Adiži mimo Verone ali po Suganski dolini ob Brenti (zveza z Berlinom in Monakovim); ob Beli po Kanalski dolini mimo Pontablja (najkrajša zveza Dunaja z Italijo preko Trbiža); po nameravani Predelski železnici bo zveza s Trstom; iz naše države pelje proga skozi Bohinjski predor in po južni železnici preko Rakeka proti Postojni.

b) **Apeninski polotok** v ožjem pomenu in c) **italijanski otoki**. Apenini so dali Italiji vitko obliko. Z Alpami jih veže prelaz Col di Altare (skoro 500 m) blizu Savone ob Genovskem zalivu. Najvišji so v razoranem apneniškem sklopu A b r u z z o v, kjer se dviga Gran Sasso d'Italia («Velika italijanska skala») čez 2900 m, torej nekaj više ko naš Triglav. Iz Kalabrije, najbolj južnega polotoka italijanskega, segajo Apenini onkraj Mesinskega zaliva še v severno Sicilijo. V srednji Italiji se približajo Apenini jadranski obali, zato ni tam prostora za večje reke. Ostroga »italskega čevlja«, polotok G a r g á n o, je pogorje zase, nekdanji otok, ki je pozneje zrastel z italijanskim trupom. P o l o t o k A p u l i j a obsega pustinjaško ravan, nad katero se dviga nerodovitna kraška planota. Južnozahodno od Apeninov pa so ravnine, nad katerimi se vzpenjajo krajša nizka pogorja, ki jim pravimo s skupnim imenom S u b a p e n i n i. Tu tečeta dve večji reki: A r n o in T i b e r a (Tevere).

Zahodna obala je večinoma nizka. Južno od izlivov imenovanih rek se razprostirajo velika močvirja, m a r e m e; tod je mnogo mušic, ki povzročajo nevarno mrzlico, m a l a r i j o.

Tako močvirje je P o n t i n s k o južno od Rima. V novejšem času skušajo ta svet osušiti.

Tirensko morje je v svojem južnem delu nad 3500 m globoko, robovi pa so precej plitvi; nastalo je vsled velikanskega udara; ob robovih udara je privrela iz razpoklin lava. Zato nahajamo ob vzhodni in južni obali Tirenskega morja največje evropske ognjenike, a hkrati je tukaj tudi torišče pogostih in silovitih potresnih katastrof. Nekatera srednjeitalska jezera so nastala v žrelih nekdanjih ognjenikov, n. pr. ona v Albanskem pogorju južnovzhodno od Rima. Najbolj sloveči vulkan je V e z u v (Vesuvio, ok. 1200 m) blizu Napolja. Do l. 79. po Kr. je veljal kot ugasel ognjenik, takrat pa je začel bruhati s tako silo, da je zasul ob vzhodju mesta Pompeje, Stabije in Herkulanej. Pompeje so začeli v 18. stol. izkopavati izpod pepela in so jih sedaj že skoro do cela odkrili. Izmečki vulkanov so raznovrstni: goreča l a v a, ki se pozneje strdi, v o d n a p a r a, pepel, manjši (l a p i l l i) in večji k a m n i (vulkanske bombe) in v u l k a n s k i g r o h (vodna para pomešana s pepelom in lavo). Zahodno od Napolja pri mestu P o z z u ó l i so F l e g r e j s k a p o l j a, gričevje iz vulkanskih kamenin; tu se dvigajo iz žrel žveplene in druge pare. Najvišji delujoči italijanski ognjenik je E t n a (čez 3200 m), čigar vulkansko pobočje nosi veliko malih vulkanskih stožcev. Trije delujoči ognjeniki se nahajajo tudi na Liparskih otokih, med njimi S t r o m b o l i. Gorati sta tudi S a r d i n i j a in E l b a.

Gornja Italija ima precej kontinentalno podnebje; zima je še dosti mrzla, tako da sta tod sneg in led neredka gosta, a poletje je zelo gorko, zato uspeva v Padski nižini riž. Le ob severnoitalijanskih jezerih, v dolini Adiže in ob Rivieri, t. j. na obali Genovskega zaliva, je zima zelo mila, ker so te pokrajine po visokih gorah zavarovane pred mrzlimi vetrovi; zato so nastala tukaj slovešča zimovišča.

Srednja in Južna Italija, primorska Goriška in Istra imajo sredozemsko podnebje, t. j. milo zimo, vroče poletje (v Napolju n. pr. včasih 4, v Siciliji 5 mesecev ne dežuje). Radi tega je tu pod jasnim južnim nebom rastlinstvo povsem drugačno ko pri nas. Naših senčnatih gozdov ni, pobočja gorá so ali gola ali pokrita z m a k i j a m i (macchia), t. j. z

gostim grmičevjem iz lovora, mirte, šipka, brinjá, jagodovca in drugih majhnih dreves, ki imajo debelo, svetlikajoče se listje, da jih obvaruje večmesečne poletne suše; to so takozvani *debelolistovci* (prim. lovor!). Ob potokih pa raste *oleander* z rdečim cvetjem. Tudi pritlikave *palme* so po Italiji zelo razširjene. Za italijanske pokrajine sta posebno značilni vitka *temnozelená cipresa* in košata, strehi podobna *pinija*, neka vrsta borovca, čigar sadove (*pignoli*) uživajo. Iz Amerike so prinesli v Južno Evropo dvoje bodičastih rastlin, *agavo* in *opuncijo*, neko vrsto kaktusa. Poleg košatih gozdov pogrešamo tudi prave sočnate travnike.

Radi suhega poletja je tudi živalstvo v Južni Evropi drugačno. Govedo in konji so vedno bolj redki; namesto njih se pase po bornih pašnikih *drobnica* (koze in ovce) in za tovarjenje in vprego služita *osel* in *mula* (*mezeg*). Po srednjeitalskih maremah imajo *bivole*.

B. Kulturna slika. Severna Italija je zelo rodovitna. Polje ni tam tako enolično kakor pri nas, ker so njive zasajene z brešti, po katerih se vije trta, in z murvami, ki dajejo listje za sviloprejkje. Najvažnejša kulturna rastlina tod je riž, ki zahteva obilo poletne vročine in vlažnosti. Zelo razširjena je *turščica*, ki daje Lahom priljubljeno polento, ter *pšenica* (makaroni!) Vsa Italija slovi po vinu in olju, ki služi prebivalstvu kot navadna zabela. *Agumi*, to so oranže in citrone, uspevajo že ob gorenjeitalskih jezerih, največ pa v Južni Italiji in Siciliji. Planinski pašniki severnoitalijanskih Alp omogočujejo govedorejo, severna Lombardija slovi po finih sirihih (*gorgonzola*, *parmezan*). Ribišstvo hrani mnogo Italijanov. Rudnin ni Italija posebno bogata. Pri Carrari v severnih Apeninih kopljejo najboljši *marmor* na zemlji, ki ga rabijo po vsem svetu za kipe in stavbe. Otok *Elba* hrani železo, *Sardinija* cink in *svinec*, *Sicilija* pa daje največ *žvepla* med vsemi deželami na zemlji. Premog ima Italija samo v Istri v *Karpanu* pri Labinu.

Severna Italija ima zelo razvito obrtnost, posebno *svilarstvo*, pa tudi ostala tekstilna obrt je pomembna. Železninska obrt, izdelovanje okraskov iz zlata, mozaika in koralj napreduje.

Italija je ustavno kraljestvo, ki obsega 311.000 km² (toliko kot Vel. Britanija) in ima 39 milij pr., torej je zelo gosto obljudena (125 na km²). Kraljestvu prištevamo ves polotok razen male republike San Marino (le 61 km²) v severnih Apeninih. Izmed bližnjih otokov pripada Korzika Franciji, otočje Malta pa Angleški. Prebivalci so povečini vsi Italijani in katoliške vere. Le v zahodnih Alpah prebiva nekaj Francozov, v nekdanji južni Tirolski nekaj Nemcev, na severovzhodu 360.000 Slovencev in 150.000 Srbohrvatov.

Beneški Slovenci (35.000) prebivajo po divnih alpskih dolinah pod Kaninom in Matajurjem skoro do Čedadu (Cividale). Največ jih je v dolini Nadiže (Natisone); tja drži cesta iz goriškega trga Kobarida. Njih narečje je slično goriškemu, bolj tuje pa je v rezijanski dolini pod Kaninom.

Italijani so precej ubožni, ker je država zelo gosto obljudena in ker so kmetje le najemniki. Zato se vsako leto mnogo Italijanov izseli. Na tisoče jih gre v sosednje dežele, kjer si posebno kot zidarji dosti prislužijo. Le po bogatih mestih severne Italije so razmere ugodnejše. Italijanska denarna enota je lira, ki ima 100 centezimov.

a) **Zgornja Italija.** Pokrajine:

1. Benečija (Veneto) in 2. Julijska Benečija (Venezia Giulia), ki obsegata ves svet od Mincija do Triglava in Nanosa. Glavno mesto so slavne Benetke (Venezia, 170.000 pr.); pravih ulic tu ni, promet se vrši največ po ladjicah (gondolah), ki švigajo po ozkih kanalih. Mesto leži na več ko 100 otočičih in mnogo hiš je zgrajenih na podmorskih kolih. Tu ni drdrajočih voz, niti konj in ne psov. Nekdaj so bile Benetke slavna ljudovlada in na te čase spominjajo krasne cerkve in palače ob Canale grande in na trgu sv. Marka, kjer se dvigata cerkev sv. Marka (lev evangelista Marka je beneški grb) in doževa palača (dože je bil predsednik beneške republike). Lido vzhodno od Benetk je sloveče morsko kopališče. Padova slovi po starodavnem vseučilišču (Padova la dotta = učena P.). Odtod drži železnica v Vicenzo in dalje v Verono ob Adiži. Severovzhodno Beneško imenujemo Furlanijo (Friuli), po narečju, ki ga tod govore in ki sega do dolenje Soče. Največje

mesto je V i d e m (Udine), križišče železnic v Trbiž in Gorico. Po rapalski pogodbi z dne 12. nov. 1920. spada pod Italijo tudi slovenska Goriška, hrvatska Istra in del Notranjske, tako da gre meja od Peči v Karavankah na Jalovec v Julijskih Alpah, po glavnem grebenu Triglavskega gorovja na Porezen in Blegaš, vzhodno od Idrije na cesto Hotedršica-Planina, dalje nad Cerkniskim jezerom ob vzhodnem pobočju Snežnika in do morja tako, da pripadata Kastav in Sušak Jugoslaviji, Reka pa Italiji; po morju je meja vzhodno od Čresa in Lošinja. Italiji pripada še Zader z bližnjo okolico in od dalmatinskih otokov Lastovo in Palagruža. Po takozvanem »prijateljskem paktu« med našo državo in Italijo (l. 1924.) se je samostojna državica Reka pridružila Italiji. Na tem ozemlju prebiva nad pol milijona Jugoslovanov. Edina večja reka je Soča, ki prihaja iz Trente; od Predela prihiti mimo Bovec vanjo Koritnica, v Tolminskem kotlu dobi Idrije o z Bačo, teče mimo Kanala in pri Solkanu poleg Gorice stopi iz ozke struge v Soško ravan; ob vznožju Komenške planote se steka vanjo Vipava, blizu Gradeža se izliva v morje. V Istri so le manjše reke (Mirna, Raša). Podnebje je razen na planotah sredozemsko. Primorje ima mile zime in vroča poletja. V nižinah je svet jako rodovit: Vipavska dolina, Furlanija, Brda in »rdeča Istra« pridelajo veliko vina, zgodnjih sadežev in sadja (oljka!), manj žita; alpski svet gornje Soške doline ima precej govedoreje in zato mlekarstvo (bovški sir). Kraške in malo porastle so Trnovska planota, Hrušica z Nanosom (1300 m) in kamenita Komenška planota med Vipavsko dolino in Tržaškim zalivom, ki prehaja na jugovzhodu v Čičarijo z Učko (1400 m); najvišja planota je skupina Snežnika z vrhom Snežnikom (1800 m).

Največje mesto Julijske Benečije je Trst (240.000 pr., od teh 56.000 Slovencev), pristaniško in trgovsko mesto, ki pa mora brez zaledja zaostati in propasti; zato skušajo Italijani pritegniti promet Avstrijske in Češkoslovaške republike k Trstu s tem, da nameravajo zgraditi Predelsko železnico od Sv. Lucije in Tolmina do Trbiža. Važna mesta so še Pulj (50.000 pr.) kot vojno pristanišče, Gorica (26.000),

Tržič (Monfalcone, ladjedelnica), Gradež, Opatija, Volosko kot morska kopališča, Postojna s slovito jamo in Idrija z živosrebrnim rudnikom. Jezikovna meja med Slovenci in Lahi gre ob vznožju Brd do Gorice, od tam ob Soči in ob vznožju Komenske planote k morju. Z vso silo delajo Lahi, da zatro med našimi rojaki vsako narodno gibanje in da jih raznarodijo. Veliko ljudskih šol je zaprtih, srednje šole, tudi realko v Idriji so ukinili, obstoja še takozvano učiteljišče v Tolminu. Reka (nad 50.000 pr., večina Jugoslovancev, dasi jih ital. statistika ne priznava) ima izborno pristanišče, je imela tudi živahno trgovino in industrijo, ne more pa prospevati, ker je ločena od naravnega jugoslovanskega ozadja.

3. Trentinska Benečija (= Južna Tirolska) je po Saint-Germainski pogodbi z dne 10. sept. 1919. pripadla Italiji. To je porečje Adiže, tako da dela mejo glavna alpska razvodnica od Reschen-Scheideck do Brennerja (1370 m) in Dreiherrnspitze (3500 m); od tam gre meja na Toblaško polje, severovzhodno od Innichena preko gornje Drave na greben Karnskih Alp in severovzhodno od Trbiža na Peč v Karavankah.

Svet je jako gorat in le doline so poseljene. Tu se dvigajo na desni strani Adiške doline Adamellska in Ortlerska (Ortler 3900 m) skupina, na levi pa po svoji naravni lepoti znani in od tujecev jako obiskovani Dolomiti. Glavna reka je Adiža, v katero se blizu Bozena izliva Eisack, ki priteče po ozki soteski od Brennerja in ki dobi pri Brixenu Rienzo iz Pustriške doline.

Adiška in sosednje doline imajo mile zime, tako da so tukaj nastala mnoga zdravilišča in zimovišča, kakor Meran ob gornji Adiži in Gries pri Bozenu, Arco, Riva ob Gardskem jezeru, Roncégno, Lévico, Caldónázzo v Suganski dolini. Vinska trta, sadje, oljka, murva in ob Gardskem jezeru celo gaji pomaranč in citron pričajo o toplem podnebj. Prebivalstvo je pretežno italijansko (v dolomitskih dolinah prvotno, romansko, t. zv. »Ladinci«), le v severnih predelih, v Vintschgauu, ob Eisacki in Rienzi bivajo Nemci. Največji kraj je Trento (Trident, 35.000 pr.); Rovereto je središče svilarske industrije. Ena

železnica pelje preko Brennerja, druga pa po Pustriški dolini v dolino Adiže; od te se pri Tridentu cepi Valsuganska proga.

4. Najbogatejša italijanska pokrajina je Lombardija (imenovana po narodu Langobardov) med Minciom in Ticinom s cvetočim poljedelstvom, obrtnostjo in trgovino; zato je zelo gosto obljudena. Glavno mesto Milan (718.000 prebivalcev) je za Napoljem največje italijansko mesto, po obrtnosti, trgovini in denarnem prometu pa je najodličnejše v kraljevini; posebno slovi svilarstvo. Mesto ima ponajveč moderne zgradbe, a pomembno je bilo v srednjem veku in na to dobo spominja slavna milanska stolna cerkev, ki jo krasi cel gozd mramornatih stolpičev in kipov. Nekdanje glavno mesto Lombardije je bila Pavia z vseučiliščem. Po izdelovanju gosli je znana Cremona ob Padu. Mantua v močvirjih Mincia je sloveča trdnjava. Po železni obrtnosti slovi Brescia v prekrasni legi zahodno od Gardskega jezera.

5. Piemont (t. j. »na vznožju gora«) zahodno od Ticina je manj rodovitna pokrajina, a je bila jedro in začetek sedanje italijanske kraljevine. Glavno mesto Turin (Torino, 500.000 pr.) leži tam, kjer dosega cesta z Mt. Cenisa Pad.

6. Emilia je trikot med Padom, Adrijo in Apenini; imenovana je po rimski cesti »via Aemilia«; v njeni smeri gre tudi zdaj del važne železnice iz Milana v Apulijo. Začenja se pri Piacenzi, kjer je zadnji lahki prehod čez Pad; dalje proti vzhodu je Pad preširok in njegovi bregovi so preveč močvirni. Cesta pelje nato čez Parmo in Módeno v Bologno, že v srednjem veku sloveče vseučiliško mesto, hkrati križišče z železnico Trbiž-Rim. Via Aemilia se končuje pri morskem kopališču Rimini. V rimskih časih je slovela kot пристanišče Ravenna. Močvirnata obal je redko naseljena.

7. Najmanjša, toda najgosteje obljudena severnoitalijanska pokrajina je Ligurija ob Genovskem zalivu. Glavno mesto Genova (300.000 pr.) je prvo italijansko obmorsko tržišče; odtod drži železnica preko Apeninov v Padsko nižino in dalje v alpske doline, kjer pelje ena proga v predoru čez Simplon, druga preko Sv. Gottharda. Tako je Genova tudi pristanišče za Švico in del Južne Nemčije. Mesto

leži amfiteatralično, skoraj v polkrogu na strmi obali. Največje italijansko vojno пристanišče je *Spezia* ob globokem prirodnem zatonu. Ligurska obala, posebno zahodno od *Genove*, slovi po mili zimi, prekrasnem rastlinstvu in krajevnih čarih; to je znamenita *Riviera*. Najodličnejša kopališča so že na *Francoskem*; med italijanskimi je znano *San Remo*; odtod in iz okolice pošiljajo v zgodnji spomladi cvetlice na razne kraje.

b) **Srednja Italija.** Pokrajine:

1. *Toscana* obsega rodovitne predele severnega *Subapenina*, le obala je močvirnata. V prijazni pokrajini ob *Arnu* leži *Firenze* (250.000 pr.), ki slovi po krasnih cerkvah, palačah in umetniških zbirkah, ki so jih nekdanj nabrali vladarji tega mesta. *Firenze* je tudi domovina velikih pesnikov in umetnikov. Na glasu je slamnikarstvo. Nekdanje pristanišče ob *Arnu*, *Pisa* (s slovečo cerkvijo in poševnim stolpom), ni več pristopno za parnike. Sedanje toskansko pristanišče je *Livorno*.

2. *Lacij* (ital.: *Lazio*, lat.: *Latium*) je v svojih zdravih goratih predelih gosto naseljen — kakor *Albansko gorovje* in griči *Tivolija* vzhodno od *Rima* — dočim je ravnina na obeh straneh spodnje *Tibere*, takozvana *Campagna di Roma*, pusta in neobljudena; ponekod je ogrožena po malariji. Obala je nizka in nečlenovita; večjih pristanišč ni. Glavni dohod v notranjščino je ob *Tiberi* in ob tej reki leži *Rim* (*Roma*) na 11 (v starem veku na 7) gričih. Mesto leži v sredini zahodnoitalijanske obale, v središču Italije in v središču *Sredozemskega morja*. Na slavno zgodovino vseh dob spominjajo znamenite stavbe, kakor *Panteon*, ostanki *rimskega Fora*, *Kolosej* in *Angeljski grad* iz starega veka; v 16. stoletju je bila zgrajena cerkev sv. *Petra*, največji katoliški božji hram, poleg njega pa *vatikanska palača* z bogato knjižnico in s *Sikstinsko kapelo*. *Papež* je neodvisen (suverén) vladar in kot takemu mu pripadata *Vatikan* in *Lateran* (cerkev s palačo). Ostali *Rim* pa je od l. 1870. združen s kraljevino Italijo; kralj biva v *Kvirinalu*. Sedaj ima »večno mesto« skoro 700.000 pr. in je 3. mesto države.

3. Ob gornji *Tiberi* je *Umbrija*, ob vzhodni obali so *Marke* (*Marche*) s pristaniščem *Ancono* (hrv. *Jakin*).

Južno od Jakina je sloveča božja pot Loréto. V Abru-
zih ter v pokrajini Molise ni velikih mest.

e) **Južna Italija** je bila skozi stoletja zanemarjena; ljud-
stvo je tod manj izobrazeno ko v severnih pokrajinah kralje-
vine, zato vlada tam precejšnje uboštvo.

1. Po lepoti in rodovitnosti slovi od nekdanj Kampa-
nija (Campania). Glavno mesto je Napolj (Napoli 780.000
prebivalcev), po številu prebivalcev največje italijansko mesto
in drugo največje pristanišče. Lega Napolja je prekrasna. Na
jugovzhodu se dviga Vezuv, čigar vznožje krasi vinogradi,
vasice in mesteca; vulkanska tla so zelo rodovitna. Napoljski
zaliv je lepo zaokrožen; nasproti Sorrentskemu polotoku
se dviga iz morja mični otok Capri s slovečo »modro jamo«,
njemu nasproti pa je otok Ischia z ugaslimi ognjeniki. Južno
od Sorrenta je Salernski zaliv. Mesto Salerno je
slovelo v srednjem veku po medicinski šoli.

2. Apulija (Puglie) je v notranjih nerodovitnih pre-
delih zelo redko obljudena, ob vsej obali pa je gostota prebi-
valstva velika. Največje mesto je Bari (130.000 pr.), ki v
zadnjem času kot pristanišče zelo napreduje. Železnica, ki
drži iz Milana preko Bologne v Ancono in dalje ob Jadranski
obali, se končuje v Brindisiju, kjer je važna postaja za
parnike, ki vozijo v Egipet, na Balkan ali skozi Sueški prekop
v Vzhodno Afriko ter Južno Azijo. Tarranto (stari Tarent)
je zdaj vojno pristanišče.

3. Basilicata je gorata, zelo ubožna pokrajina, naj-
redkeje (49 na km²) obljudeni del polotoka. Tudi Kalab-
rija je ubožna; glavno mesto je Reggio di Calabria
(43.000 pr.) ob 3½ km širokem Mesinskem prelivu.

d) **Italijanski otoki.** Sicilija je najvažnejši otok
Sredozemskega morja (25.700 km²). V starem veku je slovela
kot žitnica, danes bolj po vinu (Marsala na zahodni obali!),
olju in posebno po agrumih. Gospodarske razmere kmetov so
neugodne in tudi v pokrajinah, kjer kopljejo žveplo, vlada
uboštvo. Dečki nosijo tovore te rudnine po stopnicah iz 200 do
300 m globokih jam ter jih nalagajo oslom; največja rudišča
za žveplo so v Girgentiju. Na slavno preteklost otoka
spominjajo krasni zgodovinski in umetniški spomeniki iz
grške, rimske, arabske, normanske in štaufovske dobe. Naj-

večje sicilsko mesto v starem veku, Sirakuze, so zdaj tolike ko Ljubljana. Glavno mesto Palermo (400.000 pr.) leži na vznožju apneniških gora, sredi rodovitnih gajev, ob prekrasnem zalivu »Zlate školjke« (Conca d'oro). Eno najboljših pristanišč ima Messina (170.000 pr.), ki jo je 28. dec. 1908. l. razdejal potres; takrat je uničil v mestu do 80.000 ljudi, polovico tedanjega prebivalstva in zahteval v bližnji okolici ravno toliko žrtev. Ob vznožju Etne in ob robu največje sicilske ravnine leži Catania (250.000 pr.). Sardinija (24.100 km²) je le malo manjša od Sicilije, a nima niti $\frac{1}{4}$ njene prebivalstva. Sardinija ni bila nikoli posebno pomembna v zgodovini; leži zunaj svetovnih prometnih cest, je malo obdelana in v nekaterih delih po malariji okužena; ima le malo mest in nobeno nima 100.000 pr. Glavno mesto je Cagliari. Sardinsko ljudstvo je ohranilo še dosti starih običajev. Blizu toskanske obale leži otok Elba, ki hrani precej železne rude.

Maltsko otočje, ki straži prehod iz zahodnega v vzhodni del Sredozemskega morja, je angleško. Otoki so zelo gosto obljudeni; prebivalci govore mešanico italijanščine in arabščine. Glavno mesto La Valetta je močno utrjeno. Izvažajo zgodnji krompir in južno sadje. Korsika je francoska.

3. Pirenejski polotok.

Katera sta južni in zahodni skrajnik? Katero pogorje loči polotok od Francije, kateri preliv od Afrike? Kako je širok? Koliko je ura na zahodnem skrajniku, kadar je v šolskem kraju poldan?

a) Pokrajinska slika.

Pirenejski polotok, največji izmed vseh treh južnoevropskih polotokov, veže Evropo z Afriko tako kakor Balkanski z Azijo.

Pirenejski polotok je kakor Afrika malo razčlenjen; tudi tukaj prevladujejo planote. Večji del polotoka obsega Iberško višavje, ki ga deli Kastilsko razvodno gorovje (nad 2600 m), obstoječe iz več vzporednih pogorij, na višjo Starkastilsko (povprečno 800 m) in na nižjo Novokastilsko planoto (povprečno 600 m); prvo namaka Duero, drugo Tajo (izg. j = h) in Guadiana. Južni rob Novokastilske planote se imenuje Sierra Morena

(»temno pogorje« po temnem gozdu in grmovju); kot pogorje se vidi iz Andaluzijske nižine. Ibersko obrobno pogorje omejuje Ibersko višavje proti kotlini ob reki Ebro, ki je pa po Katalonskem gorovju ločena od obale, tako da si je moral Ebro v prečnici izdolbsti pot do morja. Enako leži južno od Iberskega višavja Andaluzijska nižina ob Guadalquiviru (izgov. qu = k).

Onstran kotline ob Ebru se dviga velegorje Pirenejev; najvišji vrh je Pico de Aneto (3400 m) v skupini Maladetta (= prokleta gorovje, prim. Prokletije, mejno gorovje med našo državo in Albanijo). Nekoliko nižji je Mont Perdu (izgov. Mon Perdü).

Pireneji so manj prehodni ko Alpe in nimajo globokih prelazov; v starih časih so navadno hodili preko prelaza Roncesvalles (izgov. Ronsesvaljes), danes pa se obe železnici, ki držita iz Francije v Španijo, ogibata tega velegorja ter ga obideta od zahodne in vzhodne strani. Vendar pa so v najnovejšem času prevrtali srednji del Pirenejev v treh predorih, ki vežejo obe pobočji tega gorovja. Pireneji imajo le majhne ledenike in radi suhega podnebja dosti manj gozda in pašnikov ko Alpe. Proti Franciji padajo bolj strmo ko proti jugu, zato jih prištevamo Pirenejskemu polotoku, ne Franciji. Značilne so na severni strani Pirenejev globoke doline, ki jih zapirajo v obliki polukroga navpične stene gorá; zaradi zaokrožene oblike jih imenujejo Francozi cirkuse (cirque, izgov. sirk); najlepši je Cirque de Gavarnie južno od sloveče božje poti Lourdes.² Zahodni podaljšek Pirenejev je Astursko-kantabrijsko pogorje (nad 2600 m).

Onkraj Andaluzijske nižine se dviga Andaluzijsko velegorje, čigar najvišji del je Sierra Nevada (= Sneženo pogorje) z vrhom Mulhacén (izgov. Mulasén, 3500 m); za Alpami je to najvišje evropsko gorovje.

Tako kaže navpična izobrazba Pirenejskega polotoka nekako sorazmernost: v sredini višavje, na severu in jugu nižina in velegorje.

Kakor v Afriki prestopajo reke tudi na Pirenejskem polotoku v brzicah in slapovih v nižino ob morju in niso

² Podobne doline se nahajajo na severni strani Julijskih in Kamniških Alp, na pr. Vrata in Logarska dolina.

plovne, ker jim primanjkuje vode; edino Guadalquivir teče skoro samo po nižini, ima več vode in je zato za plovbo najbolj poraben.

Ker prinašajo deževje zahodni vetrovi, se iznebe svoje vlage v obrobni pogorjih Iberskega višavja. Zato imajo pokrajine ob severni in zahodni obali Pirenejskega polotoka vlažno oceansko podnebje, na planotah notranjščine pa primanjkuje padavin; tu je podnebje zelo suho in celinsko; v Kastiliji imajo po zimi sneg in led, poleti pa je vročina neznosna. Do 28° C je povprečna julijska toplina v Madridu in pregovor pravi: »V Madridu je 9 mesev zima in 3 mesce pekel.« Dočim nahajamo v Kantabrijskem gorovju in v Galiciji še velike gozdove in pašnike, tako kakor v Srednji Evropi, sta obe Kastilski planoti pustinji,³ kjer čestokrat ne raste nič drugega ko *esparto*; najbolj pusta je skoraj neobljudena La Mancha (izgov. ch = č). Tudi gorovja so največ gola, le vednozeleni hrasti tvorijo ponekod gozdove. Pustinja je tudi kotlina ob Ebru, ker vzamejo njena obrobna gorovja vsem morskim vetrovom vlago. Pustinjsko podnebje sega tudi do obale Sredozemskega morja, toda zima je tukaj mila. Andaluzija in pokrajine ob južnem vznožju Andaluzijskega gorovja do rtiča de la Nao so najgorkejši predeli Evrope in spominjajo na bližnjo Afriko; v Malagi n. pr. znaša povprečna letna toplina skoro 18° C. Tod uspeva datljeva palma, sladkorjev trst in bombaževce. Tudi afriške živali srečamo tu, n. pr. ihnevmona, kameleona, beloglavega jastreba in na Gibraltarskem polotoku celo opice.

b) Kulturna slika.

Kraljevina Španija. Španija obsega skoro 500.000 km². Prebivalstvo živi zlasti od poljedelstva. Po pustinjskih predelih je to mogoče z umetnim namakanjem zemlje. Reke, ki prihajajo s sosednjih gora v ravnino, zajeziijo in razdelijo na posamezne vodne žile, kakor če razpredemo vrv na tanke niti. Ti vodotoči tečejo po suhem polju in z ne-

³ Letna padavina znaša ponekod le 275 mm, v Ljubljani pa 1400 mm.

štetimi zajemalnimi kolesi ter drugimi črpalnimi pripravami dvigajo ljudje in živali vodo kvišku, da namoči više ležeče njive. Taka umetno namočena ravnica se imenuje *huerta* (lat. *hortus* = vrt) ali ponekod *vega*. Že Rimljani so poznali umetno namakanje, pravi mojstri v tem pa so bili Arabci v srednjem veku. Čudovita je rodovitnost tako namočenega polja, ki rodi tridesetkrat toliko, kakor njiva brez umetnih vodotočev. Posebno murve, granatna jabolka, agrume, smokve, datljeve palme in riž gojé po vegah in huertah. Najbolj slove huerte okrog Valencije in Murcije ter *la Vega* v Granadi, ki so prave zelenice sredi španskih pustinj. Najznamenitejši datljev gaj v Evropi je pri mestu *Elche* (izgov. ch. = č) severno od Murcije, kjer je okrog 100.000 datljevih palm. Ob obalah in rekah sade mnogo oljk, ob pobočjih obrobni pogorij pa cvete *vinogradništvo*. Na svetovnem glasu je vino iz *Jereza* (izgov. j = h), Angleži ga izvažajo pod imenom »Sherry« (izgov. šeri) in iz *Malage*. Po nenamocenih ravninah raste največ žito, posebno pšenica in ječmen. Važno je pridobivanje *esparta* (za izdelovanje papirja) in *plute*, skorje plutovca.

V živinoreji prevladuje, kakor po vseh suhih pokrajinah, koza in ovca, posebno *merinovka* po visokih kastilskih pustinjah. Kjer se pa razprostirajo hrastovi gozdovi, tam se bavijo s prašičerejo. Govedo rede bolj v severni Španiji. Od starih časov je že znano špansko *rudarstvo*: *Almadén* v *Sierri Moreni* ima največji evropski rudnik za živo srebro, *Rio Tinto* severnozahodno od Seville ima velik bakren rudnik, kjer kopljejo baker pod milim nebom. V Kantabrijskem gorovju, posebno blizu mesta *Bilbao*, kopljejo mnogo železne rude, pri *Oviedu* v *Asturiji* in v *Sierri Moreni* premog, blizu *Cartagene* pa svinec in srebro.

Obrtnost je najbolj razvita v *Kataloniji*, kjer slovi *Barcelona* po izdelovanju bombaževine, papirja iz *esparta* in zamaškov iz *plute*. Železninska industrija ima svoj sedež zlasti v *Bilbau*. Važno je *svilarstvo* in izdelovanje *smotk* (v *Sevilli*).

Kajenje tobaka, ki je v Španiji zelo priljubljen, so Španci spoznali najprej v Ameriki in od začetka 17. stol. se je ta navada razširila iz Španije po vsej Evropi.

Za trgovino ima Španija ugodno lego, toda večji del velike trgovine je v tujih, posebno francoskih in angleških rokah.

Prvotni prebivalci Španije so bili Iberci; njih jezik govore še Baski ob Biskajskem zalivu (okrog 700.000, od teh 500.000 v Španiji, ostali v Franciji). Drugi Iberci in iz Galije priseljeni Kelti so sprejeli od zmagalcev Rimljanov latinski jezik ter so se stopili pozneje z Zapadnimi Goti v romanski narod Špancev. V 8. stol. po Kr. so se na polotoku naselili Arabci; pod njih vlado je bila Španija dobro obdelana in bogata ter je imela zelo izobraženo prebivalstvo. Kristjani, ki so ohranili v Kantabrijskem gorovju svojo vero, so Arabce polagoma izpodrinili in l. 1492. — v istem letu, ko je Kolumb odkril Ameriko — je prišla tudi Granada pod krščansko oblast. Ostanke Arabcev — okrog 30.000 »Moriskov« — se nahajajo še po dolinah južno od Sierra Nevade. Pač pa dobimo na Južnem Španskem še mnogo arabskih krajevnih imen (n. pr. Gibraltar) in mnogo Špancev kaže v svojem obličju arabsko pokolenje.

V 16. stol. je bila Španija mogočna država, ki je vladala velikemu delu Amerike in mnogo Špancev se je izselilo v Novi svet, da bi tam hitro obogateli. Doma sta poljedelstvo in trgovina začela propadati, poleg tega so pa tudi strastni medsebojni boji oslabili prej čvrsti narod. Izobrazba ljudstva je zdaj nizka; število nepismenih je veliko.

Dandanes je Španija zelo redko obljudena (20·8 milij. pr., gostota 42) in obubožana; svoje bogate kolonije je skoro vse izgubila. Živi pa v narodu ponos na nekdanje slavne čase, ko je bila Španija prva država na svetu. V deželi je dosti mest, ki so nekdanj bila zelo velika, a so danes zanemarjena; le krasne cerkve in palače spominjajo stare slave. Drugače so po mestih ulice navadno ozke, hiše kamnite in puste. Eno pa ne sme manjkati pravemu španskemu mestu, to je cirkus za biko borbo.

Ta arabska zabava je tako ukoreninjena na Španskem, da je ni mogoče odpraviti. Bikoborba se vrši v areni navadno vsako nedeljo popoldne in tudi najbolj revni žrtvuje nekaj denarja, da se je udeleži. V Madridu se zbere pri bikoborbi do 20.000 ljudi. Bikoborec (toreros) dražijo bika z rdečimi rutami, ranijo ga s sulicami, dokler ga najbolj spretni bikoborec, t. zv. *mata dór*, ne zabode z mečem v tilnik. *Mata dór*je slavi narod kot velike junake. V Sevilli je posebna šola za bikoborbo.

Španci govore več različnih narečij; uradni jezik je *kastilščina*, ki jo govorijo zlasti na Iberskem višavju, v Kastiliji; zato imenujejo ta jezik »*el castellano*«. Ob vzhodni obali od Cartagene do Pirenejev in še v najjužnejšem delu Francije govore *katalonščino*, »*la lengua cataluña*«, ki je bolj podobna južni francoščini. Španci so vsi rimskokatoliške vere.

1. Severna Španija. *Galicija* je gorata pokrajina, ki obsega severnozahodni odrastek Iberskega višavja. *Santiago de Compostela* z grobom apostola Jakoba Starejšega, španskega patrona, je sloveča božja pot, kamor so hodili v starih časih tudi Slovenci. Obala ima globoke ozke zalive, ki so zelo pripravi za plovbo. Največje pristanišče je *La Coruña* (izgov. ñ = nj); v *Asturiji* je gl. m. *Oviedo*. Glavno pristanišče za Madrid je *Santander* (Sv. Andrej). *Baskijske provincije* ob *Biskajskem zalivu* imajo obilo železa in vodnih sil ter zelo delavno prebivalstvo. Zato cvete tu rudarstvo in obrt; gostost prebivalstva je v tem delu Španije največja (109 na km²). *Bilbao* je glavno mesto in drugo špansko pristanišče; izvažata mnogo železne rude. Vzhodno od *Baskijskih provincij* leži *Navarra*, ki je bila dolgo časa samostojno kraljestvo.

2. Vzhodna Španija. *Aragonija* je večinoma puščava, ako izvzamemo rodovitne vege, n. pr. okrog starenske *Zaragoze* (144.000 pr., izgov. z = s). *Katalonija* je zelo gosto obljudena; *Barcelona* (720.000 pr.) je prvo obrtno in trgovsko mesto ter veliko pristanišče za izvoz žita, vina in plute; po številu prebivalcev je skoro doseglo Madrid. *Valencia* (248.000 pr.) je po velikosti tretje špansko mesto ter slovi po svilarstvu in izvažanju južnega sadja.

3. **Notranja Španija** (Kastilija⁴). V Stari Kastiliji je bil sprva Burgos⁵ glavno mesto, pozneje Valladolid (izgov. ll = lj). V Novi Kastiliji je najprej slovel Toledo ob Tajuu v rodovitni pokrajini, nekaj časa glavno mesto Španske, sedaj brez pomena. Sedanje glavno mesto je Madrid (764.000 pr.); leži 650 m nad morjem ob rečici Manzanaresu, ki poleti usahne tako, da se izprehajajo ljudje po njeni zaprašeni strugi. Mesto, ki je od l. 1560. — izza Filipa II. — prestolica, ima široke, pravokotno se križajoče ceste, a napravi zelo dolgočasen vtis navzlic nekaterim sijajnim palačam; tu je središče španskega železniškega omrežja. V madridski okolici sta Escorial, sloveči samostan in hkrati kraljevski grad ter Aranjuez (izgov. j = h), kraljevski letni dvorec sredi krasnega parka, nekaki zelenici v puštinji. Zahodno od Nove Kastilije se razprostira Estremadura (= dežela onkraj Duéra), ki je nižja in toplejša.

4. **Južna Španija**. Podnebje, rastlinstvo, živalstvo, temna polt prebivalstva, arabska krajevna imena, mnogoštevilni prebivalci jam in razni spomeniki slavne arabske preteklosti nas spominjajo bližnje Afrike. V Andaluziji (po germanskem narodu Vandalov, ki so bivali mimogrede v 5. stol. tu) je glavno mesto Sevilla (200.000 pr., izgov. Sevilja). Do sem prihaja plima v vodnatem in plovnem Gvadaluquviru in prinaša tudi manjše morske parnike; od morja je oddaljena Sevilja 81 km (= razdalji Ljubljana-Kranjska gora). Ima mnogo spomenikov iz starih časov in velja kot najlepše špansko mesto. Andaluzijci, ki so veselega srca in radi udarjajo na strune, imenujejo svoje ljubljeno mesto »la serena« (= jasna). V srednjem veku je slovela Córdoba (izgov. b = v), nekdanja prestolica arabskih vladarjev; imenovali so jo »zahodno Meko«. Na te čase spominja krasna mošeja, sedaj stolna cerkev. Starodavni Cádiz, ki so ga ustanovili Feničani, je najvažnejše andaluzijsko pristanišče, hkrati tudi vojna luka. Pokrajina Granada je bila zadnja postojanka Arabcev koncem srednjega veka. Sredi rodovitne vege leži

⁴ Ime prihaja od lat. castellum = grad; imenuje se po mnogih gradovih, ki so jih gradili kristjani v bojih z Arabci

⁵ od nem. Burg = grad.

mesto *Granáda*; nad mestom se dviga grič z *Alhambro*,⁶ bajnolepo, toda že precej razpadlo palačo arabskih kraljev. Glavno izvozišče za vino je *Málaga* (150.000 pr.). V pokrajini *Murcia* leži mesto istega imena (144.000 pr.) in *Cartagena*⁷ (izgov. g = h, 100.000 pr.), najvažnejše špansko vojno pristanišče.

Pityuzi in *Baleari* (grški: pračarski otoki, ker so prihajali z *Balearov* v starem veku najboljši strelici s pračo) sta otočji v Sredozemskem morju z jako milim podnebjem. Največji teh rodovitnih otokov je *Mallorca* (= večji otok) z glavnim mestom *Palmo*.

Republika Andorra v *Pirenejih* ima le nekaj nad 5000 prebivalcev in je pod pokroviteljstvom Francije ter škofa v *Urgelu* na Španskem.

Gibraltar ob vhodu v Sredozemsko morje je angleška trdnjava, ki naj varuje prosto pot proti *Sueškemu prekopu* in *Indiji*.

Republika Portugalska je tolika ko *Severna* in *Južna Srbija* (90.000 km²) in ima 6 milijonov prebivalcev, 63 na km², je torej gosteje obljudena ko *Španija*. *Portugalska* obsega zahodne obronke *Iberskega višavja* in nižine ob *Atlantskem oceanu* od reke *Minho* (izgov. port. h = šp. ñ = nj) do *Gudiane*. V nasprotju z bolj celinsko *Španijo* je *Portugalska* obmorska država in ima tudi oceansko podnebje. Prebivalstvo se ponajveč peča s poljedelstvom, ki je pa precej zaostalo. Dasi je *Portugalska* rodovitna, je skoro polovica dežele neobdelana; slovi edino po vinarstvu; tudi izvažanje plutovca je pomembno. *Rudarstvo* je neznatno, obrtnost, posebno predilna, se pa vedno bolj razvija. *Lizbona* slovi po izdelovanju zlatega in srebrnega okrasja. *Važna* je *morska trgovina*, ki je večinoma v angleških rokah. *Angleži* so tudi lastniki velikega dela *vinogradov*. *Portugaleci* govore španskemu soroden jezik in so tudi *romanski narod*.

Glavna portugalska reka je *Tajo* (port. *Tejo*, izgov. *Težu*). Pred izlivom se ta veletok razširi, da je kakor veliko

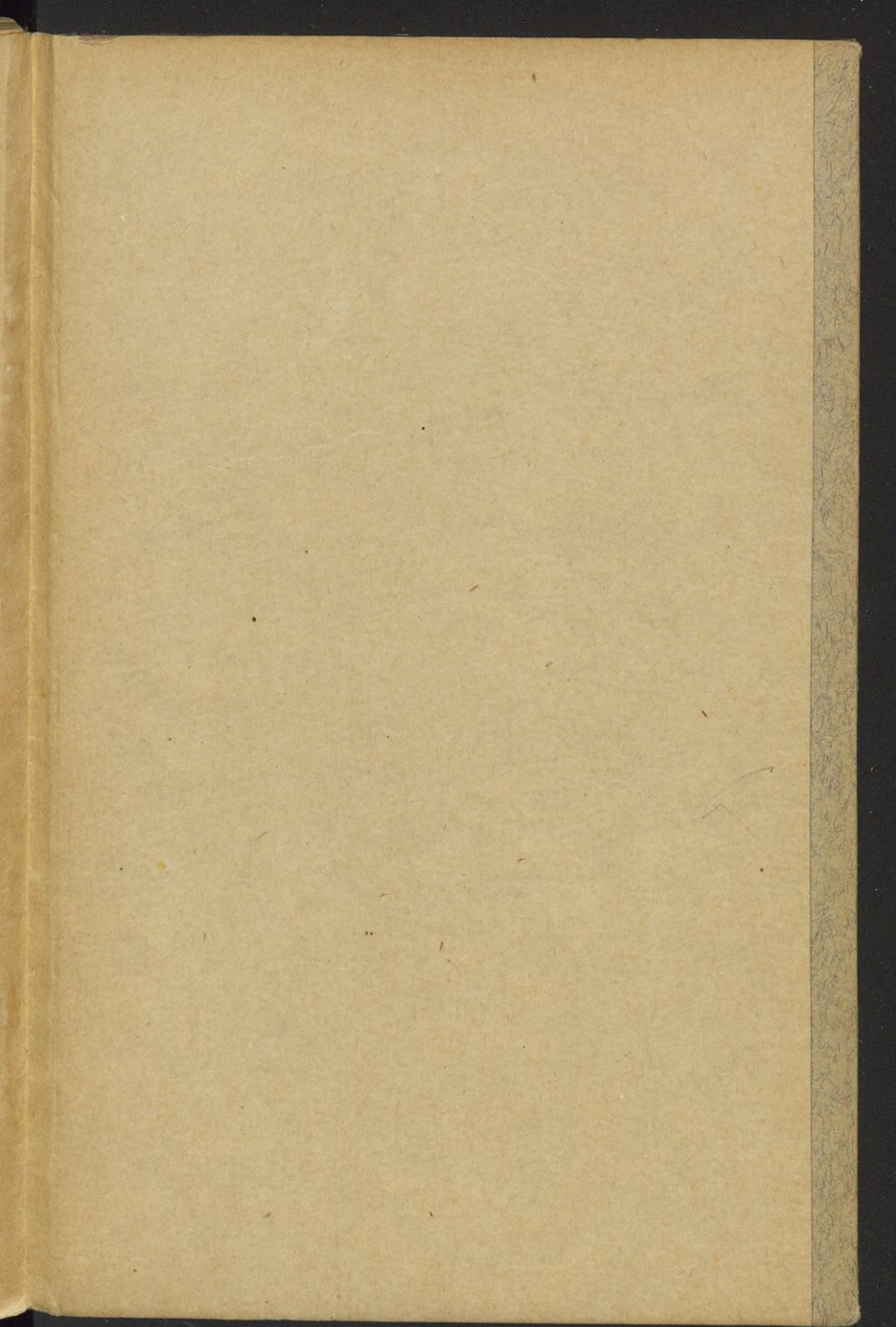
⁶ kelât al hamra = rdeči grad, po rdečih zidovih nad mestom.

⁷ Mesto so ustanovili *Kartažani*; odtod ime.

jezero, nato se zoži na 1.6 km. Na severni strani te morske ožine leži ob vznožju gričev glavno mesto Lizbona (Lisbona, 490.000 pr.), ki se razprostira 12 km daleč ob morju in tekmuje po svoji krasni legi s Carigradom in Napoljem. Zaliv je pristopen največjim morskim parnikom in Lizbona je eno najvažnejših pristanišč na zemlji. Blizu izliva Duera (port. Douro) v najgosteje obljudeni portugalski pokrajini leži Porto (= pristanišče, 200.000 pr.), ki slovi po vinu (Portsko vino); nekdam se je pristanišče zvalo »Portus Cale«, odtod ime Portugal. V Coïmbri, južno od Porta je znamenito vseučilišče.

Portugalci prištevajo upravno k evropski Portugalski tudi otočji Azore in Madeiro v Atlantskem oceanu.

Univerzitetna knjižnica Maribor

S

21246/2

000510189

COBISS ©

ZA ČITALNICO